

KHUETŠO YA O.K. MATSEPE GO BANGWADI BA SEPEDI

R. M. THOBAGALE

2005

[University of Pretoria etd – Thobakgale, R M \(2006\)](#)
KHUETŠO YA O.K. MATSEPE GO BANGWADI BA SEPEDI

RAPHEHLI MICHAEL THOBAGALE

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrii ya

BONGAKA

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI : PROF. M. J. MOJALEFA

MOTHUŠI : PROF. P. S. GROENEWALD

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

JULAE 2005

DITEBOGO

Ditebogo di tšollelwā go wena Prof. M. J. Mojalefa ka ge o bile montshepetšabošego wa borare. Bokgoni, boitemogelo, borutho le go se fele pelo ga gago di mphihlišitše fao ke bego ke eya. Ke sa lebale le go leboga le lapa la gago leo le bego le ntšea bjalo ka setho sa lona. Ka go realo ke re matšatši a bophelo a a go atele gore o tle o kgone go tataiša bao ba ntatelago le bana ba bona.

Medupi ya ditebogo e lebišwa go wena Prof. P. S. Groenewald ka boitemogelo bja gago bja go se kakwe, borutho, tlhahlo ya go teba le bjona bokgoni bja gago bja go tsenelela. Le ge o dutše ka gae ga se wa lapa go re hlahla le go re thuša ka tsebo ya gago ya go tsenelela. Mošomo wa gago o be o dira go swana le ge o sa le mošomong. Ke leboga gape mohumagadi wa gago yoo a go re dumelela go gata lapeng la gagwe nako ye nngwe le ye nngwe ge re rata go go bona. Ba pelonolo bjalo ka yena ba a hlokwa. Ka go realo ke re Modimo a le okeletše bophelo gore le ba bangwe ba tle ba anywe matutu go lena.

Ke leboga gape bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria gammogo le bašomedi ba bjona, kudu bao ba bego ba nthuša go hwetša tshedimošo le methopo ya nyakišišo ya ka, e lego Hamilton Mphidi, Agnes Mampholo, Happy Maisela le Anna-Marie Bezuidenhout. Lesego la lena le thušo ya lena di a hlokwa. Ke re ba bangwe le bona le ba thuše bjalo. Ge e ka be e se ka lena nka be ke gomile tseleng.

Ke rata go tliša mantšu a ditebogo go wena Paulinah Mogodi, ka bothakga le bokgoni bja gago bja go tlanya mošomo wo. O ntopile ka gare ga kgakanego yeo ke bego ke le go yona, wa amogela mošomo wa ka. Le ge mongwalo wa ka o be o sa bonale gabotse, eupša o ile wa kgona go o tlanya ka bothakga. Kgotlelelo ya gago a e se felele fa.

Go wena Morena Biki Lepota ke leboga boithaopo bja gago phetolelong ya mošomo wa ka. O bile Moše wa ka. Ke re hle Modimo a go okeletše bophelo.

Ke rata go leboga gape le wena Mna S. A. Makopo ka tshedimošo le methopo yeo o mphilego yona mabapi le nyakišišo ye. O nkamogetše ge ke fela ke etla go anywa le ge o le ka gae. Ka gona, Kolobe ditlhokwa a di go lalele gomme Modimo a go lote gore re tle re anywe ka moso.

Ditebogo di lebišwa go wena Maria Prozesky ka ge o ile wa lekolalekola mošomo wa ka, kudu tabeng ya dikakaretšo tša Seisimane. Ga se wa lahla, le ka moso!

Go motswadi wa ka, Mogaleadi le bana babo, ke re thekgo yeo le mphilego yona ke ya mmakgonthe. Ga ke na a go le leboga. Mahlogonolo a le atele.

Matlorotlоро a ditebogo a lebišwa go Mmagobanake, e lego Mahlako le bana ba ka e lego, Lebo, Reinette, Khomotšo, Itumeleng, Moroshadi, Balokile le kgaitšedi ya bona, e lego Tumisho. Ga ke rate go lebala le ngwanabo bona yoo a iketšego magolong, e lego Chegofatšo. Ke re moywa gagwe a o robale ka khutšo. Thekgo ya lena go nna ga e kakwe. Modimo a le šegofatše.

Go banyakišiši ka nna, e lego Ramalau Maila, Kgeledi Lebaka, Ragosebo Phala le Ntepele Magapa, ke re le ge e be e le ye thata, tema re e weditše. Thušano le tutuetšano tša rena di se felele fa.

Mokone, ke ra wena Matemane M.J., ke leboga ge o ile wa mpata ka lehwafa, wa ntira la gago letsianyana. Gauta le silibera ga ke natšo, eupša ke re Yo Mogolo a a go atišetše a go phela.

[**University of Pretoria etd – Thobakgale, R M \(2006\)**](#)

Godimo ga tšohle ka moka ke leboga Mmopi ge a mphile matšatši a go phela, tšhireletšo ditseleng ge ke be ke katana le nyakišišo ye, le maatla le bohlale bja go dira thaba ye ya mošomo.

DITENG

LETLAKALA

KGAOLO YA PELE	1
1.1 MATSENO	1
1.2 MAIKEMIŠETŠO	2
1.2.1 Serudu, S. M. (Gérard) <i>Comparative and African Literature</i> (1993)	3
1.2.2 Serudu, S. M.: <i>Place of Matsepe's novels in the development of Northern Sotho Novel</i> (1985)	4
1.2.3 Serudu, S.M. le ba bangwe: <i>NST 101</i> (1994)	4
1.2.4 Groenewald, P. S.: <i>Phasha: twee vertelstrategieë</i> (1998)	5
1.2.5 Mosidi, M. H.: <i>Khuetšo ya O. K. Matsepe go bangwadi ba Sesotho sa Leboa</i> (1994)	6
1.2.5.1 Diteng	6
1.2.5.2 Tikologo	9
1.2.5.3 Mongwalelo	9
1.2.6 Mampa, S. M.: <i>The Study of Themes and Expressions in the Poetry H. M. L. Lentsoane</i> (1992)	11
1.2.7 Kakaretšo	12
1.2.8 Nepišo	12
1.3 KAMANO YA MONGWADI, SENGWALO LE MMADI	12
1.3.1 Mongwadi	13
1.3.2 Mmadi	14
1.3.3 Sengwalo	15
1.3.3.1 Diteng	16
1.3.3.2 Thulaganyo	17
1.3.3.3 Thekniki	19
1.3.3.4 Mongwalelo	20
1.4 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO	22
1.4.1 Mokgwa wa go bapetša	22
1.4.2 Mokgwa wa go hlaloša	23
1.4.3 Mokgwa wa go hlatholla	25
1.5 TSHEPEDIŠO YA DITABA	26

University of Pretoria etd – Thobakgale, R M (2006)

KGAOLO YA BOBEDI	28
2.1 KWANO	28
2.1.1 Matseno	28
2.1.2 Kwano ke eng?	28
2.1.3 Tebelelo ya kwano dingwalong	29
2.1.3.1 Tebelelokakaretšo ya kwano	29
2.1.3.2 Tebelelo le sebopego sa sengwalo	31
2.1.4. Mehuta ya kwano	34
2.1.4.1 Diponagalo tše di lego pepeneneng le tša go iphihla	34
2.1.4.2 Mokgwa wa kakaretšo le dipharologantšho tša kwano (' <i>Global and Dimensional similarity</i> ')	36
2.1.5 Kakaretšo	36
KGAOLO YA BORARO	38
3.1 KHUETŠO, KEKIŠO, KUTSO LE PHETOLELO	38
3.1.1 Matseno	38
3.1.2 Khuetšo	38
3.1.2.1 Khuetšo ya ka gare le ya ka ntle (' <i>Traditional and Foreign influence</i> ')	39
3.1.2.2 Khuetšothwii le khuetšotharedi (' <i>Direct and Indirect</i> ')	40
3.1.2.3 Khuetšo ya bokgabo le yeo e sego ya bokgabo (' <i>Artistic and Nonartistic</i> ')	41
3.1.2.4 Khuetšo ye botse le ye mpe (' <i>Positive and Negative</i> ')	41
3.1.2.5 Khuetšo ya mmakgonthe	42
3.1.2.6 Khuetšo ya mongwadi go mongwadi	43
3.1.2.7 Khuetšo ya sengwalo go sengwalo	45
3.1.2.9 Khuetšo ya tikologo go mongwadi	48
3.1.3 Kekišo	50
3.1.4 Phetolelo	52
3.1.5 Kutso	54
3.1.6 Kakaretšo	55

KGAOLO YA BONE	57
4.1 KHUETŠO YA MATSEPE GO BANGWADI BA BANGWE	57
4.1.1 Matseno	57
4.1.2 O.K Matsepe ke mang?	57
4.1.3 Bokgoni bja Matsepe	59
4.1.4 Diteng	62
4.1.4.1. Setšo le mathata a bophelo	62
4.1.4.2 Baetapele ba bašoro ba go se loke	65
4.1.4.3 Baanegwa ba bašoro ba go se loke	69
4.1.5 Kakaretšo	74
 KGAOLO YA BOHLANO	 75
5.1 THULAGANYO	75
5.1.1 Matseno	75
5.1.2 Semelo sa Baanegwa	75
5.1.2.1 Tirišo ya Maina	75
5.1.2.2 Thulaganyo ya direto	80
5.1.3 Go timelela ga baanegwa ka tsela ya semaka	84
5.1.4 Ditaba tša bogoši	86
5.1.5 Go hlaloša naga	91
5.1.5.1 Mafelo a baanegwa	92
5.1.5.2 Poledišano ya baanegwa	95
5.1.6 Kakaretšo	98
 KGAOLO YA BOSELELA	 99
6.1 THULAGANYO II	99
6.1.1 Matseno	99
6.1.2 Tebelelophelo ya bangwadi	99
6.1.2 Kwano ya mafokwana	110
6.1.3 Kakaretšo	119

KGAOLO YA BOŠUPA	120
7.1 THUMO	120
7.1.1 Matseno	120
7.1.2 Kgaolo ya Pele	120
7.1.3 Kgaolo ya Bobedi	121
7.1.4 Kgaolo ya Boraro	122
7.1.5 Kgaolo ya Bone	123
7.1.6 Kgaolo ya Bohlano	123
7.1.7 Kgaolo ya Boselela	125
7.1.8 Khuetšo ya Matsepe	125
7.1.9 Rafapa, Bopape, Mashao	128
7.1.9.1 Diteng tša <i>Mogwane o a lla</i>	128
7.1.9.2 Papetšo ya Rafapa le Matsepe	129
7.1.9.3 Bohlokwa bja Matsepe	131
7.1.10 Bofokodi bja Matsepe	134
7.1.11 Tshegišo dingwalong	135
 BIBLIOKRAFI	141
A. Dipuku tša Mothopo	141
B. Dipuku tša teori tše di tsopotšwego	143
C. Dipuku tše di badilwego eupša di se tša tsopolwa	152
 Samevatting	153
Sleutelterme	155
Summary	156
Key words	158

Samevating

Hy wat Matsepe lof vir sy skrywerskap wil toeswaai, moet teruggaan na Ramaila wat nie net een van die eerste skrywers in Sepedi was nie, maar wat sy mense ook leer lees het. Van sy kortverhale in die bundel *Molomatsebe* (1951) verraai sy vertelvaardigheid, en veral '*Tshelete ya Sepoko*' en '*Moloi ga a na mmala*' is ingewikkeld soos in speurverhaal saamgestel. Behalwe die bundel *Molomatsebe* het hy ook nog ander werke geskryf, te wete *Taukobong* (1953), *Setlogo sa Batau* (1938) en *Tsha Bophelo bya Moruti Abram Serote* (1935). In 1957 word daar ook 'n bundel prysdigte uitgegee wat hy in die verskillende Sepedisprekende gebied versamel het. Die verse is nie net kultuur-histories van waarde nie, maar die bundel is 'n belangrike toevoeging tot die Sepediletterkunde. Die groot verdienste van die gedigte lê hierin dat dit outentieke voordragstukke is. Ramaila is vir die Bapedi die baanbreker; hy was die eerste belangrike skrywer in Sepedi, en het sy mense aangemoedig om te lees.

Ramaila het talle navolgers en die belangrikste onder hulle is Matsepe. In die pre-Matsepe periode het die skrywers hoofsaaklik oor die probleme geskryf wat die Swartes in die stede onder die Blankes ervaar het. Daarom word daar in die Sepediletterkunde van die '*Makgoweng-motief*' gepraat. Die werke het meesal 'n prekering toon en die les is in die reël nie uitgesluit nie. Die leser vind hierdie werke later erg vervelig en toe Matsepe op die toneel verskyn, het hy die stof vir sy verhale uit vervloë tye gaan haal. Hy skryf dus oor konings en helde, oor oorloë en jagtgotte. Waar die verhale vantevore nie veel meer as kort novelletjies was nie, het Matsepe met lywige romans vorendag gekom. Ook skryf hy gedigte en ses verdienstelike bundels verskyn onder sy naam. Die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns vereer hom twee keer met die S. E. K. Mqayi-prys vir letterkunde. Tydens een van hierdie toekenningsgeleenthede het hy ook gesê dat hy moeg was vir die prekerige stories van sy voorgangers; sy lezers sou hy op boeiende leesstof

trakteer. Waar Ramaila die publiek leer lees het, het Matsepe hulle aan groot letterkunde blootgestel.

Matsepe se verhale het onmiddellik groot byval gevind want dit was inderdaad interesante leesstof. Dit het tot gevolg gehad dat daar 'n koersverandering in die Sepediletterkunde plaasgevind het wat in 'n ruim mate aan die invloed van Matsepe toegeskryf kan word. In hierdie proefskrif word die invloed wat van Matsepe op ander skrywers uitgegaan het, beskryf. Ook word daar gesoek na die belangrike faktore wat so in beïnvloeding bepaal.

In hierdie ondersoek is daar beskrywend, vergelykend en interpreterend te werk gegaan. As beskrywingsraamwerk is die narratologiese model gekies en aangepas. Klem het hoofsaaklik geval op die feite wat die oueurs hanteer en die wyse waarop dit saamgestel is. In die laaste geval beteken dit dat daar nie net op die organisering van die gegewens gelet word nie, maar ook op 'n ooreenkoms in die aanwending van bepaalde sinsnedes en woorde sonder om in die stylleer oor te gaan.

In die omskrywing van die begrip van beïnvloeding, moes ook die begrippe van ooreenkoms, nabootsing, vertaling en plagiaat nagegaan en gedefinieer word. Daarnaas is ook verskillende gesigshoeke van beïnvloeding bespreek. Daar is op die invloed van die een skrywer op 'n ander, op die invloed wat van 'n letterkunde uitgaan, en op die invloed wat omstandighede uitoefen, gelet.

Die bronnestudie het reeds verskillende oueurs genoem wat deur Matsepe beïnvloed sou gewees het. Die uitsprake is agter nie gemotiveer nie. In hierdie ondersoek is dit dus bevind dat van hierdie stellings lukraak gemaak is, en dat daar nie in al die gevalle van beïnvloeding gesprok kan word nie.

Ook is in aantal outeurs uit die jonger garde gevind wat kennelik met Matsepe se werk bekend is en deur hom beïnvloed is.

Dat die Sepediletterkunde in twee tydperke verdeel kan word, het uit hierdie ondersoek duidelik geword. In die eerste geval word daar van in Ramailatydperk gesproke waar die publiek geleer het om te lees en te skryf. 'n Tweede tydvak breek aan toe die leserkorps nie meer met die vervelige moraalstories gediend was nie en 'n nuwe skrywersgeslag na vore kom. Dit kan die Matsepetydperk genoem word, hoewel dit skrywers insluit wat nou na vore tree en nie deur Matsepe beïnvloed is nie. Hier kan die druk van omstandighede vir die koersaanpassing in die letterkunde toegeskryf word. Dat die tweede tydvak die wasdom in die Sepediletterkunde inlui, kan hoofsaaklik aan die satiriese inslag van baie van hierdie werke gewyt word.

SLEUTELTERME

Ooreenkoms

Nabootsing

Plagiaat

Vertaling

Beïnvloeding

Moraalstorie

Makgoweng-motief

Ramailatydvak

Matsepetydvak

Satire

Summary

Anyone wishing to laud Matsepe for his literary ability should first turn to Ramaila who was not only one of the first writers in Sepedi, but also taught his people to read. Some of his short stories in the volume entitled *Molomatsebe* (1951) bear testimony to his narrative skills, particularly '*Tshelete ya Sepoko*' and '*Moloi ga a na mmala*' which are complex in structure, like a detective story. Apart from the *Molomatsebe* collection, he also wrote other works such as *Taukobong* (1953), *Setlogolo sa Batau* (1938) and *Tsa Bophelo bya Moruti Abraham Serote* (1935). In 1959 a volume of praise poetry was published that he had collected in the various Sepedi-speaking regions. These verses are not only of cultural historical significance but the volume is also a valuable addition to Sepedi literature. The greatest merit of the poems is found in the fact that they are authentic recitations. To the Bapedi Ramaila is a pioneer; he was the first author in Sepedi and encouraged his people to educate themselves.

Ramaila had many followers of which Matsepe was the most important. In the pre-Matsepe period authors mainly wrote about the problems Blacks encountered under Whites in the cities. For this reason the '*Makgoweng motif*' is often referred to in Sepedi literature. The works are generally sermonizing in tone and a moral lesson was usually included. Readers later found them very tedious, and when Matsepe appeared on the scene, he took the material for his stories from days of long ago. He, therefore, wrote about kings and heroes, and about war and hunting. Whereas stories written before were no more than short narratives, Matsepe created voluminous novels. He also wrote poetry and published six volumes, some of them of admirable quality. He was twice awarded the S. E. Mqayi prize for literature by the *Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns* (South African Academy for Science and Art). During one of these award ceremonies he said that he had become tired of the preaching by his predecessors; he intended to regale his

readers with absorbing reading matter. While Ramaila taught people to read, Matsepe exposed them to great literature.

Because Matsepe's stories were so interesting, they met with general approval almost immediately. This led to a change of direction in Sepedi literature that could to a great degree be attributed to Matsepe's writing. This thesis deals with the influence Matsepe had on other writers. The most important factors determining such an influence are also examined.

In this research the avenues of description, comparison and interpretation are explored. The narratological model was chosen and adapted as a descriptive framework. The emphasis is mainly on the facts used by the authors and the manner in which they were put together. In the latter case this means that not only was the organisation of the information taken into account, but consideration also given to a similarity in the usage of specific word and phrases without reverting to stylistics.

In defining the meaning of influence, the concepts of similarity, imitation, translation and plagiarism were also examined and identified. In this context various angles of influence are discussed. The influence of one author on another, influence emanating from literature itself and the influence arising from circumstances were noted.

In the research several writers have been named who are said to have been influenced by Matsepe. These conclusions have not been motivated, however. In this study it has therefore been found that these pronouncements were made at random and that influence cannot be considered in all of these cases. On the other hand, a number of authors of the younger generation were discovered who are familiar with Matsepe's work and who are indeed influenced by him.

This study has also revealed that Sepedi literature can be divided into two periods. First there was Ramaila period during which people learned to read and write, followed by a second period when readers were no longer interested in dull moral narratives, and thus a new generation of authors emerged. This can be designated as the Matsepe period although it includes writers who have only lately come forward and have not been influenced by Matsepe. The demands of circumstances for a change of direction in Sepedi literature may be ascribed to this. The fact that the second period heralded the growth of this literature is mainly attributed to the satirical nature of many of these works.

KEYWORDS

Similarity
Imitation
Plagiarism
Translation
Influence
Moral narrative
Makgoweng motif
Ramaila period
Matsepe period
Satire

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Motho yo a ikgantšhago ka dingwalo tša Matsepe o swanetše go thoma ka go leboga Ramaila yo a ilego:

Re na le dipuku tša Sesotho, eupša mmolelo wa gešo
ga se wa huma ka dipuku tša mehuta ye mentši. Ka
baka leo ke tla phutha ditaba tše dingwe tše kopana
tše nkilego ka di ngwala ke di dire puku e tee
(Molomatsebe, 1951: Matseno)

A tšwela pele ka go re o kile a di ngwala mo nywageng ya bomasometharotshela le go ya pejana, tša bonala kuranteng ya *Mongwera oa Babaso* (1920-3) le pukwaneng ya *Tšhupa mabaka a kereke* (1929). Ba ba di badilego ba mmoditše gore ke tše bose le gona di na le thuto, e ke di ka be di le pukung e tee ye e ka balago ka mehla (Molomatsebe, 1951: Matseno). Tše dingwe tša dikanegelo tše o di kgobokeditše tša gatišwa ya ba puku ya *Molomatsebe* (1951).

Bokgoni bja Ramaila bo bonala ka mo a rulagantšego ditaba ka gona. Dikanegelokopana tša 'Tšelete ya Sepoko' le 'Moloi ga a na mmala' o di raragantše ka mokgwa wo dikanegelotseka di rulagantšwego ka wona. Le ge di swana le tša botseka, di hloka monyakiši wa letseka. Ntle le *Molomatsebe* (1951), o ngwadile dipuku tše dingwe, e lego *Taukobong* (1954), *Setlogo sa Batau* (1946) le *Tša Bophelo bya moruti Abram Serote* (1935). Ka ngwaga wa 1959 go gatištše kgoboketšo ya diretotumišo tša gagwe ya go bitšwa *Seriti sa Thabantsho*. Tšona di a kgahliša ge motho a kgona go di bala goba go di bolela ka tshwanelo. Gagolo di natefela batheeletši e sego babadi. Ka

tsela yeo Ramaila ke pulamadibogo mo dingwalong tša Sepedi: Ke yena a thomilego go ngwalela Bapedi; a ngwala tše ba di ratago, kudu go di bala.

Mediro ya Ramaila e tšwetšwa pele ke bangwadi ba go mo latela. Yo mongwe wa bona ke Matsepe. Bontši bja bangwadi bao ba latelago Ramaila, ntle le Matsepe, bo ngwadile ka ga mathata a Bathobaso, gagolo ditoropong, mo Makgoweng. Ke ka lebaka leo go bolelwago ka '*Makgoweng Motifi*' mo dingwalong tša Basotho. Gantši dikanegelo tše di na le thuto ya go hlaloša ditaba tša go hlonamiša babadi. Ke ka moo Matsepe a arogilego tseleng yeo ya bona, gomme a ngwala ka ga ditaba tša bogologolo le setšo: tša magoši le tša bagale, le ge bagale ba bangwe e le banamodi le ba go se tsebalege. Gape dipuku tša gagwe ke dipadi e sego dipadinyana. Ka ntle le tše, le direto o ngwadile dikgoboketšo tše tshela. Ge a amogela Sefoka sa Mqayi ka ngwaga wa 1964 o boletše gore ditaba tše di amanago le '*Makgoweng Motifi*' di a lapiša; maikemišetšo a gagwe ke go ngwala tša go kgahliša. Ke boditšwe ke Groenewald yo a bego a le gona letšatši leo. Ke gona moo Ramaila le Matsepe ba gahlanego gona. Ramaila o hlohleeditše batho go ngwala le go bala, Matsepe o ile a re go swanetše go ngwalwa dingwalo tša go kgahla babadi.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Go šetše go boletšwe ka ga bohlokwa bja Ramaila le tlhohleletšo ya gagwe go bangwadi. Maikemišetšo a Matsepe a lebane le gore kanegelo e swanetše go kgahla babadi le go hlohleletša/huetša bangwadi gore ba ngwale ka tsela yeo a ngwalago ditaba tša dingwalo tša gagwe ka gona. Bjale, maikemišetšo a nyakišišo ye ke go sekaseka khuetšo yeo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi le go ahlaahla dikokwane tše di laolago khuetšo. Pele ga ge go ka hlalošwa maikemišetšo a nyakišišo ye ka bottlalo, go swanetše go lekolwa ge eba go na le banyakišiši ba bangwe bao ba šetšego ba sekasekile khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi.

Khuetšo dingwalong tša Sepedi e lemogilwe ke banyakišiši ba bantši. Ba bangwe ba basekaseki bao, ke Jabavu (1973), Serudu (1985 le 1990), Serudu le ba bangwe (1994), Mosidi (1994), Groenewald (1996), Boshego (1998), Mampa (1992), Mogale (1998) le Kgatla (2000). Nepokgolo ya nyakišišo ye ke go tsinkela ditshekatsheko tše di nepišago khuetšo ya mongwadi go mongwadi yo mongwe (Matsepe) gobane go akaretša mahlakore a mangwe a khuetšo, bjalo ka khuetšo ya tikologo go mongwadi le khuetšo ya sengwalo go mongwadi ga e bohlokwa mo nyakišišong ye ka gobane ga e nepiše ditaba, mohlala, ditaba tša khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe. Ka tsela yeo, go yo hlokomelwa dinyakišišo tša basekaseki tše di lebanego le khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba go mo latela.

1.2.1 Serudu, S. M. (Gérard) *Comparative and African Literature* (1993)

Tshekatshekong ya gagwe Serudu o hlaloša gore Matsepe o hueditše bangwadi ba bantši ba bafsa. Ba bangwe ba bangwadi bao a ba hueditšego ke J. M. Moswane (*Sebego*, 1985), P. S. Phasha (*Ntshwe*, 1986) le M. J. Koma (*Maganogano*, 1985). O tšwela pele go hlaloša gore dingwalo tša Matsepe le bangwadi bao a ba hueditšego di theilwe godimo ga bophelo bja setšo: phedišano ya kgoši le setšhaba sa gagwe, kamano magareng ga motswadi le ngwana bophelong bja setšo, le tema yeo e kgathwago ke dingaka tša setšo.

Serudu o no re Matsepe o hueditše bangwadi ba go swana le Moswane, Phasha le Koma, eupša ga a tiiše taba yeo ka go tsopola mehlala yeo e lebanego le khuetšo dingwalong tša bona. Khuetšo yeo e lebane le merero ya setšo bjalo ka bophelo bja kgoši le setšhaba, tema yeo e kgathwago ke dingaka tša setšo le bophelo bja ngwana le motswadi bophelong bja setšo.

1.2.2 Serudu, S. M.: *Place of Matsepe's novels in the development of Northern Sotho Novel (1985)*

Ge a sekaseka khuetšo ya Matsepe mo taodišwaneng ya gagwe, Serudu o hlatholla gore Matsepe, bjalo ka mongwadi wa go ba le bokgoni, o hueditšwe ke tikologo ya gagwe le bangwadi bao ba ngwadilego pele ga gagwe. Le ge go le bjalo yena (Matsepe) o ngwadile ka ga ditaba tše di lebanego le bophelo bja magaeng, bjalo ka ditaba tša bogoši, dikoma, boloi, bjalobjalo. O re tšona ditaba tše, le thulaganyo ya tšona, di ile tša thopa dipelo tša babadi le bangwadi ba bantši ba dingwalo tša Sepedi.

Ge a tšwela pele o bolela gore bangwadi ba bantši ba go latela Matsepe ba bontšha ba hueditšwe ke dingwalo tša gagwe ka gobane ba ngwadile ka ga merero, tirišo ya polelo le tikologo tše Matsepe a di dirišitšego ge a ngwala dipuku tša gagwe. O tsopotše maina a bangwadi bao a ba hueditšego le ge a se a fa dipuku tša bona: D. P. Sekhukhune, P. S. Kabu, J. L. Rafapa, P. Lebopa, H. D. Bopape le S. Mashao.

Se Serudu a se bolelago ke gore bangwadi ba Sepedi ba bafsa ba hueditšwe ke Matsepe mabapi le ditaba tša bogoši, bongaka, boloi, dikoma, bjalobjalo, e lego tša diteng tša dingwalo tša gagwe.

1.2.3 Serudu, S.M. le ba bangwe: *NST 101 (1994)*

Ge ba hlaloša khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba go mo latela, boSerudu ba bolela gore Matsepe ke yo mongwe wa bangwadi ba dikgwari yo a ilego a tšweletša bokgoni bja gagwe bja bongwadi magareng ga bangwadi ba paka yeo. Ba hlaloša gore bokgwari bja gagwe bja go rulaganya ditaba le tirišo ya polelo di tšwelela dipukung tša gagwe tše pedi, e lego *Lešita-Phiri* (1963) le *Kgorong ya Mošate* (1974). Ba tšwela pele go hlatholla gore Matsepe e bile mongwadi wa mathomo wa go tšweletša baanegwa bjalo ka batho ba nama le

madi mo dingwalong tša gagwe. Ba hlaloša go ya pele gore mo dipukung tša gagwe o tsitsinkela le go utolla bophelo le ditlwaelo mererong ya setšhaba.

BoSerudu ba bolela gore maemo a godimo a dipuku tša Matsepe a tsošitše bothata mo Sepeding ka gobane bangwadi ba bafsa, bao ba sa ithutago go ngwala ga ba kgone go efoga khuetšo ya mongwalelo wa Matsepe mo maitekelong a bona a go ngwala dipuku. Ke go re mongwadi yo mongwe le yo mongwe wa bangwadi bao ba bafsa o nyaka go ipona a ngwadile puku yeo e tlogo swana le ya Matsepe ka dilo ka moka. Khuetšo yeo ya Matsepe go bangwadi ba bafsa e bonala kudu mo go kgetho ya tabakgolo, go maina a baanegwa, tirišo ya poledišano, go itheta ga baanegwa le ka fao a tšweletšago melato kgorong ka gona.

1.2.4 Goroenewald, P. S.: *Phasha: twee vertelstrategieë* (1998)

Tshekatsheko ye ya Groenewald e nepiša thulaganyo ya padinyana ya R. R. Phasha (1994), fela e lemoga kwano ye e rilego gare ga padinyana yeo ya Phasha le *Megokgo ya Bjoko* (1969) ya Matsepe.

Ge a sekaseka khuetšo yeo e lebanego le thulaganyo, Groenewald o hlaloša gore Matsepe (*Megokgo ya Bjoko*, 1969) le R. R. Phasha (*Ke dirišitšwe ke wena*, 1994) ba dirišitše mmoledi bjalo ka molaodiši le ge e le gore Matsepe ga se a šomiša thekniki yeo kudu go swana le Phasha. O tšwela pele ka go bolela gore ge go ka hlokomelwa thekniki yeo go tla lemogwa gore go na le kwano magareng ga dingwalo tša Phasha le Matsepe.

Malebana le khuetšo yeo e lebanego le polelo, Groenewald o hlatholla gore Matsepe (1969) le R. R. Phasha (1994) ba na le go šomiša ditshwaotshwao dingwalong tša bona. Mehlala ya ditshwaotshwao tšeо še:

Tša gagwe di rotogela ka tsela ye (Phasha, 1994: 3)
... di tlie ka tsela ye (Matsepe, 1969: 3)
... di sepetše ka tsela ye (Matsepe, 1969: 65)

Groenewald o ruma ka go re bangwadi ba ba tloga ba kwana ka tirišo ya ditshwaotshwao le ge a sa hlaloše gore kwano yeo ke kwano fela goba ke ya khuetšo.

1.2.5 Mosidi, M. H.: *Khuetšo ya O. K. Matsepe go bangwadi ba Sesotho sa Leboa (1994)*

Lengwalonyakišong le Mosidi o hlaloša ka fao Matsepe a hueditšego Lebopa le Phasha ka gona mo dingwalong tša Sepedi. O re khuetšo ya Matsepe go bangwadi bao e lebane le diteng, tikologo le mongwalelo.

1.2.5.1 Diteng

Ge a sekaseka khuetšo yeo e lebanego le diteng, Mosidi o re Matsepe o hueditše Lebopa le P. S. Phasha ka ditaba tše di lebanego le bogoši gammogo le bongaka le boloi.

Malebana le ditaba tša bogoši, Mosidi o re Matsepe o gatelela gore kgoši ke ngwana wa setšhaba, mola ka lehlakoreng le lengwe e le tatagosetšhaba. Taba ye e tšwelela dipading tše pedi tša Matsepe, e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969) (Kgoši ke ngwana wa setšhaba) le *Lešitaphiri* (1963) (Kgoši ke tatagosetšhaba):

Magagešo, nna ke theeditše lena gore bontši bo reng
ka gore le a tseba gore nna ke ngwana wa lena. Ke
nyadišitšwe ke lena, ka gona ke theeeditše lena.
(Matsepe, 1969: 89)

Ke nnete gore kgoši ke rragosetšhaba ka gobane ka
ntle ga gagwe o mongwe le o mongwe o tla itirela
boithatelo a sa boife selo. Ke ka moo go thwego šako
la hloka thobela ke mojano. (Matsepe, 1963: 68)

Mosidi o bolela gore Lebopa le yena o hlatsela go re kgoši ke kgoši ka batho
ba gagwe. Taba yeo e bonala pukung ya gagwe ya go bitšwa *Motho wa*
Maloba (1975: 5) ge kgoši Tau a thekgilwe ke setšhaba sa Sekgalaka:

Tau a ka be a se rotše, bjalo batho ba mo tseneletše
fase ba re a se be a leka bošilo bjoo. A ga a bone gore
setšhaba se botile yena go feta yo Leepa?

Ge a tšwela pele, Mosidi o hlaloša gore Phasha le yena o sa tiišetša gore kgoši
ke kgoši ka setšhaba sa gagwe, gape ke tatagosetšhaba. Pading ya gagwe, e
lego *Ntshwe* (1986: 2), Phasha o re Kgoši Legohu ge a bolela le setšhaba sa
gagwe la mathomo o rile:

“Setšhaba sa ka”

O rile go realo gwa kwagala direto tša go mo reta,
gwa kwagala legoa la go mo thabela, kgonthe a tla a
ba bontšha gore ke ba gagwe.

Ge a akaretša ditaba tše, Mosidi o bolela gore Lebopa le Phasha ba kwana le
Matsepe ka ga ditaba tše di lebanego le bogoši. Ka go realo, Matsepe o
hueditše bangwadi bao ba babedi.

Mabapi le ditaba tšeо di amanago le bongaka le boloi, Mosidi o hlatholla gore go ya ka Matsepe, setulo sa bogoši le kgoši ka noši, di thekgilwe ke bongaka. Kgoši ka noši o swanetše go tseba ditaola mola gape go na le ngakakgolo ya motse le tlhabedi ya lapa la mošate. Taba yeo e tiišetšwa go tšwa padding ya Matsepe ya go bitšwa *Tša ka Mafuri* (1974: 10):

O tsebe gore kgoši Ntillišeng o be a šetše a bone ka mahlo a nama le a mogopolو gammogo le a ditaola le a ditshebi gore woo motlogolwana wa gagwe ga a itokišetša go tla go nyala timamello ga gagwe.

Mosidi o tšwela pele ka go bolela gore Lebopa le yena, go swana le Matsepe, o ngwadile ka ga ditaba tša bongaka le boloi. Ditaba tšeо di tšwelela pukung ya Lebopa ya go bitšwa *Motho wa Maloba* (1975: 29), moo e lego gore bogoši bja Tau bo thekgilwe ka maleatlala ao a bego a dirwa ke Ngaka Tumedi. Ka ge bongaka bjoo bja Tumedi bo be bo hlakantšhitšwe le boloi, bo hlakodišitše Kgoši Tau mathateng ao a hlotšwego ke barwa ba gagwe:

Pele kgoro e bothana, Tau le Tumedi mesong ye menanana ke ge ba eya tlase le tletlolo ba gaša kgoro ka mefothwanafothwana yeo e tsebjago ke bona. Ge ba se no phetha bjalo Tumedi a ba a soba mobu wa gona a ya le wona mo go tsebago yena.

Mosidi o re le go Phasha go bjalo ka gobane ka pukung ya gagwe ya go bitšwa *Ntshwe* (1986: 14) o hlaloša gore le ge Kgoši Legohu a be a rakile mapudiphooko a tatagwe, semaka ke gore le yena o ile a ikhweletša ngaka ya gagwe yeo e bego e mo thekgile.

1.2.5.2 Tikologo

Mosidi o bolela gore Matsepe o hueditše Lebopa le Phasha ka tirišo ya tikologo, e lego nako le lefelo.

Ge a sekaseka nako yeo e tšwelelago ka go *Megokgo ya Bjoko* (1969), Mosidi o re Matsepe o tšweletša dinako tša ditiragalo bjalo ka nako ya komelelo, mosegare, bošego le nako ya histori, mohlala, ge Bathobaso ba thoma go kopana le Makgowa. Go ya pele o re tšona dinako tše di tšwelela ka go Lebopa (1975) le Phasha (1986).

Mosidi o hlaloša gore go na le kwano magareng ga bangwadi ba bararo bao, e lego Matsepe, Lebopa le Phasha, ka go realo go ka thwe ba hueditšwe ke tikologo ya bona ka ge nako yeo e sepelelana le tikologo.

Mosidi o re Matsepe (1969), Lebopa (1975) le Phasha (1986) ba ngwadile ka ga tikologo yeo e lebanego le selegae gobane boraro bja bangwadi bao ba ngwadile ka ga mešate, bongaka le boloi, dikoma, dithokgwa, bjalo bjalo. Mosidi o re go ka se bolelwe ka khuetšo ge e lebane le mongwadi ka gobane bangwadi ba ba hueditšwe ke ditikologo tša bona.

1.2.5.3 Mongwalelo

Mosidi o hlatholla gore Matsepe o hueditše Lebopa le Phasha ka dipharologantšo tše pedi tša mongwalelo, e lego tirišo ya polelo le potšišoretoriki.

Ge a sekaseka dingwalo tša bangwadi ba bararo bao mabapi le polelo, Mosidi o bolela gore Matsepe (1969) o hueditše Lebopa (1975) le Phasha (1986) ka tirišo ya mafoko a makopana:

Matsepe (1969): Ka ge bjale re di kwele, sefate bana bešo.

Lebopa (1975): Le mmone ke mo kwele

Phasha (1986): Ba fihlile.

Mosidi o tšwela pele ka go re Matsepe o hueditše Lebopa le Phasha ka tirišo ya potšišoretoriki:

O hloma bjang Lefehlo bana bešo ge a dutše pheregehle etšwe a šupša ka marumo? (Matsepe, 1969: 9).

Na tlalo la kgoši le kile la bapolelwā kgakala boka phuthi? Bangwe bona ka moo ba tla tšama ba bolaya bakgomana ba tshepile go lefa. Ledwaba o tla dira eng ge a bona di eba bjalo? (Lebopa, 1975: 83).

Ke kgoši mang yona ye e rego o sa ipshina ka ditoro tša lapa la gago e tle e go tsoše ka la gore ntšhutelele ka ge mosadi wa gago a roga kgoši? Ke kgoši mang yeo e rego e re o ruile putšane tše pedi a tle a di gogole ka la gore molata ga a swanela go huma gobane ge a ka huma o tla nyatša marena? (Phasha, 1986: 25).

Tshekatsheko ya Mosidi e lebane le khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba babedi fela, e lego Lebopa le Phasha. Khuetšo yeo ya gagwe (Matsepe) go bangwadi bao ba babedi e nepiša kudu diteng. Ga go tshekatsheko yeo e lebanego le thulaganyo. Ge e le nyakišo yeo e lebanego le khuetšo ya mongwalelo ga se yeo e tseneletšego ka gobane tlhalošo ya kgopoloy ya

mongwalelo e a hlaela. Groenewald (2000: 62) ge a bolela ka ga dipharologantšho tša mongwalelo o re:

“... dit is inderdaad so dat die linguistiese besonderhede - selfs die afwesigheid daarvan! - wat by teksverklaring ter sake is, tydens die stylondersoek dikwels ook as stylkenmerke raakgevat en geïnterpreteer word.”

1.2.6 Mampa, S. M.: *The Study of Themes and Expressions in the Poetry H. M. L. Lentsoane (1992)*

Mampa mo lengwalonyakišong la gagwe o hlaloša gore Lentsoane, bjalo ka mongwadi wa direto, o hueditšwe ke direto tša bangwadi ba bangwe ba theto bjalo ka Matsepe. O tšwela pele go hlaloša gore Lentsoane o ithutile dithekniki tša go swana le tshwantšhišo, tshwantšhanyo, mothofatšo, pheteletšo, kemedi, kgegeo, bjalobjalo, go tšwa diretong tša Matsepe. O bolela gore tšona dithekniki tše di hwetšwa dipukung tša direto tša Lentsoane, e lego *Direto tša mang la mang* (1971), *Ga se ya lešaka le* (1973), *Mokgako* (1975), *Ihlo la Moreti* (1981) le *Kgogamašego* (1988).

Le ge Mampa e le yena a nnoši a sekasekilego khuetšo ya Matsepe go Lentsoane malebana le theto, nyakišo ya gagwe e lebane le merero le polelo fela. Diteng tša direto tša gagwe di lebane le merero ya ditaba tša sebjalebjale, mola ya Matsepe e lebane le setšo. Ge e le kwano ya polelo magareng ga Matsepe le Lentsoane ke ya sewelo.

1.2.7 Kakaretšo

Dinyakišišo tša Serudu (1993 le 1985), Serudu le ba bangwe (1994) le Mosidi (1994) di nepiša kudu diteng mo khuetšong ya Matsepe go bangwadi ba bafsa. Le ge ditshekatsheko tšeо tša bona di nepiša diteng, eupša ga se tšeо di tseneletšego ka gobane ga go mehlala yeo e filwego go šitlela maemo a bona a khuetšo, ge e se fela Mosidi. Serudu le ba bangwe (1994) le Groenewald (1998) ba nyakišišitše ka ga khuetšo yeo e lebanego le thulaganyo, eupša le yona ga se yeo e tseneletšego ka gobane ba eno katsola mehlalana e se mekae go gatelela ditaba tšeо tša bona. Ge e le letlalo la mongwalelo lona le sekasekilwe ke Mosidi le ge a eno okola ka godimo.

Khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba direto tša Sepedi e tsinketšwe ke Mampa fela. Tshekatsheko yeo le yona e nepiša matlalo a mabedi a sengwalo fela, e lego letlalo la diteng (merero) le la mongwalelo (polelo). Le ge a dirile dinyakišišo ka matlalo ao eupša ga se ditshekatsheko tša go tsenelela, ebile ga se tšeо di kgotsofatšago.

1.2.8 Nepišo

Lengwalonyakišišo le le ya go dira nyakišišo ye e tseneletšego mabapi le:

- bokgoni/bogolo/tumo ya Matsepe ge e le motho/mongwadi
- se babadi ba se ratago (ke ka lebaka la eng ba rata ditaba tša diteng tše di itšego)
- thulaganyo

1.3 KAMANO YA MONGWADI, SENGWALO LE MMADI

Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (1982: 138) ba swantšha sengwalo le poledišano ge ba re:

“De zender van de tekst (boodschap) is de schrijver en de ontvanger, van der ontvanger van de boodschap is de leser”.

Mojalefa (1995: 32) o gatelela taba yeo, fela o oketša se sengwe ka go re le tebelelo le maikutlo a mongwadi, e lego mongwalelo wa gagwe, di lemogwa ke mmadi. O iša pele ka go re seo go bolelwago ka sona se laolwa ke mongwadi.

Nyalelano gare ga dikgopololo tše tharo tše, e lego mongwadi, sengwalo le mmadi ke ya go re mongwadi o fetišetša molaetša go mmadi ka tsela ya sengwalo. Ke go re ge mongwadi a sa ngwale, sengwalo se ka se be gona gomme mmadi a ka se kwe ditaba tše mongwadi a swanetšego go mmotša tšona.

Mareo a, ka ge a le bohlokwa mo nyakišišong ye, a tlo hlalošwa ka ge a amana le nyakišišo ye.

1.3.1 Mongwadi

Mongwadi o ngwala/bolela sengwalo (Mojalefa, 1995: 35). Ge a tšwetša kgopololo ye pele, Meyer (1990: 113) o bolela gore mongwadi o ngwalela batho (babadi):

Die oueur se taak is gewortel in die bestaan van moraal en is nie net beperk tot estetika nie. Die gemeenskap wil weet en kennis neem, alhoewel hy nie altyd so ‘n behoeftie sal erken nie.

Kgopololo ye, mongwadi, e lebane le mongwadi bjalo ka motho wa nnete yo a bego a phela nakong ye e itšego. Histori ya boitemogelo bja gagwe e lebane

le mabaka ao a bego a phela go ona. Ka go realo, go ka thwe boitemogelo bja gagwe bja go ngwala bo laolwa ke mabaka ao a phelago go ona. Ke go re mongwadi o ngwala ka dilo tše o a di tsebago. Ke dilo tše o di hwetšwago tikologong ya gagwe gammogo le tše o a di kwelego ebilego di mo diragaletše, le ge e ka ba setšo seo se lebanego le ditlwaelo tša motho. Tšona ditaba tše ke sengwalo gomme ka tšona o itswalanya le mmadi.

Kgopolole ye ya mongwadi e bohlokwa mo nyakišong ye ka gobane e ya go hlokomela Matsepe bjalo ka mongwadi yoo a hueditšego bangwadi ba bangwe ba dingwalo tša Sepedi. Matsepe bjalo ka mongwadi o na le boitemogelo bja tše o a ngwalago ka ga tšona ka gobane tšona tše o di hwetša tikologong le mabakeng ao a phelago go ona. Ka go realo, monyakiši o tlo lemoga khuetšo ya Matsepe ge e hlokomela/šetša mabaka ao Matsepe a bego a phela go ona ka gobane boitemogelo bja gagwe bo bopša ke ona.

1.3.2 Mmadi

Go ya ka Mojalefa (1995: 56) mmadi ke yena a amogelago seo mongwadi a se romelago go yena. Go ka thwe, mmadi ke moamogedi wa sengwalo. Bjalo ka mongwadi, mmadi le yena ke motho yo a phelago nakong ye e itšego ka tlase ga mabaka a a rilego. Le yena boitemogelo bja gagwe bja go bala bo laolwa ke mabaka ao a phelago go ona. Gore mmadi a tle a kwešiše sengwalo seo a se balago, ke ge a ka kwešiša mabaka ao mongwadi a ngwadilego ka tlase ga ona. Ka go realo, o tla re sengwalo seo se a kgahliša ka ge a bala ka ga ditaba tša nnete tše o a di tsebago, ebilego di amana le bophelo bja nako yeo yena le mongwadi ba phelago go yona. Ke ka lebaka leo bo Van Luxemburg (1982: 174) ba bolelago gore seo se lebanego thwii le mongwadi gape se lebane thwii le mmadi ka lebaka la kamano yeo ya go tiišetšwa ke mongwadi.

BoVan Luxemburg (1982: 110) ba tšwela pele ka go fa mehuta ye mene ya babadi, e lego mmadikakaretšo, mmadimonyakišiši, mmadimoanegi le mmadithekniki.

Le ge go na le mehuta ye mene ya babadi, nyakišišo ye e ya go šomiša mmadimonyakišiši ('werklike lezer') ge go sekasekwa khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi. BoVan Luxemburg (1982: 110) ba bolela gore mmadimonyakišiši ke motho wa go nyakurela sengwalo. Ke go re ke monyakišiši wa go sekaseka sengwalo ka botlalo ka leihlo la nyakišišo. Yena mmadi yoo go ya ka Booth (1961: 745) '*(he) chooses consciously or unconsciously what we read, we infer him as an ideal literary created version of real man, he is the sum of his choice*'.

Ge go rungwa go ka thwe mongwadi le mmadi ga se dikgopolole tša teori, eupša ke batho ba nama, bao ba phelago bjalo ka nna le wena. Ba na le letšatši la go belegwa, ebile ba na le letšatši la go hlokofala bjalo ka batho ba bangwe bao ba phelago. Dikgopolole tše bobedi di bohlokwa mo nyakišišong ye ya khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe: ke go re Matsepe ke mongwadi mola mmadi e le monyakišiši yoo a nyakišišago ka ga khuetšo yeo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi.

1.3.3 Sengwalo

Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (1982: 34) ba hlatholla sengwalo gore ke:

Onder teksten verstaan we taaluitingen, die inhoudelijk, syntactisch en pragmatisch een eenheid vormen. In de praktijk van die literatuurwetenschap beperken we ons tot geschreven teksten. Daarvoor is echter slechts een practisch argument aan te voeren; theoretisch gezien zijn ook mondelling taaluitingen

die een geheel vormen teksten. Die eenheid die in deze definitie wordt vereist moet nader worden bepaal.

Groenewald (1993: 4) o oketša tšeо di boletšwego ke boVan Luxemburg ka go hlaloša sebopego sa sengwalo ka go se swantšha le legaba la eie leo le nago le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Lengwalonyakišo le le yo hlaloša dikgopololo tšeо.

1.3.3.1 Diteng

Groenewald (1993: 4) o bolela gore diteng ke letlalo la mathomo la sengwalo. O tšwela pele ka go hlatholla gore kgopololo ye e lebane le ge ditaba di lemogwa ka botšona pele ga ge mongwadi a ngwala ka ga tšona. Ke ka lebaka leo Chatman (1978: 19-20) a thekgago polelo yeo ya Groenewald ka go re:

*The “fable” (*fabula*), or basic story is the sum total of events to be related in the narrative ... fable is the set of events tied together which are communicated to us in the course of work.*

Rimmon-Kenan (1983: 3) o tiisa seo se bolelwago ke Chatman ka gore tšona ditaba tšeо tša diteng di beakantswe go ya ka tatelano ya tšona ya tlhago. Mohlala (1994: 25) o tlaleletša Rimmon-Kenan ka gore tšona ditiragalo tše tša go šalana morago di na le tebanyo le sererwa. Kgatla (2000: 23) le Mathibe (2001: 1) ba tšwetsa taba yeo pele ka gore sererwa seo ke sona se kgokaganyago le go logaganya ditaba tša diteng. Ka go realo, sererwa ke kokwane ye bohlokwa ya diteng.

Ge a hlaloša sererwa, Serudu (1987: 43) o bolela gore:

Mo re šupa seo mongwadi a ngwalago goba a bolelago ka sona. Go swana le ge ke re: Taba/sererwa sa pitšo ye e be e le mathata a tlhalano.

Lebaka (1999: 10) o hlatsela seo se bolelwago ke Serudu ka go re sererwa ke motheo wa kokwane ya ditaba tšeо tša diteng gore di bope taba e tee ya go kgwahla. Ke ka lebaka leo Phala (1999: 9) a bolelago gore se bohlokwa sengwalong se sengwe le se sengwe ka ge se thuša mmadi go kwešiša diteng tša sengwalo seo a se balago/bolelago.

Marggraff (1994: 61-62) o re mošomo wa sererwa o amana le go hwetša tlhalošo ya ditiragalo. Go tšwela pele o re modiro wo mongwe wa sererwa ke go laola dielemente ka moka tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. Mojalefa (1996: 3) o tšweletša mehola ye mengwe ya sererwa, e lego go re:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo
- Se laola ditiragalo
- Mongwadi o phetha moo ditaba di thomago le moo di felelago gona. Sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le baanegwagolo

Go ka rungwa ka gore letlalo la diteng le bohlokwa mo nyakišišong ye ka ge khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe e lebane le ditaba tšeо ba di ngwadilego. Ditaba tšeо ke diteng.

1.3.3.2 Thulaganyo

Forster (1927: 116) o hlaloša gore thulaganyo ke peakanyo ya ditiragalo go ya ka fao di latelanago ka gona. O'Toole (1982: 5-6) o tlaleletša seo se bolelwago ke mosekaseki yo ka go re:

It is a causal unfolding of the narrative, degree to which actions, thought and impulses, are motivated, i.e. related to each other in terms of cause and effect, either through deliberate, sometimes, clues left by the author, or through our own construction of the most probable motivation.

Ke ka lebaka leo Notestein (1974: 52) a thekgago polelo ya O'Toole ka go bolela gore ge ditaba tša diteng di neeletšana ke gona ge di rulaganywa. Groenewald (1991: 22) o tlaleletša taba yeo ka go hlaloša gore ge ditaba tšeо di beakanywa di lebanywa le maikemišetšo a mongwadi. O tšwela pele go hlatholla gore yona tebanyo yeo ya mongwadi e bitšwa moko wa ditaba.

Culler (1977: 224) o hlaloša moko wa ditaba ka go re:

Theme is not the result of specific set of elements but rather the name we give to forms of unity we give discern in the text or to ways we succeed in making various codes come together and coheres.

Mojalefa (1995: 27) o tiišetša seo se boletšwego ke Culler ka gore moko wa ditaba ke thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a tlo ngwala sengwalo.

Mathibe (2001: 5) o hlatholla mošomo wa moko wa ditaba ka go re o kgokagantšha ditaba tša thulaganyo gore e be ngatana e tee. Go ya pele Groenewald (1993: 4) le yena o bolela gore mohola wo mongwe gape wa moko wa ditaba ke go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

1.3.3.3 Thekniki

Kerkhoff (1962: 16) o hlaloša gore thekniki ke seo se bonwago, seo se tlogo kgona go šomišwa go tšweletša seo se bolelwago. Go iša pele, Mojalefa (1995: 128) o bolela gore ka go šomiša thekniki, mongwadi o kgona go tšweletša tebanyo ya gagwe. Marshall McLuthan (Lazarus le Smith, 1983: 289) o tiiša taba yeo ka gore seo mongwadi a se bolelago ka go ngwala, le ka wona mokgwa woo a se boletšego ka wona go ngwala, ke yona thekniki. Mark Schorer (Lazarus le Smith, 1983: 288) o tšwetša kgopololeo pele ka go re:

*(it) may well become the discipline that leads writers
to discover what they have to say.*

Go ka akaretšwa kgopololeo yeo ka gore thekniki ke mokgwa woo o akantšwego ('deliberate procedure') wa go ngwala sengwalo (Fowler, 1987: 244). Nyakišišo yona e gatelela gore thekniki ke mokgwa wa go amanya phapantšho ya mongwalelo le ye mengwe, go tšwetša moko wa ditaba pele. Ke ka lona lebaka leo phapantšho ya mongwalelo e lemogegago fela ge monyakišiši, le ge e le mmadi, ba šetše ba lemogile molaetša wa mongwadi. Godimo ga fao go tlo lemogwa gape gore ebile go na le dithekniki tša thulaganyo.

Mathibe (2001: 53) o hlaloša gore thekniki e na le mohola wo o rilego sengwalong. Mojalefa (1995: 125) o hlatholla gore ge mongwadi a diriša thekniki o kgona go hlagiša tebanyo ya gagwe. Ke ka fao Cohen (1973: 9) a kgonthišišago taba yeo ka gore ka thekniki mmadi o kgona go lemoga ka fao a bopago baanegwa ba gagwe ka gona.

Groenewald (1993: 17) le Mojalefa (1995: 158) ba akaretša dikgopololo tše tša thekniki ka go di nepiša le mohola wa yona thulaganyong ya ditaba. Ba iša pele go fa mediro ye mebedi ya thekniki ka go re:

- E gatelela, e godiša ebile e tiiša kgopololo ye e itšego
- E lebanya kgopololo yeo le tebanyo ya mongwadi

Go rungwa ka go bolela gore ditaba tša diteng di ka rulaganywa ka mokgwa wo o rilego, wo o tšweletšago maikemišetšo a mongwadi. Ke ka tsela yeo Groenewald (1993: 17) a bolelago gore mokgwa wo o bitšwa thekniki. Ke ka lona lebaka leo a hlalošago thulaganyo ka go re ke tlhopho ya dithekniki ge di amana seng sa tšona. Yona taba yeo e bolela gore thekniki ye nngwe le ye nngwe e nepiša moko wa ditaba.

Ge go rungwa ditaba tše tša thulaganyo go ka thwe thulaganyo ke tsela yeo mongwadi a e latelago ge a rulaganya ditaba tša diteng go tšweletša molaetša wa gagwe go babadi. Yona peakanyo yeo ya ditaba e laolwa ke moko wa ditaba ka ge o lebane le tebanyo ya mongwadi: ke go re seo mongwadi a se lebantšego ge a tlo ngwala puku.

Tlhalošo ya thulaganyo e bohlokwa tshekatshekong ye ka gobane ditaba/ditiragalo tše seo mongwadi a di rulaganyago di ka no ba di na le lefetla la khuetšo go mongwadi yo mongwe. Ke go re mongwadi a ka huetša yo mongwe ka thulaganyo ya ditaba.

1.3.3.4 Mongwalelo

Groenewald (1993: 5) o hlaloša gore letlalo la mongwalelo le bonagatša sengwalo gore se lemogwe gabonolo ke mmadi. Lucas (1974: 49) yena o amanya mongwalelo le polelo:

Style is a means by which a human being gains contact with others, it is, personality, character embodied in speech.

Groenewald (1993: 5) o hlatholla gore kgokagano yeo Lucas a bolelago ka yona, e lemogwa ka polelo ya mongwadi. Ka polelo yeo mmadi o kwešiša sengwalo. Phala (1999: 12) o re polelo yeo ya mongwadi e lemogwa ka tirišo ya mantšu, diema, dika, dikapolelo le dikarolo tše dingwe tša polelo. Go tšwela pele, mongwalelo o lebane le polelo ye e bontšhago tebelelo le maikutlo tše di tšweletšago moko wa ditaba (Kgatla, 2000: 25). Ke ka lebaka leo Mathibe a tiišetšago taba ye ka go re mongwalelo o laolwa ke atmosfere yeo e tšwetšago moko wa ditaba pele.

Beckson le Ganz (1961: 20) ba hlatholla atmosfere ka go re:

The mood which is established by the totality of the literary work.

Thobakgale (1996: 95) o tšwetša taba ye pele ka go re atmosfere ke maikutlo ao a tanyago dikwi tša mmadi ge a bala modiro wa bokgabo. E ka ba moyo wa lethabo, wa manyami, wa bonaba, le ge e ka ba wa segwera. Scott (1967: 27) o tlaleletša ka gore atmosfere e tšweletšwa ke tikologo, nako le mabaka ao baanegwa ba phelago ka tlase ga ona.

Ge Mojalefa (1996: 19) a akaretša kgopolو ya mongwalelo o re wona o laolwa ke maikutlo ao a tšwetšago pele tebanyo ya mongwadi, e lego maatlakgogedi, gore mmadi a tšwele pele ka go bala sengwalo.

Ge go ahlaahlwa mongwalelo go tla lemogwa polelo: ke go re polelo e bohlokwa ka gobane mongwalelo o theilwe godimo ga yona. Ke yona polelo yeo e tiišago moko wa ditaba. Ke yona polelo yeo mongwadi a dirago

segwera le mmadi ka gobane mongwalelo o tšweletša khiduego. Go gatelelwa gore mongwalelo ga o laolwe ke dikapolelo fela, eupša o laolwa le ke khiduego le maikutlo tše di tšwetšago moko wa ditaba pele.

Lengwalonyakišong le, mongwalelo o bohlokwa ka gobane go ya go lekolwa ge e ka ba mongwalelo wa Matsepe ke ye nngwe ya dikokwane tša go laola khuetšo bangwading ba bangwe ba Sepedi.

1.4 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Nyakišišo e kgethile mekgwa ye meraro ya nyakišo, e lego (a) mokgwa wa go bapetša, (b) mokgwa wa go hlaloša le (c) mokgwa wa go hlatholla.

1.4.1 Mokgwa wa go bapetša

Ge a hlaloša go bapetša, boStassen (1995: 24) ba re:

Thus, a case of comparison of inequality minimally involves three things: a gradable predicative scale, which represents the property on which the comparison is made, and two concepts, one of which represents the standard against which the other is measured and found to be unequal.

Wales (1993: 220) yena o nepiša papetšo ge e lebane le dingwalo ka go re ke tswalano yeo e bonalago magareng ga dingwalo tša ditšhaba tše di fapanego. Harris (1992: 175) o tlaleletša ka gore kamano yeo e lemogwa ge dikgopololo goba diphapantšho tša dingwalo tše di rilego e ka tšwelela dingwalong tše dingwe. Nyalelano yeo ya dingwalo e lemogwa ka tirišo ya mantšu, dika, phetolelo, kgegeo, kekišo le dikarolo tše dingwe tša polelo, (Swanepoel, 1990: 42 le Baldick, 1990: 42). Ge ba tšwetša kgopololo yeo pele Graig le ba

bangwe (1994: 22) ba gatelela gape ponagalo ya phapano ya go bapetša ka gobane ba re maikemišetšo a papetšo a lebane le ka fao dilo di swanago ebilego di fapanago ka gona. Kgatla (2000: 16) o tiiša taba yeo ka go re:

Tšeо di kwanago di bopa sehlopha. Ge go bapetšwa dikanegelokopana tšeо go lemogwa gore go na le tšeо di sa kwanego le sehlopha seo. Tšona tšeо di sa kwanego le tša sehlopha sa pele di tlo bapetšwa. Tšeо di kwanago e tlo ba sehlopha sa bobedi. Tšeо di fapanago le tšeо di tlo bapetšwa gore tše di kwanago e be sehlopha sa boraro, go fihlela go sa hlwe go na le phapano goba kwano.

Mokgwa wo wa go bapetša o bohlokwa mo nyakišišong ye ka gobane dikgopoloo ka moka tšeо di tswalanago le khuetšo di ile go bapetšwa le yona. Lebaka la bobedi ke gore dingwalo tša Matsepe di ile go bapetšwa le tša bangwadi ba bangwe ba Sepedi go bona ka fao a ba hueditšego ka gona.

1.4.2 Mokgwa wa go hlaloša

Shipley (1968: 92) o hlaloša go hlaloša ka go re:

When a discourse is based upon relatively specialized and organized of theory, such as literary criticism, it generally contains certain sentences that supply, or stabilize, or clarify meaning of some of its most important terms.

Holman (1998: 148) o tšwetša pele polelo yeo ya Shipley ka go re tlhalošo yeo ya mareo e swanetše go ba ye kopana yeo go ya ka boLazarus (1983: 83) e nyalanago le go tsebjja ga tlhalošo yeo e amegago.

Go ka hlalošwa sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee se se itšego le tše dingwe, (Serudu, 1987: 25). Go ya pele boLazarus (1983: 83-4) ba fa ditsela tše go hlaloša go ka lemogwago ka tšona:

- Go hlaloša selo ka go se bontšha goba go se šupa
- Go hlaloša selo ka go fa mehlala ya sona
- Go hlaloša selo ka go fa diponagalo tša sona
- Go hlaloša selo ka go fa mešomo ya sona
- Go hlaloša selo ka go fa merero ya selo seo
- Go hlaloša selo ka go fa tlholego ya selo seo

Shipley (1968: 92) o tšwela pele ka go fa mehuta ye mebedi ye bohlokwa ya go hlaloša, e lego (a) mokgwa wa go hlaloša tirišo ya kgontha ya mareo le (b) mokgwa wa tirišo ya lebakanyana ya mareo go hlaloša dikgopolole tše di rilego moo mabakeng a a itšego a go fapano.

Shipley o re tirišo ya kgontha ya mareo e lebane le ka fao lentšu le šomišwago ka gona ge batho ba bolela polelo ya mehleng goba go ka hlathollwa mantšu a a rilego ge a dirišwa ke sehlopha se se itšego sa batho, bjalo ka basekaseki ba dingwalo. O re ditlhalošo tša mohuta wo wa go hlaloša di ka bitšwa (a) tša go hlaloša pego (*'reported definitions'*), (b) tša go hlaloša ditlhalošo (*'descriptive definitions'*) goba (c) tša go hlaloša lereo (*'lexical definitions'*).

Malebana le mokgwa wa go hlaloša tirišo ya lebakanyana ya mareo Shipley o bolela gore tlhalošo ya mareo/mantšu e fiwa maemo/mešomo ye mefsa. Ke go re lentšu/lereo le lefsa le tšweletšwa go phethagatša morero wo o itšego poledišanong yeo e rilego goba mererong ye e rilego ya polelo. Ditlhalošo tša mohuta wo o di arola ka dikarolo tše di latelago, e lego (a) ditlhalošo tše di bontšhwago (*'stipulated definitions'*), (b) tše di laelago (*'prescriptive definitions'*), (c) tše di lebanego le molao (*'legislative definitions'*), (d) tše di

bontšhago boithaopo ('*voluntary definitions*'), le (e) tša go se itokišetše ('*impromptu definitions*').

1.4.3 Mokgwa wa go hlatholla

Go hlatholla ke go hlaloša selo ka botlalo, (Hirsch, 1967: 136). Serudu (1987: 25) o tšwetša pele kgopolole ka go e amanya le kwešišo, ke go re go hlatholla sengwalo go nyalelana le kwešišo ya sona. Ge a tiiša se Wales (1993: 256) o re:

In a basic sense, it means understanding; understanding language of a text and understanding its meaning and theme(s).

Melaetša yeo e ka utollwa ke tirišo ya mantšu, mafoko le dikarolwana tše dingwe tša sengwalo ka mokgwa wa tlhathollo (Harris, 1992: 182).

Hawthorn (2000: 179) o tšweletša ponagalo ye nngwe gape ya tlhathollo: ge go hlathollwa sengwalo, go tšweletšwa tlhalošo ya sona pepeneneng ka tsela ya go se sekaseka, go se akaretša ka ditemana, go se bapetša le dingwalo tše dingwe goba go se ahlaahla ka kakaretšo. Go tiišetša tše di bolelwago ke Hawthorn, Abrams (1999: 127) o re:

To interpret a work of literature is to make clear the artistic and purport the overall work of which the language serves as the medium.

Lekganyane (2002: 8) o akaretša go hlatholla ka go go lebanya le mešomo ya dipharologantšo tša sehlalošwa.

Le ge mohlomongwe mareo a mabedi a, e lego 'go hlaloša' le 'go hlatholla' a ka bonagala o ka re ke dikgopololo tše di swanago goba mahlalošetšagotee, mo nyakišišong ye dikgopololo tše di ya go dirišwa bjalo ka mareo ao a fapanago ka gobane go ya go hlalošwa mareo le go hlatholla dikgopololo tše di amanago le khuetšo ya Matsepe dingwalong tša Sepedi.

1.5 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Mo kgaolong ye ge go bolelwa ka matseno go gateletšwe mathata ao a lebanego le khuetšo ya Ramaila le ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi.

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go rarolla mathata ao ka go sekaseka khuetšo yeo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi le go ahlaahla dikokwane tše di laolago khuetšo.

Go iša pele go kgethilwe mekgwa ye meraro yeo e lebanego le tharollo ya mathata ao a khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi, e lego go bapetša, go hlaloša le go hlatholla.

Kgaolong ya bobedi go ya go hlokomelwa kwano bjalo ka kgopololo yeo e tswalanego kudu le khuetšo. Gona go ya go lekolwa tebelelo ya kwano le mehuta ya yona.

Kgaolong ya boraro go yo hlalošwa khuetšo le dikgopololo tše di nyalelanago le tšona, e lego kekišo, khutšo, le phetolelo. Go ya go hlokomelwa gape ka fao dikgopololo tše di fapanago ka gona.

Kgaolo ya bone e ya go hlaloša tša bophelo bja Matsepe, bokgoni bja gagwe le khuetšo ya gagwe go bangwadi ba bangwe yeo e lebanego le letlalo la diteng.

Kgaolong ya bohlano go yo tsinkelwa khuetšo ya Matsepe ge e lebane le thulaganyo I. Gona moo go thulanyo go yo hlokomelwa khuetšo ge e amanywa le tirišo ya maina le thulaganyo ya direto.

Kgaolo ya boselela e hlaloša thulaganyo II yeo e nepišago khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ge e nepiša polelo. Polelo yeo e yo lebaganywa le tirišo ya filosofi le kwano ya mafokwana.

Kgaolo ya bošupa e ruma dikgaolo tše tše tshela ka moka tša nyakišišo ye. Go tšwela pele go yo rungwa ka khuetšo ya Matsepe go Rafapa, khuetšo ya tikologo le bohlokwa bja Matsepe.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 KWANO

2.1.1 Matseno

Ge go sekasekwa kgaolo ya bobedi kwano e ya go nepišwa ka go latela lenaneo le:

- Kwano ke eng?
- Tebelelo ya kwano dingwalong.
- Mehuta ya kwano.
- Kakaretšo.

2.1.2 Kwano ke eng?

Sjöberg (1972: 72) o hlaloša kwano bjalo ka tshwano ya dipharologantšho ye motho a ka itemogelago yona gare ga dilo, diphapantšho goba mešomo. Falkowski (1995: 59) o tlaleletša tlhalošo yeo ya Sjöberg ka go re:

Similarity is determined by the physical structure of compared stimuli on the one hand and subject's sensory limitations on the other

Seo se gatelelwago ke polelo ye ke go re kwano e ka lemogwa ka sebopego sa selo goba ka dipharologantšho tša go se bonwe ka mahlo eupša tše di ka lemogwago ka go šomiša dikwi tše dingwe. *Webster Unabridged Dictionary* (Levin 1997: 1637) e tiišetša ditlhalošo tša ka godimo ka go re kwano ke tshwano yeo e lego gona gare ga dilo goba batho ba babedi goba go feta fao. Kwano yeo e šupa go swana ga dilo go ya ka fao di bonalago ka gona. Ke go re e ka ba kwano yeo e bonalago thwii goba yeo e ka šomišwago go gopotša

motho ka ga selo se sengwe sa go swana le seo se swantšhwago le sona. Lantemann le Feger (1980: 12) ba oketša pharologantšho yeo ka go bolela gore go na le ditsela tša go fapana tšeо kwano e ka lemogwago ka tšona :

- go lekanyetša dilo tše pedi
- go kgethologanya dilo
- go nyalana ga dilo
- go hlopha dilo ka tsela ya go ntšha diphošo
- go kwana ga ditiragalo

Go ka rungwa ka gore kwano ke tswalano ya dipharologantšho tša dilo/batho tšeо di bapetšwago ka tsela ya go bonala thwii goba ya go širela

2.1.3 Tebelelo ya kwano dingwalong

Ge tebelelo ya kwano e eya go hlalošwa go swanetše go hlokomelwa:

- Tebelelokakaretšo ya kwano
- Tebelelo le sebopego sa sengwalo

2.1.3.1 Tebelelokakaretšo ya kwano

Barenblatt (1979: 25) o hlaloša tebelelokakaretšo ya kwano dingwalong ka go re:

Phenomena are called similar if they differ only in the numerical values governing parameters and moreover so that the corresponding dimensionless quantities... for them to coincide. In connection with this definition of similar phenomena, dimensionles quantities... are called similarity parameters. Let us consider two

similar phenomena, one of which will be understood that this terminology is just convention. For both phenomena there is some relation of the form...where the function...is the same in both cases by the definition of similar phenomena, but the numerical values of the governing parameters... are different.

Polelo ye e gatelela gore ge dilo tše pedi di kwana goba di swana ka sebopego gona go bolelwa ka kwano. Ge a tšwetša pele kgopololeye Apostol (1990: 5) o bolela gore kwano ya dikhutloharo ke kgopololeye bonolo yeo e dirišwago ka mehla mo tirišong ya Geometri. Dikhutlharo tše di na le sebopego sa go swana ka gobane dikhutlo tša go fana difahlego di a lekana le ge di ka fapanaka bogolo goba botelele bja mahlakore a go lebana ka go lekana.

Taba yeo e bolela gore dikhutloharo tša go kwana di ka ba le sebopego sa go swana eupša di ka fapanaka bogolo. Ge di na le sebopego le bogolo tša go swana gona di a kwana. Ge khutlo e tee e ka fetolwa maemo ka ntle ga go fotoša (ma)botelele bja mahlakore a yona gona go ka fihlelwa kwano ya khutloharo yeo. Ke ka fao go ka thwego, dikhutloharo ka moka di a kwana ka gobane di swana.

Ge ba kgonthiša polelo ya Apostol, Bolt le Hobbs (1998: 129) ba tšweletša mohlala wo mongwe go tiiša tshwano/kwano ka go e nepiša le dilo tša go kwana ka sebopego le ge di fapanaka bogolo. Ba hlaloša gore le ge dinepe (diswantšho) tše pedi di sa lekane ka bogolo eupša e le senepe/seswantšho se tee: senepe sa go godišwa le sa go se godišwe, dipharologantšho tša dinepe tše pedi tše di ka se fotoše sebopego le ge di fetana ka bogolo ka gobane dinepe tše ke tšweletšo ya selo se tee sa go ba le dipharologantšho tša go swana. Goodman (1976: 74) o tiišetša taba ye ka go re seswantšho se ba gona ge go na le selo seo se swantšhitšwego ka sona. Ka go realo, seswantšho se tswalwa ke go tšweletša dipharologantšho tša selo seo se swantšhitšwego ka

sona. Tšona dipharologantšho tšeо ke tšona di tšweletšago kwano magareng ga seswantšho seo le selo se swantšhitšwego le sona.

Ka fao seswantšho le selo seo se tšweletšago seswantšho seo ke dilo tše pedi tšeо di hlalošago tshwano yeo e gatelelago tswalano yeo e rilego magareng ga dilo tše pedi tšeо. Ke go re ge go bapetšwa dilo tše pedi tšeо (selo le seswantšho sa sona) gona go tla lemogwa gore seswantšho seo se emela selo seo se swanago le sona, mola ka lehlakoreng le lengwe selo seo se sa emele seswantšho sa sona. Rateori yo o gatelela gore, mohlala, seswantšho sa Matsepe goba Ramaila se emela Matsepe goba Ramaila, eupša Matsepe goba Ramaila ba ka se emele diswantšho tša bona. Se bohlokwa seo se bolelwago ke go re go na le kwano magareng ga boMatsepe le diswantšho tša bona. Ge seswantšho seo se emela selo, gona seswantšho seo se tšwelela bjalo ka sekа sa selo seo. Kwano e ka se be gona gare ga selo le seswantšho sa sona ge e le gore selo seo se swantšhwago ga se tsebjе.

Go ka rungwa ka go re le ge Barenblatt, Apostol, boBolt le Goodman ba hlaloša kwano yeo ka go e amanya le Mmetse le diswantšho, fela tlhalošo yeo e bohlokwa kudu le mo go Thutadingwalo ka gobane kwano goba tshwano ye bjalo e ka tšweletšwa mererong ya dingwalo.

2.1.3.2 Tebelelo le sebopego sa sengwalo

Go ya go lekolwa ka fao basekaseki ba dingwalo ba amantšhago kwano le matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Ge ba ahlaahla kwano ka go e lebanya le letlalo la diteng, Groenewald (*Nkadimeng se Verteller, E.B. van Wyk Festschrift*, 1993) le Thobakgale (*Tshekatsheko ya dikanegelelopana ka S.N. Nkadimeng*, 1996) ba bontšha gore Nkadimeng (*Mmantšhaotlogele*, 1985) le Serote (*Molato*, 1945) ba kwana ka ditaba tša go amana le letlalo la mathomo la sengwalo, e lego la diteng. Le

ge e le gore bangwadi ba ba fapano ka tebelelo ya Sekriste le setšo fela kwano ye kgolo magareng ga bona ke yeo e lebanego le diteng tša dingwalo tša bona ka gobane bobedi ba anega ka ga ditiragalo tša Sekriste le setšo.

Ge a sekaseka direto tša Ratlabala ('Lehu' le 'Polokong') go tšwa kgoboketšong ya direto ya *Ithute direto* (1967) le Lentsoane ('Matšoba') go tšwa go kgoboketšo ya direto ya go bitšwa *Mokgako* (1975), Mathibe (2001) o tšweletša kwano yeo e bonalago magareng ga direto tša bareti ba babedi bao. O tsupolla gore le ge direto tše tharo tše di laodiša ka ga direrwa tša go fapano, fela se bohlokwa, ke gore di kwana ka moko wa ditaba woo o lebaganego le gore bophelo ga bo fele. Go tiišetša seo se bolelwago ke Mathibe mabapi le kwano yeo e lebaganego le moko wa ditaba, Magapa (1991) ge a tsopola Dresden le Vestdijk, o utolla gore go na le kwano gare ga kanegelotseka le nonwane. O tšweletša gore kwano yeo e lebane le thuto goba boitshwaro. Ke go re mongwadi wa kanegelotseka, go swana le wa nonwane, o ngwala a na le tebanyo yeo e itšego, e lego ya go tšweletša thuto goba boitshwaro. O tšwela pele ka go re dikanegelotseka tša kgale le dinonwane di gatelela kudu kotlo. Taba ye e bolela gore dingwalo tše pedi tše di nyalanywa ke pharologantšho ya kotlo gore e be dingwalo tša go swana.

Maila (*Tshekatsheko ya A mo swina ngwanana' thakana*, 1997) o utolla thekniki ye nngwe gape ye bohlokwa yeo e tšweletšago kwano magareng ga dingwalo, e lego ya thulano. Ge a bapetša dingwalo tše pedi tša Serudu, e lego *A mo swina ngwanana 'thakana* (1991) le *Lešaka la pelo ga le tlale* (1991) o lemogile gore bokgoni bja Serudu bja thulano ke phapantšho ye bohlokwa yeo e kwantšhago diterama tše pedi tše.

Ge a bapetša taodišo ya 'Tubatse' go tšwa kgoboketšong ya ditaodišo ya *Di sa re šaletše monaganong* (1968) ya go ngwalwa ke Mahapa le padi ya Lentsoane ya go bitšwa *Megokgo ya Lethabo* (1992), Sebake (*Leeto: Dingwalong tša Sepedi*, 2002) o lemoga kwano yeo e lego gona gare ga

dingwalo tše pedi tše malebana le tirišo ya thekniki ya leeto. O hlaloša gore thekniki ya leeto yeo e dirišitšwego ke bangwadi ba babedi bao e tswalanya dingwalo tše pedi tše ka gobane e lebane le go thulanya setšo le sebjalebjale.

Groenewald (1994) le Thobakgale (1996) ba lemoga gore go na le dithekniki tše pedi tše kwano e ka tsebjago ka tšona magareng ga bangwadi, e lego thekniki ya phapantšho le ya kgegeo. Ba fa mehlala ka go bapetša dingwalo tša (Nkadameng, *Mmantšhaotlogele*, 1985 le Serote, *Molato*, 1945), (Nkadameng, *Mmantšhatlotlogele* 1985 le Mahapa, *Di sa re šaletše monaganong*, 1968) le (Nkadameng, *Mmantšhaotlogele*, 1985 le Matsepe, *Megokgo ya Bjoko*, 1969). Banyakišiši ba ba hlatholla gore dingwalo tša bangwadi ba di kwana ka dithekniki tše pedi, e lego ya phapantšho (Nkadameng, 1985 le Serote, 1945 le Nkadameng, 1985 le Mahapa, 1968) le kgegeo (Nkadameng, 1985 le Matsepe, 1969).

Go oketša dithekniki tše go boletšwego ka ga tšona ka godimo malebana le kwano, Groenewald (*Thutadingwalo* 2, 1993) le Kekana (*Moelelwā: Padinyana ya boitshwaro*, 2000) ba tšweletša thekniki ye nngwe gape ye bohlokwa yeo e amantšhwago le kwano dingwalong, e lego ya kwelobohloko. Ge ba bapetša kanegelo ya masetlapelo le ya phatose ba lemoga gore mehutangwalo ye mebedi ye, bobedi e lebane le kwelobohloko. Ba tšwela pele ka go hlatholla gore gantsi kwelobohloko yeo e sepedišana le go hlokofala ga moanegwa yoo mmadi a itswalanyago le yena. Ba tiišetša taba yeo ka go katsola mehlala ya dipuku tše di fapanago ka merero eupša di kwanago ka phapantšho ya kwelobohloko, e lego *Moelelwā* (1958) le *Lukas Motšheletšhele* (1963) (masetlapelo) le *Tladi wa Dikgati* (1958) (phatose). Ge ba tšwela pele basekaseki ba ba hlaloša gore le ge dipadi tše tharo tše di fapanago ka moko wa ditaba, e lego wo o lebanego le masetlapelo (*Moelelwā*, 1958 le *Lukas Motšheletšhele*, 1963) le phatose (*Tladi wa Dikgati*, 1958) eupša di kwana ka kwelobohloko. Ke ka lebaka leo kwelobohloko e lego pharologantšho ye bohlokwa yeo e kwantšhago dipadi tše tharo tše.

Phapantšho ya kwano yeo e amanago le mongwalelo, e hlalošwa ke Leipold mo taodišwaneng ya go bitšwa *Meaning despite ambiguity: discourse of the narrator and the character in Bernanos* (1989:62-63) ka go e amanya le tirišo ya polelo ka go re:

The linguistic means used by the character who thrives on decay or destruction, who corrupts other people by his way of speaking seem to be the same as those used by the narrator.

Seo se gatelelwago fa ke gore thekniki ya polelo ke sebetša se bohlokwa seo mongwadi a ka se šomišago go tswalanya ditiro tša moanegwa le molaodiši ka lebaka la gore ka polelo yeo ba tšweletša le go gateleta seo mongwadi a ratago go se botša babadi. O tšwela pele ka go hlatholla gore go na le kwano magareng ga mongwadi, moanegwa le molaodiši gomme kwano yeo e tlišwa ke thekniki ya polelo yeo e dirišitšwego.

2.1.4. Mehuta ya kwano.

Ge ba tsinkela kwano Stella Vosniadou le Andrew Ortony (1989: 16) ba tšweletša tlhalošo ya gona ka mekgwa ye mebedi ye megolo, e lego (a) diponagalo tše di lego pepeneneng le tša go iphihla tše di tšweletšego kwano ('surface and deep similarity') le (b) kakaretšo le lehlakore la diphapantšho tša kwano ('global and dimensional similarity')

2.1.4.1. Diponagalo tše di lego pepeneneng le tša go iphihla

Rips (Vosniadou le Ortony 1989: 21-60) o hlaloša mokgwa wa diponagalo tše di lego pepeneneng le tša go iphihla tša kwano ka gore ke mokgwa wo bonolo wa go nagana le go hlaloša dilo ka tsela ya setšo. O tšwela pele ka gore mokgwa wo o dirišwa go hlatholla mešomo ya boikgopolelo yeo e

lebanego le go hlopha dingwalo. Ka lehlakoreng le lengwe Rips o bolela gore ge go ka dirišwa mokgwa wa diponagalo tša go iphihla go ba le mathata a go hlaloša mediro yeo ya boikgopolelo. Go tlaleletša tše di boletšwego ke Rips mabapi le mokgwa wo, Medin le Ortony (Vosniadou le Ortony, 1989: 16) ba nepiša ka fao diponagalo tša go ba pepeneneng le tša go iphihla di ka šomišwago ka gona go tšweletša diphapantšho tša tšona le go laetša tlemagano yeo e tšwelelago magareng ga mehuta yeo ye mebedi ya diponagalo (tša go ba pepeneneng le tša go iphihla). Ba tsupolla phapano yeo e lego gare ga diponagalo tša go tšwelela serokaphatla le tša go iphihla ka go re diponagalo tše di lego pepeneneng ke tše di ka lemogwago gabonolo, mola ka lehlakoreng le lengwe tša go iphihla e le tše di tseneletšego tša go se lemogege bonolo

Taba ye bohlokwa yeo e tsupologago go tšwa lehlakoreng la basekaseki, go ya ka Stella Vosniadou le Andrew Ortony (1989: 16) ke yeo e lebaganego le phapano gare ga diponagalo tša go ba pepeneneng le tša go iphihla. Ba tšwela pele go bolela gore bontši bja banyakišiši bo dumela gore go na le lenaneo la dikamano tša go lebana le dikokwane tša go thewa godimo ga lebaka le pheletšo magareng ga mekgwa ye mebedi yeo le gore kwano yeo e lego gona mo go diponagalo tša go tšwelela serokaphatla e ka dirišwa bjalo ka motheo woo o tšweletšago kwano mo go diponagalo tša go iphihla.

Le ge go le bjalo kgatelopele yeo e tšweletšwago malebana le taba ye e letše magareng ga kwešišo ye kaone ya seo se bopago diponagalo tša go ba pepeneneng le tša go iphihla, le ka fao phapano ya tšona e nyalanego le ya sebopego sa dilo/dingwalo tše di rilego.

2.1.4.2 Mokgwa wa kakaretšo le dipharologantšho tša kwano ('global and dimensional similarity')

Mokgwa wo wa kakaretšo le lehlakore la dipharologantšho tša kwano o hlathollwa ka botlalo ke Smith (Vosniadou le Ontony : 1989: 146-179) ka go re kakaretšo ya diphapantšho tša kwano e lemogwa ge dilo tše pedi di bapetšwa ka botlalo: ke go re go lebelelwa dipharologantšho ka moka tše go akaretšwa tše di lego pepeneneng le tša go iphihla, mola ka letsogong le lengwe a hlaloša lehlakore la diphapantšho tša kwano bjalo ka dipharologantšho tše di itšego tša go tliša kwano magareng ga dilo tše pedi tša go fapano. O tšwela pele ka go re mokgwa wo o lebane kudu le tswalano yeo e raranego ya dipharologantšho tša kwano go feta seo go ka thwego ke kwano yeo e kgethegileng ya go hloka selabi.

Dedre Gentner (1989: 20) o ruma mehuta ye mebedi yeo ya kwano ka go tšweletša phapano magareng ga diponagalo tša selo/sengwalo (go hlopha ditlhalošo tše bonolo tša selo/sengwalo) le kamano (go hlopha dikamano tša dilo/dingwalo). Go tšwela pele o bolela gore diponagalo tša go ba pepeneneng tša kwano di theilwe godimo ga selo seo se rilego mola ka lehlakoreng le lengwe kwanokakaretšo ('structural similarity') yona e lebane le kgato ya kamano ya sebopego sa dilo/dingwalo

2.1.5 Kakaretšo

Vosniadou le Ortony (1989: 5-6) ba bolela gore kwano e ka se no hlalošwa go ya ka fao batho ba hlophago dilo/dikahlolo tša bona ka gona goba go ya ka fao ba tšweletšago meakanyetšo yeo e fapanego go bopa sehlopha se se rilego. Taba yeo e bolela gore kwano ke kgopolو ya go teba yeo e nyakago tsinkelo yeo e tseneletšego ka gore e ka levana le go dirwa ga ditlhopho tša setšo ka lehlakoreng le mola ka lehlakoreng le lengwe e ka tšweletša go dira ditlhopho tša saense tše ka nako ye nngwe di ka hlolago kgakanego ge go se

kwešišo ya yona ya go tsenelela. Se bohlokwa seo se swanetšego go hlokomelwa ke go re kwano e kgatha tema ye bohlokwa mererong ya go hlopha dilo/dingwalo. Lenaneo leo le tšweletšago kwano ga le binabine felo go tee eupša le tšweletša diphetogo tša tlhabollo le kutollo ya tsebo. Godimo ga moo, ka gobane dikahlolo tša kwano di theilwe godimo ga dikamanyo tša batho ka go fapano ga bona, tlhabologo yeo e ka bago gona malebana le kwešišo ya sebopego sa lenaneo la kwano, e gata ka mošito o tee le tlhabologo bjalo ka diswantšho le ya ka fao kakanyo ya sebopego e fetogago le go tlabakedišwa ga tsebo ka gona.

KGAOLO YA BORARO

3.1 KHUETŠO, KEKIŠO, KUTSO LE PHETOLELO

3.1.1 Matseno

Pele ga ge go ka lekodišwa ka mo Matsepe a hueditšego bangwadi ba bangwe ka gona, kgopole ye, khuetšo, e swanetše go hlalošwa gore phapano gare ga kuetšo, kekišo, kutso le phetolelo e bonal gabotse. Dikgopololo tseo di nyaka go swana, ka gobane di akaretšwa ke kwano, e lego kgopolokakaretšo.

3.1.2 Khuetšo

Matzukis (1989: 34) o bolela gore khuetšo ke kgopololo yeo go šetšego go ngwadilwe ka ga yona bogologolong. O tšwela pele ka gore basekaseki ba mathomo ba go nyakišiša khuetšo ke Magerika. Ge a hlaloša khuetšo Cloete (1993 : 181) o re lentšu le le tšwa polelong ya Selatini, e lego '*Influere*'. O gatelela gore lentšu le le šupa neeletšano ya dikgopololo. Wilde (Bloom 1973: 6) o tiiša taba ye ka gore:

Influence is simply a transference of personality, a mode of giving away what is most precious to one's self, and its exercise produces a sense, and it may be, a reality of loss. Every disciple takes away something from his master.

Polelo ye e gatelela gore khuetšo ke tsela yeo dilo tše botse go tšwa mothong yo a itšego di fetišetšwago go yo mongwe ka gona, gomme motho yoo le yena a di diriša bophelong bja gagwe.

Msimang (1981: 8) o nepiša khuetšo ka go e lebaganya le dingwalo ka gore e bonala ge dielemente tša dingwalo tša mongwadi wa pele di tšwelela go

bangwadi ba go latela. Ke ka fao Tšhauke (1992: 8) a rego ge mmadi a bala dingwalo tša mohuetši le mohuetšwa o tla lemoga ka pele gore mongwadi yo o hueditše yola ka ge a tla be a badile sengwalo sa mohuetši pele.

Ge a akaretša tše di boletšwego ke basekaseki ba, Ntuli (1973 : 5) o hlaloša gore yona mešomo yeo ya mongwadi wa pele e hlohleletša mo/bangwadi wa/ba go latela go šomiša mongwalelo le dipharologantšho tše dingwe tše a hueditšwego ka tšona go ngwala sengwalo sa gagwe ka katlego.

Borateori ba go swana le Hermeren (1975 : 8) ba arola khuetšo ka mehuta ye e rilego:

In this section I intend to make a number of distinctions between different kinds of influence which will prove to be important if clarity is desired.

Nyakišišo ye e ya go lekola mehuta yeo ya khuetšo ka boripana.

3.1.2.1 Khuetšo ya ka gare le ya ka ntle ('traditional and foreign influence')

Mabapi le khuetšo ya ka gare Tšhauke (1992) o bolela gore yona e lemogwa ge bangwadi ba pele ba setšo se se rilego ba huetša bangwadi ba go ba latela ba sona setšo seo. O re taba ye e lemogwa ge bareti ba Maafrika ba pele ba huetša bareti bao ba ba latelago. Malebana le khuetšo ya ka ntle o hlatholla gore khuetšo ya mohuta wo e tšwelela ge bangwadi ba ditšo tše di rilego ba huetša bangwadi ba ditšo tše dingwe. Ge a tiiša kgopolو ye o re bareti/bangwadi ba setšo sa Bodikela ba bile le khuetšo go bareti/bangwadi ba Maafrika ka gobane bareti/bangwadi ba Maafrika ba ile ba thoma go ngwala ka ga merero ye mefsa ya theto/dingwalo tša Bodikela dingwalong tša bona. Tšhauke o katsola mohlala go tšwa diretong tša Nkomo le ba bangwe ka go

Direti tše nne (1991) tše di theilwego godimo ga Sekriste e lego setšo sa Bodikela.

3.1.2.2 Khuetšothwii le khuetšotharedi (*'direct and indirect'*)

Goodwin (1966) le Hermerê (1975: 32-42) ba hlaloša mohuta wo wa khuetšo ka go bolela gore khuetšothwii e bonala magareng ga mešomo ya bangwadi/dilo tša bokgabo. Ke go re mediro ya mongwadi yo a itšego e bonala thwii ka go mongwadi yo mongwe. Goodwin o tlaleletša ka go re mohuetši o kopana le mohuetšwa ka sebele, a mo thuša ka mekgwa le dinyakwa tša bongwadi gomme mohuetšwa a thoma go latela seo. Go tiišetša seo Goodwin o hlatholla gore Pound o kopane le bangwadi ba babedi ba maemo, e lego W.B Yeats (Moisimane) le T.S Eliot (Moamerika) ka nama, gomme a ba thuša ka tša bongwadi, ba napa ba latela tsela yeo ya Pound ya bongwadi.

Mabapi le khuetšotharedi Goodwin (1966) le Hermerê (1975) ba fapania ka ditlhalošo. Ge a hlaloša khuetšotharedi Hermerê o bolela gore yona e lebane le tswalano gare ga dilo tše pedi. O re kgohlagano yeo e tlišwa ke molokoloko wa dilo tše ntši tše di swanago. O hlaloša go tšwela pele gore ge dilo tše pedi di swana ka dipharologantšho tše ntši gona khuetšo e thoma go fokola. Go fapania le Hermerê, Goodwin o re khuetšotharedi ke yeo e lego gore mohuetši ga a kopana thwii le mohuetšwa ka sebele. Ke go re khuetšo ya gona ke ya kgojana (e utamile). Ka nako ye nngwe e direga ntle le go lemogwa mola ka lehlakoreng le lengwe e tšweletšwa ka mokgwa wa ngwalelano (*'correspondence'*). Goodwin o tsopola bareti ba bahlano bao ba hueditšwego ke Pound bjalo ka mehlala, e lego W.C Williams, Marianne More, Hart Crane, E.E Cummings le Archibald MacLeash.

Nyakiššo ye e ya go lekola diphapano tša dikgopololo tša borateori bao.

3.1.2.3 Khuetšo ya bokgabo le yeo e sego ya bokgabo ('artistic and nonartistic')

Ge a farologantšha mehuta ye ya khuetšo Hermerêñ (1975: 28-32) o hlatholla gore khuetšo ya bokgabo ke yeo e lebanego le mešomo ya bokgabo bjalo ka dikgabišwa le dingwalo. O hlaloša go ya pele gore rabokgabo yo a itšego a ka huetša rabokgabo yo mongwe ka mešomo ya gagwe ya bokgabo. O re gore go tle go lemogwe khuetšo yeo e lego gona gare ga borabokgabo bao go bohlokwa ke ge mmadi a tseba mešomo yeo ya bona gore a tle a kgone go e tswalanya.

Hermerêñ o hlatholla khuetšo yeo e sego ya bokgabo ka go re yona e lebane le maeto, baruti, tša phedišano, tikologo, dipolitiki, malwetši, marato, bjaloobjalo.

3.1.2.4 Khuetšo ye botse le ye mpe ('positive and negative')

Ntle le khuetšothwii le khuetšotharedi le khuetšo ya bokgabo le yeo e sego ya bokgabo, Hermerêñ (1975: 42-49) o tsupolla mohuta wo mongwe gape wa khuetšo, e lego khuetšo ye botse le ye mpe. Ge a hlatholla khuetšo ye botse o bolela gore yona e lebane le khuetšo yeo e tšwelelago magareng ga mešomo ya dingwalo. O re ge mošomo wa dingwalo tša bokgabo o na le khuetšo ye botse go mošomo wo mongwe wa dingwalo o ba le kgwaletšo ye e rilego ka lebaka la gore mohuetšwa goba mošomo woo o hueditšwego, ka nako ye nngwe, o tla swana le wa mohuetši.

Hermerêñ o tšwela pele go hlaloša gore khuetšo ye mpe e bonala ge mohuetšwa a ganana le mediro ya mohuetši. O re maitshwaro a mohuetšwa e tla ba a go se kgahliše ge a sa thabele mediro ya mohuetši goba mošomo wa dingwalo tša bokgabo tša pele: ke go re ge mongwadi/mohuetši a ngwala ka ga ditaba tšeо mohuetši a sa di ratego gona ditaba tšeо di tla ba le khuetšo ye

mpe go mohuetšwa yoo. Seo se ka hloholeletša mohuetšwa go dira mošomo woo ka tsela ye nngwe ya go fapano le ya mohuetši.

3.1.2.5 Khuetšo ya mmakgonthe

Ge a hlaloša mohuta wo wa khuetšo, Hermerê (1975: 89-100) o bolela gore ke woo o lebanego le khuetšano gare ga bangwadi ba babedi le ge e le go feta. O re khuetšano yeo ke ya go tia ka gobane mešomo ya bona ya bokgabo e a swana. O tšwela pele go tiišetša gore ge mongwadi a ka adima dika le dikgopoloo go tšwa go mongwadi yo mongwe gomme a di diriša ka mokgwa wa gagwe, a ba a tšwela pele go bontšha gore di tšwa go mongwadi yoo wa peleng gona e ka ba bohlatse bja gore mongwadi yoo o hueditšwe ke mongwadi yo wa peleng.

Aldridge (Weisstein 1973: 32) o re khuetšo e tšwelela morago ga ge mongwadi yo mongwe a badile mediro ya mongwadi tsoko wa maemo. Ge a oketša tše di boletšwego ke Aldrige, Joist (1974: 33–40) o hlaloša gore bangwadi ba ngwala ka ga ditiragalo tša bogologolo tše di mothopo wa tšona e lego ka gae moo ba goletšego gona, ka ge ba tšweletša tsebo ye e tebilego ya ditaba tše. O tšwela pele go hlatholla gore phetolelo ya dingwalo le yona e ka tliša khuetšo. Ka go realo, sengwalo seo se fetolelo se na le khuetšo ya sengwalo sa peleng.

Ge go hlokemedišwa polelo ya borateori ba go tla lemogwa gore khuetšo e lebane le mahlakore a mararo, e lego khuetšo ya mongwadi go mongwadi, khuetšo ya sengwalo go sengwalo, le khuetšo ya tikologo go mongwadi. Bjale lengwalonyakišo le le ya go sekaseka khuetšo go hlokometšwe mahlakore ao a mararo a khuetšo.

3.1.2.6 Khuetšo ya mongwadi go mongwadi

Kind (1966), Turmán (1979), Starkie (1960), Weisstein (1973), Matzukis (1989) le Page (1969) ba hlaloša gore mongwadi a ka huetša mongwadi yo mongwe malebana le ditaba tša sedumedi. Ba bolela go tšwela pele gore ditaba tše di lebane le ditaba tša go tšwa ka Bibeleng, ditaba tša semoya, bogolo bja Modimo bjalo ka Mohlodi wa tšohle, ditaba tše di amanago le Sekriste le ditumelo tše dingwe bjalo ka Bohetene le ditaba tše di bolelago go tloga ka baetapele ba sedumedi go fihla ka leloko la mafelelo ka kerekeng. Ge a efa mohlala, Kind o re Young o bile le khuetšo ye kgolo ka ditaba tše tša sedumedi go bangwadi ba Matoitši.

Ge ba tšwela pele, Pajalich (1988) le Kind (1966) ba hlatholla gore mongwadi a ka huetša yo mongwe gape ka ditaba tša go amana le histori. Ba re ditiragalo tše tša histori di lebane le bošoro bja dipolayano, tlala, metšhene le dintwa. Page (1969) o tlaleletša tše di boletswege ke Pajalich le Kind ka gore ditaba tše tša histori di amana gape le magoši le baetapele ba mebušo.

De Vries (1916), Weisstein (1973) le Olsons (1982) ba hlatholla gore mongwadi a ka huetša mongwadi yo mongwe ka ga ditaba tše di lebanego le dipolitiki, e lego bosenyi bja bahumi, kgatelelo ya badiidi, boitaolo, marato magareng ga masogana le makgarebe, dipolitiki tša ka malapeng, demokrasi le bosošialise. Starkie (1960) o tšwetša taba yeo pele ka go hlatholla gore ga se dipolitiki fela tše di lebanego le khuetšo ya mongwadi eupša le ditiragalo tša mehleng di ka tšweletša khuetšo gare ga bangwadi ba babedi. Ke go re ditaba tša mehleng tše mongwadi yo a rilego a ngwadilego ka ga tšona, di ka ba le khuetšo go mongwadi yo mongwe.

Starkie (1960), Olsons (1982) le Peach (1982) ba hlaloša gore khuetšo magareng ga bangwadi ba babedi goba go feta e ka lemogwa ka merero yeo e

lebanego le sedumedi bjalo ka phološo, meoya ya mademone, bophelo, lehu le bophelo bjo bo sa felego, tswalano ya motho le tlhago le merero ye mengwe yeo e lebanego le ditaba tše tša bodumedi. Kind (1966) le Page (1969) ba hlatholla go tšwela pele gore merero ye mengwe e ka lebana le mahloko, maikutlo a a itšego a sekgotse le go loka.

Kind (1966) le Starkie (1960) ba bolela gore mongwadi yo a rilego a ka huetša mongwadi yo mongwe ka ga mehutangwalo yeo e lebanego le merero bjalo ka dipapadi tša masetlapelo, diterama tša sefala le diterama tša polelo ya ditho tša mmele ('synthetic drama'). Mongwadi a ka re go bala diterama tša mohuta wo go tšwa go mongwadi wa peleng, tša napa tša mo huetša gomme a ngwala ka ga tšona.

Pajalich (1988), Kind (1966) le Weisstein (1973) ba hlatholla gore khuetšo gare ga bangwadi ba babedi ba go fapano e ka lemogwa ka tirišo ya motifi seretong, nyalelano ya dikgopololo, tatelano le tlhakahlakano ya ditiragalo. Olsons (1982), Page (1969) le Turman (1979) ba tlaleletša ka gore dithekni ki tše dingwe tše di ka hlokamelwago ke tshwantšhišo, tshwantšhanyo, tshwantšhokgopololo le mothofatšo. Ge a oketša tše di boletšwego ke boOlsons, Starkie (1960) o hlatholla gore mongwadi a ka huetša mongwadi yo mongwe ka tirišo ya dithekni ki tša tshegišo, polelonoshi le polelotharedi. Goodwin (1966) o fa dithekni ki tše dingwe gape tše di ka tšwelelago gare ga mohuetši le mohuetšwa, e lego metlae, nyefolo, kgegeo le tlogelo.

Ge a sekaseka khuetšo, Pajalich (1988) o bolela gore mongwadi a ka huetša yo mongwe ka tirišo ya kgorwana ge a ngwala dingwalo. O re mošomo wo mogolo wa kgorwana ke go tlemaganya mafoko ao a hlalošago kgopololo e tee le go tšwetša pele dikgopololo le dikakanyo tše di farologanego. Ge a tiiša ditaba tše tša gagwe ka mohlala, o re Lewis o hueditše Campbell ka tirišo ya kgorwana.

Peach (1982), Kind (1966) le Goodwin (1966) ba hlatholla go ya pele gore mongwadi yo a rilego a ka huetša mongwadi yo mongwe ka tirišo ya polelo. Yona polelo yeo, ba bolela gore e lebane le tirišo ya segalo, poeletšo ya mantšu, tirišo ya dikafoko le mafoko, botelele bja mafoko dikošeng le diretong, kgatelelo ya mantšu, khutsofatšo ya mantšu le kgetho ya mantšu. Ge a oketša tše di boletšwego, Starkie (1960) o re mongwadi a ka huetša yo mongwe ka tirišo ya polelo yeo e bolelwago ya mehleng ('*colliquial language*'). Mohlala, Leforque o hueditše Maisimane ka tirišo ya polelo ya mehleng. Weisstein (1973) o tlaleletša polelo ya Starkie ka go fa mehuta ye mebedi ya dithekni tša polelo, e lego go anega ditaba ka boripana.

Ge ba tšwetša pele kgopolole ye ya khuetšo, Pajalich (1988), Peach (1982) le Starkie (1960) ba hlatholla gore khuetšo gare ga bangwadi e ka lemogwa ka mošito, morumokwano, sebopego le metara wa sereto. Peach o re mohlala wo mmotse o bonala ge bangwadi ba Maisimane ba huetša ba Maamerika ka dipharologantšo tše.

3.1.2.7 Khuetšo ya sengwalo go sengwalo

Hintz (1903) o hlaloša gore dingwalo tša bangwadi ba ba rilego di ka ba le khuetšo ye maatla go bangwadi ba bangwe mabapi le ditaba tša sedumedi. O re ditaba tše tša sedumedi di amana le tlhago le mohola wa sefapano se sekgethwa sa Jesu Kriste le ka tsela yeo motho a ka bonago mmušo wa Modimo ka gona. Ge a efa mohlala, Hintz o re ditaba tše go boletšwego ka ga tšona di tšwelela ge go bapetšwa dingwalo tša Seisimane tše di hueditšego dingwalo tša bangwadi ba Maamerika. Ge a oketša tše di boletšwego ke Hintz, Klapper (1974) o re Bibele e ka huetša dingwalo tša bangwadi ba ba rilego, mohlala, ditaba tša Kaine le Abele tše di tšwelelago ka Bibeleng di bonala ka go *Der tod Abels* ya go ngwalwa ke Gessner e lego mongwadi wa Motoitši le *Cain* ya go ngwalwa ke Byron e lego mongwadi wa Moisimane. O hlaloša gore dingwalo tše pedi tše di na le khuetšo ya Bibele. Fedder

(1960) le yena o tlaleletša khuetšo ya sedumedi ka go hlaloša gore dingwalo tše di rilego di ka huetša tše dingwe ka ga ditaba tša thulano gare ga semoya le senama.

Howard (1976) o re khuetšo gare ga dingwalo tše pedi e ka lemogwa ka ditaba tša histori. O re ditaba tše di ka ama baruti le diphuthego, ditšo le maitshwaro a batho le magoši le bahlanka ba bona. Ge a efa mohlala o re ditaba tše di hwetšwa ka dingwalong tša Plutarch, e lego *Moralia, Ethical Essay* le *Lives* tše di bilego le khuetšo ye kgolo dingwalong tša Yuropa.

Howard (1976) o hlaloša go tšwela pele gore khuetšo gare ga dingwalo e lebane le dipolitiki. Ditaba tše di dipolitiki di tšweletša tswalano magareng ga ditšhaba tša go fapano, motho le setšhaba sa gabon, dipolitiki tša ka malapeng tša banna le basadi, ditšo, dipolelo, melao le mebušo ya dinaga tša go fapafapano. Hintz (1903) le Fedder (1960) ba tlaleletša ka go fa tše dingwe tše di amanago le dipolitiki, e lego ditaba tša filosofi, bosošialise, tša phedišano le ekonomi, khuetšo ya diindasteri le tsholo ya maitshwaro a mabe a bahumi. Ge a tiišetša taba ye, Fedder o re dingwalo tša Lawrence di bile le khuetšo ye maatla go dingwalo tša Tennessee Williams ka ga ditaba tše ka gobane Tennessee Williams o ngwadile ka ga tšona dingwalong tša gagwe.

Klapper (1974) le Hintz (1903) ba bolela gore dingwalo tša mongwadi yo a rilego di ka huetša dingwalo tša mongwadi yo mongwe ka merero yeo e lebanego le ditaba tša sedumedi bjalo ka bohlokwa bja sefapano se sekgethwa sa Jesu Kriste, maatla a lesedi la ka gare ga motho ('Inner light') le bogolo bja Modimo bjoo bo fekeetšago maatla a sathane. Howard (1976) o tlaleletša ka merero yeo e amanago le dikgaruru kgahlanong le mebušo ya kgatelelo le kgwabo kgahlanong le bošoro bja babušanoši. Ge e le Fedder (1960) o oketša tše di hlalošitšwego ke Howard ka go fa merero ya go lebana le marato a go se loke magareng ga masogana le makgarebe, basadi bao ba laolago banna ba

bona le tsholo ya bophelo bja go se loke bja bahumi. O tiišetša ditaba tše ka gore dingwalo tša Lawrence di hueditše tša Tennessee Williams ka tšona.

Fedder (1960) le Howard (1976) ba hlaloša gore khuetšo magareng ga dingwalo tše pedi e ka lebanywa le tshwantšho ya baanegwa. Ke go re tshwantšho ya baanegwa ka go sengwalo se, e swana le ya ka go sengwalo sela. Taba yeo e utolla gore sengwalo sa peleng se hueditše sa morago. Ge a tlaleletša taba ye, Klapper (1974) o re balwantšwa ba ka go *Faust* le *Manfred* ba a swana ka ge bobedi ba lwantšha maatla a sathane le gore ba thoma ka polelonoshi ge ba bolela. O re seo ke sešupo sa gore *Faust* e hueditše *Manfred*.

Ge ba tšwela pele, Klapper (1974) le Fedder (1960) ba hlatholla gore khuetšo magareng ga dingwalo tše pedi e ka lemogwa ka tirišo ya tshwantšhokgopolole seswantšho. Howard (1976) o tlaleletša tše di boletšwego ka go fathenkiye nngwe yeo e amanago le khuetšo gare ga dingwalo tše pedi, e lego ya tlhakahlakano ya ditiragalo. Klapper o re tirišo ya dithekniki tše e tšwelela go dingwalo tše pedi, e lego *Faust* ya go ngwalwa ke Goethe le *Manfred* ya Byron.

Howard (1976) le Hintz (1903) ba bolela gore khuetšo magareng ga dingwalo e ka tšwelela ka mehuta ya direto bjalo ka diretonyefolo, diretokanegelo le direto tša sedumedi. Dingwalo tša Plutarch, e lego *Maralia, Ethical Essays* le *Lives* di tšweletša mehuta ye ya direto gomme tšona di bile le khuetšo ye kgolo go dingwalo tša Mayuropa.

Klapper (1974) le Howard (1976) ba hlaloša gore khuetšo ya sengwalo go sengwalo se sengwe e ka amanywa le tirišo ya polelo. Yona tirišo yeo ya polelo ba re e lebane le tlolontšu le tirišo ya segalo. Fedder (1960) ge a tlaleletša kgopolole o bolela gore sengwalo se ka huetša sengwalo se sengwe

ka tirišo ya dikoša. Ge a tiišetša ditaba tše o re dikošana tša dingwalo tša Williams di ngwadilwe ka tsela ya dingwalo tša Lawrence.

3.1.2.9 Khuetšo ya tikologo go mongwadi

Starkie (1960) le Fedder (1960) ba hlaloša gore tikologo e ka huetša mongwadi ka ditaba tša Sedumedi ka ge a tlo ba a hweditše tšona ditaba tšeо lefelong leo a phelago go lona. Ba bolela gore tšona ditaba tšeо di amana le thulano ya senama le semoya. Ge ba tlaleletša tšeо di boletšwego ke boStarkie, Howard (1976) le Page (1969) ba hlatholla gore ditaba tše dingwe tša sedumedi tšeо di ka bago le khuetšo ke tšeо di laodišago ka ga baetapele ba dikereke le ditaba tša go tloga ka baruti go fihla ka leloko la mafelelo la phuthego. Turman (1979) le Hintz (1903) ba tšwela pele go hlaloša gore tikologo ya sedumedi e ka huetša mongwadi ka ditaba tšeо di bontšhago gore Modimo ke Mohlodi wa tšohle, tsela yeo motho a ka bonago mmušo wa Modimo ka yona le tlhago le mohola wa sefapano se sekgethwa sa Jesu Kriste. Ge Matzukis (1989) a ruma khuetšo ya sedumedi o bolela gore bangwadi ba gagwe ba hueditšwe ke tikologo ya sekriste le seheteng gore batle ba ngwale dingwalo tšeо tša bona.

Malebana le khuetšo ya tikologo, Pajalich (1988) o hlatholla gore mongwadi a ka huetšwa ke ditaba tša histori ya naga yeo ya gabonjalo ka tirišo ya dibetša, metšhene, mehlakase le dintwa. Hintz (1903) o re bangwadi ba nako ya gagwe ba ngwadile ka ga '*The league of Nations*' yeo maikarabelo a yona e bego e le go namola ntwa ya Mathomo ya Lefase. Howard (1976) le Page (1969) ba re mongwadi a ka huetšwa ke ditšo le maitshwaro a batho ba naga ya gabonjalo le ditaba tša magoši le baetapele ba naga ya gabonjalo.

Pajalich (1988), Kind (1966), Vries (1916) le Olsons (1982) ba hlaloša gore dipolitiki tša naga di na le khuetšo ye maatla go bangwadi ba dingwalo. Dipolitiki tšeо di lebane le motho le setšhaba sa gabonjalo, ditšo, dipolelo, melao

le mebušo ya go fapafapana, tswalano gare ga ditšhaba ka go fapafapana ga tšona, bošoro le dipolayano, kgatelelo ya batho le bosenyi bjoo bo hlolwago ke bahumi ka lebaka la mašeleng a bona. Ke go re bangwadi ba ka re go bona le go kwa ditaba tše ba napa ba ngwala ka ga tšona. Weistein (1973) le Hintz (1903) ba oketša tše di boletšwego, ka go re bangwadi ba ngwala ka ga ditaba tše di amanago le demokrasi, bosošialise, filosofi, tša phedišano le ekonomi. Fedder (1960) o ruma ka gore mongwadi yo a ka ngwala gape ka ga khuetšo ye mpe ya diindasteri, dipolitiki tša ka malapeng le maratwana a go se loke a masogana le makgarebe.

Ge go ka hlokemedišwa dipolelo tša borateori ba ka godimo go lemogwa gore ba dirišitše dikokwane tše tharo tše bohlokwa tša go sekaseka khuetšo, e lego khuetšo ya mongwadi go mongwadi, khuetšo ya sengwalo go sengwalo le khuetšo ya tikologo go mongwadi. Ge go ka tšwelwa pele gwa hlokemedišwa dipolelo tše tša bona, go lemogwa gore le ge ba sa hlaloša dikokwane tše ka botlalo, ba diriša mokgwa wo mongwe wa go hlatholla khuetšo ka go o lebanya le sebolepego sa sengwalo.

Maikemišetšo a magolo a nyakišišo ye ke go šala morago taba ya go sekaseka khuetšo ge e nepišwa le matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Le ge nyakišišo ye e amogela dikokwane tše tharo tša go sekaseka khuetšo, e lego khuetšo ya mongwadi go mongwadi, khuetšo ya sengwalo go sengwalo le khuetšo ya tikologo go mongwadi fela e ya go gatelela gore matlalo a mararo a sengwalo e lego diteng, thulaganyo le mongwalo ke tšona dikokwane tše bohlokwa tše khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi e ka sekasekwago ka tšona. Taba ye e bolela gore dikokwane tše di šišintšwego ke borateori ba pele malebana le khuetšo mo nyakišišong ye di ya go hlokomelwae le dikarolwana tše di welago ka fase ga dikokwane tše kgolo tša go sekaseka khuetšo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

3.1.3 Kekišo

Schnaars (1994: 12) o hlaloša kekišo ka go re e šupa kopollo yeo go yona moekiši a ekišago setšweletšwa sa mong wa sona sa mathomo ka boomo. Ge ba amanya kekišo le dingwalo, Turco (1998: 63), boLazarus (1983: 189) le Fowler (1987: 126) ba bolela gore kekišo dingwalong ke tšweletšo ya tše di ngwadilwego ke mongwadi wa mathomo. Abrams (1999: 125) o tšwela pele ka gore wona mošomo woo moekiši o o ngwala gore o sepelelane le ditaba tša nako yeo a ngwalago sengwalo seo ka yona. Gantši moekiši o ekiša mongwadi wa mathomo maikemišetšo e le go mo nyefola.

BoBeckson (1961: 28) ba tšwela pele go hlaloša gore gantši moekiši o a nyatšwa ka ge e le ketšaetšane. Ke go re mošomo wa gagwe ga se wa mathomo ebile o tšwa mošomong wa mongwadi yo mongwe ka ge a sa kgone go ithomela le go nagana. White (1965: 12) le Peterson (1981: 2) ga ba kwane le kgopollo ya boBeckson malebana le kekišo ka gobane bona ba bolela gore kekišo e lokile ka gobane gore mongwadi a tle a atlege le go fihlelela bokgoni bja godimo, o swanetše go ekiša bangwadi ba go ba le bokgoni bja maemo a godimo. Ba gatelela gore bophelo ke kekišano.

Serudu (1989: 26) le Conte (1986: 29) ba hlatholla gore mongwadi yo a rilego a ka ekiša mongwadi wa go ba le bokgoni ka mongwalelo, segalo, sebolepo, diteng le ge e ka ba polelo. Serudu o tšwela pele ka go bolela gore taba ye e dirwa kudu ke bangwadi ba bafsa ka kgopollo ya gore ba se ke ba lemogwa.

Belfiore (1998: 7) o hlatholla go ya pele gore go na le mareo a mane ao a tswalanago le kekišo, e lego kwano, mothopo, nyalelano le tshwantšho. O re dikgopollo tše ke tšona di tlišago tswalano yeo e lebanego le kekišo gare ga dilo tše pedi (e lego seekiši le seekišwa).

Ntuli (1973: 1–10) o re go na le mehuta ye e šupago ya kekišo, e lego kekišo yeo e lebanego le nnete, kekišo ya dilo tša tlhago, kutso, phetolelo, bohodu ('piracy'), kekišo ya go tsenelela ('emulation') le kekišo yeo e lebanego le tshegišo ('burlesque'). Mehuta ye e ya go hlalošwa ka boripana ntle le kutso le phetolelo ka gore di ya go hlalošwa ka moragonyana.

Ntuli o re kekišo ya nnete ke yeo go yona moekiši a ekišago dilo tša nnete, mohlala, mopete wa mmakgonthe o dirilwe ke Modimo ge e le ye ya go dirwa ke batho e ekiša woo o dirilwego ke Ramasedi. Ge e le kekišo ya dilo tša tlhago e lebane le ge moekiši a tšweletša dilo tša tlhago tše o a di bonago ka tsela ya gagwe. Malebana le bohodu Ntuli o re bo nyakile go swana le khuetšo eupša lehodu la dingwalo le dumela molato. Ge a hlaloša kekišo ya go tsenelela Ntuli o re moekiši o tšwetša pele tše o di dirilwego ke mongwadi wa peleng. O re ge go bolelwa ka mohuta wo wa kekišo go fela go selaganya khuetšo ya ka gare. Ge a hlatholla kekišo ya tshegišo o re moekiši o ekiša mošomo wo o itšego ka tsela ya tshegišo le ge go se na tshegišo ka gare ga wona.

Ge go rungwa go ka thwe kekišo ke tsela yeo mongwadi a ekišago mongwadi yo mongwe malebana le thulaganyo le ge e ka ba mongwalelo. Ntuli o hlaloša mehuta ye e šupago ya kekišo, e lego kekišo ya nnete, kekišo ya tlhago, kutso, phetolelo, bohodu, kekišo ya go tsenelela le kekišo yeo e lebanego le tshegišo.

Lengwalonyakišo le le amogela tše o di boletšwego ke basekaseki ba ka godimo mabapi le kekišo, eupša go na le kgakanego yeo e renago ge go ka hlokemedišwa mehuta ya kekišo yeo e hlalošwago ke Ntuli, kudu ge go bolelwa ka kutso le phetolelo. Bothata ke gore basekaseki ba bangwe ba re kutso le phetolelo ke dikgopololo tše o di ikemego ka botšona mola Ntuli a re ke mehuta ya kekišo. Taba ye e nyaka go hlokamelwa ka bottlalo.

3.1.4 Phetolelo

Robinson (1997: 162) o hlaloša gore phetolelo ke lentšu leo le tšwago polelong ya Setareana e lego '*translatio Linguarium*'. Lona le šupa phetolelo yeo e amanago le polelo. Ge a tšwela pele o bolela gore lentšu le, phetolelo le hlaloša phetišetšo ya tlhalošo ya lentšu, sekafoko goba sengwalo ka bosona go tšwa polelong ye e rilego go ya go polelo ye nngwe. O re gore mofetoledi a tle a dire mošomo wa go fetolela ka bokgwari o swanetše go ba le tsebo le kwešišo ya leleme leo a fetolelago go tšwa go lona ('source language'). Ge a tiišetša tše di boletšwego ke Robinson, Gauton (2000a: 9–12) o bolela gore ge go fetolelwa go hlokamelwa dintlha tše pedi tše bohlokwa, e lego sengwalo sa polelo yeo e tlogo fetolelwa le sengwalo sa polelo yeo go tlogo fetolelwa go yona. O tlaleletša ka go re mofetoledi gantši o fetolela sengwalo go tšwa go polelo e šele go ya go polelo ya gabu goba polelo yeo e šomišwago ya mehleng. O hlaloša go ya pele gore go na le ditlabelo tše šupa tša phetolelo, e lego:

- Tsebo ya dipolelo tše pedi tše di angwago ke phetolelo,
- Tsebo ya teori ya dipolelo tše,
- Tsebokakaretšo ya dipolelo tše,
- Tsebo ya ditšo tša baboledi ba dipolelo tše,
- Didirišwa tša phetolelo,
- Ditšo le ditlwaelo tša dipolelo tše, le
- Khomphuta

Pym (1990: 5) o oketša tše di boletšwego ke Gauton ka gore bafetoledi ba swanetše go ba le tsebo ya popopolelo, makgethepolelo le tloltontšu tša dipolelo tše. Dollerup le Loddegaard (1992: 49–50) ba tlaleletša tše di hlalošwago ke Pym ka go fa dinyakwa tše nne tša motheo tša phetolelo, e lego:

- Sebopego sa sengwalo,
- Mongwalelo,
- Sehlalogantšhi, le
- Tsebo le kwešišo ya dinyakwa tša dipolelo tše di angwago ke phetolelo.

Ge ba gateela tše di boletšwego ke boDollerup, boNidal le Taber (1974: 12–14) ba bolela gore phetolelo e na le dielemente tša yona:

- Maikemišetšo a phetolelo ke go tšweletša molaetša
- Mofetoledi o swanetše go lwela tekatekano, e sego tshwano gare ga dipolelo tše pedi tše di angwago ke phetolelo.
- Ge phetolelo e le ya maemo, polelo yeo go fetoletšwego go yona ga se ya swanela go nkga lefetla la polelo ya pele.
- Tlhalošo e swanetše go fiwa šedi ye kgolo.
- Diteng di bohlokwa go feta mongwalelo.

Newmark (1987 : 45) o tšwela pele ka go fa mekgwa ya phetolelo:

- Phetolelo ya lentšu ka lentšu ('*word-for-word translation*')
- Phetolelo ya go ba le botshephei ('*faithful translation*')
- Phetolelo ya sehlalogantšhi ('*semantic translation*')
- Phetolelo ya dikgopoloo ('*free translation*')
- Dikamantšho ('*adaptations*')
- Phetolelo ya ntšukantšu ('*LITERAL translation*')

Ge a tšwetša ditaba tše tša phetolelo pele, Mauriello (1992: 66) o hlatholla gore phetolelo e na le mahlakore a mabedi, e lego lehlakore leo mofetoledi a balago sengwalo go lona le leo mofetoledi a fetogago mongwadi.

House (1981: 189-194) o akaretša ditaba tša phetolelo ka go fa mehuta ye mebedi ya yona, e lego phetolelophatlalatša le phetolelo yeo e utamilego. Malebana le phetolelophatlalatša go lemogwa gore le ge sengwalo se fetolešwe go tšwa polelong e šele, eupša sengwalo seo se bontšha setšo le polelo ya peleng. Ge go sa hlokemedišišwe gabotse go ka thwe kootse mošomo wo ga se wa fetolelwa go tšwa polelong ye nngwe.

Ge go akaretšwa tše di hlalošitšwego ke boreteori ba ka godimo malebana le phetolelo, go ka thwe phetolelo ke tsela yeo polelo yeo e rilego e fetolelwago go polelo ye nngwe gore maemo a dipolelo tše a lekalekane. Mofetoledi o swanetše go ba le tsebo le kwešišo ya dipolelo tše di angwago ke phetolelo. Ke go re o swanetše go tseba melao ya polelo le ditšo tša beng ba maleme ao a lebanego le phetolelo. Go ya pele mofetoledi o swanetše go kgopela tumelelo go mongwadi wa sengwalo seo a tlogo se fetolela go polelo ye nngwe, go sego bjalo a ka hwetšwa molato wa kutso gomme a išwa kgolegong.

3.1.5 Kutso

Garrison (1952: 573) o bolela gore lentšu le kutso le tšwa go polelo ya Seroma, e lego '*plagium*' leo tlhalošo ya lona e šupago bohodu bjoo bo lebanego le dingwalo. Ge ba tšwetša kgopolole ye pele, Hermeren (1975: 128), Home (1995: 15) le boLazarus (1983: 222) ba hlaloša gore kutso e lemogwa ge mongwadi yo a itšego a utswa dikgopolole tša mongwadi yo mongwe gomme a di diriša bjalo ka tša gagwe sengwalong sa gagwe. Lindey (1952: 2) o hlatholla go tšwela pele gore kutso ga se ya lebana le dingwalo fela, eupša le bokgabo le ge e ka ba mmino.

Stearns (1992: 26) le Serudu (1987: 24) ba re kutso yeo e tšwelelagoo dingwalong tše pedi e ka lemogwa ka tirišo ya dikafoko le mafoko, kakaretšo ya dikgopolole, peakanyo ya ditaba, kekišo ya sebopego le tirišo ya polelo. Ge

a tšwela pele, Stearns o bolela gore yo a utswago go tšwa dingwalong tša yo mongwe o tšhaba go lemogwa ka ge a tseba gore dikgopoloo tše o ga se tša gagwe. Ntuli (1973: 7) o tiišetša tše o di boletšwego ke Stearns ka gore pele go ka thwe mongwadi yo a rilego o utswitše go ba le bonneta bja gore mongwadi yoo o kopane le mošomo wa mongwadi wa peleng gomme yena a se rate go amogela gore dikgopoloo tše o di dirišitšego ga se tša gagwe, eupša tša mongwadi wa peleng. O re ka go realo, mongwadi yoo o tla latofatšwa ka molao wa kutso. Yelland, Jones le Easton (1983: 136) o re ka lebaka la go hloka botshepegi, bona bangwadi bao ba mahodu ba ka latofatšwa go ya ka molawana wa tshireletšo ya kutso go dingwalo tša ba bangwe ('copyright').

Cuddon (1978: 509) o arola kutso ka mehuta ye mebedi, e lego kutso yeo e lebaganego le mongwadi go mongwadi yo mongwe ('plagiarism') le kutso yeo e amanago le sengwalo sa bobedi go sengwalo sa peleng, eupša dingwalo tše o bobedi e le tša mongwadi o tee ('self-plagiarism').

Ge go rungwa go ka thwe kutso dingwalong e tsupologa ge mongwadi yo a rilego a utswa dikgopoloo tša mongwadi yo mongwe go ba tša gagwe. Ka go realo mongwadi wa lehodu o tla latofatšwa ka molato wa kutso ka gobane o tla be a šomišitše dikgopoloo tša mongwadi yo mongwe ntle le tumelelo. Gore kutso e se be gona mongwadi yoo a šomišago dikgopoloo tša mongwadi wa peleng o swanetše go kgopela tumelelo go mong wa sengwalo seo a tlogo se šomiša, le gona o swanetše go bontšha moo sengwalong sa gagwe gore mošomo wo o tšwa sengwalong se sengwe. Le ge go le bjalo pele go ka thwe mongwadi o utswitše dikgopoloo tša yo mongwe, go swanetše go ba le bohlatse bjoo bo tiilego bja gore mongwadi yoo o tseba mešomo ya mongwadi yoo wa peleng.

3.1.6 Kakaretšo

Le ge mareo a, e lego khuetšo, kekišo, kutso le phetolelo, a bonala o ka re a a swana, eupša go na le phapano gare ga ona.

Khuetšo ke kwano yeo ka yona dikgopololo tše di rilego tša go kgahliša di fetišetšwago go mongwadi yo mofsa go tšwa go mothopo wo o itšego bjalo ka tikologo, sengwalo goba mongwadi wa bokgoni. Khuetšo yeo e ka lemogwa ka dipharologantšho tše di itšego tša go kwana magareng ga mothopo woo le mohuetšwa. Ke go re khuetšo e ka lemogwa ka kwano ya diphapantšho tše di tšwelelago magareng ga mohuetši le mohuetšwa. Ke ka lebaka leo go ka thwego, mongwadi yo a rilego o hueditšwe ke tikilog, sengwalo goba mongwadi yo mongwe.

Kekišo ke kwano yeo ka yona mongwadi/motho a ekišago dikgopololo/ditiro tša mongwadi/motho yo a itšego gore a swane le mongwadi yoo wa mathomo. Moekiši a ka dira seo ka boomo goba ntle le temogo.

Kutso ke kwano yeo e lebanego le ge mongwadi yo a rilego a tšeа dikgopololo tša mongwadi yo mongwe ka boomo gomme a di šomiša bjalo ka tša gagwe ntle le tumelelo ya mongwadi goba mogatiši wa sengwalo seo. Go ka thwe ke bohodu bja dikgopololo gare ga bangwadi.

Phetolelo ke kwano yeo mongwadi a fetolelago dikgopololo tša polelo ye e rilego go polelo ya gabu goba yeo e šomišwago ka mehla. Mongwadi goba mofetoledi o swanetše go ba le tsebo ya dipolelo tše di amegago bobedi bja tšona, gomme a tsebe le melao ya popopolelo yeo e laolago dipolelo tše. Pele mofetoledi a ka thoma go fetolela sengwalo seo, o swanetše go kgopela tumelelo go mongwadi goba bagatiši ba sengwalo seo.

KGAOLO YA BONE

4.1 KHUETŠO YA MATSEPE GO BANGWADI BA BANGWE

4.1.1 Matseno

Lenaneo le le tlogo latelwa ge go sekasekwa khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ke le:

- O.K. Matsepe ke mang?
- Bokgoni bja Matsepe
- Khuetšo ge e lebane le diteng
 - Setšo le mathata a bophelo
 - Baetapele ba bašoro ba go se loke
 - Baanegwa ba bašoro ba go se loke.

4.1.2 O.K Matsepe ke mang?

Oliver Kgaswane Matsepe o belegwe motseng wa Brakfontein woo o tsebjago ka la Magagamatala goba Mmitse ka la 22 Matšhe 1932. Yena e be e le morwa wa Malau Matsepe yoo e bego e le satšene wa maphodisa.

Oliver Kgaswane Matsepe o thomile go tsena sekolo sa Phokwane United Christian moo a feditšego mphato wa boselela ka ngwaga wa 1949. Go tloga fao o ile Botšabelo moo a feditšego mphato wa J.C. ka maemo a pele ka 1952. Morago ga fao ka 1953-1954 ke ge a eya Kilnerton go phetha lengwalo la marematlou leo nakong yeo le bego le bitšwa Joint Matriculation Board.

Go tlogeng ga gagwe Kilnerton o ile a šoma Kgorong ya Merero ya Babaso ('Native Affairs Department') bjalo ka tololi mo Zoekmekaar, Groblersdal, Mokopane (Potgietersrus) le Nebo.

Ka 1963 Oliver Kgadime Matsepe o ile a bula kgwebo polaseng ya Kgoši Boleu kua Eersgevonden. Ka lebaka la go uts wetšwa le mathata a mangwe, o ile a tlogela kgwebo yeo a ya a šoma Kgorong ya Masetrata kua Nebo.

Oliver Kgadime Matsepe o nyetše basadi ba babedi, e lego Maselo le Gobakwang. Maselo o šegofaditšwe ka barwa ba bararo le morwedi, mola Gobakwang a be a se na le thari.

Oliver Kgadime Matsepe e be e le setho sa kereke ya Luthere ya Ebangedi, gomme e le wa ka mošate wa ga Matsepe kgauswi le Groblersdal.

Ka 1964 o thopile sefoka sa dingwalo sa Samuel Mqayi, a buša a thopa se sengwe gape sa yena, Mqayi ka 1972.

Matsepe o hlokofetše ka la 5 Oktoboro 1974 gomme a bolokwa gaMatsepe, Tafelkop, kgauswi le Groblersdal ka la 12 Oktoboro 1974. Poloko ya gagwe e be e tsenetšwe ke batho ba maemo ba go swana le boMoruti Phorohlo Mamagobo, P.C. Mokgokong, Kgoši M.M. Marishane, Morena Choeu, le ba bangwe.

O ngwadile dipadi tše senyane, e lego *Sebatakgomō* (1960) *Kgorong ya Mošate* (1962), *Lešitaphiri* (1963), *Megokgo ya Bjoko* (1969) *Letšofalela* (1972), *Kgati ya Moditi* (1974), *Tšhelang Gape* (1974), *Tša ka Mafuri* (1974) le *Mahlatse a Madimabe* yeo e gatišitšwego ka 1975 morago ga lehu la gagwe. O tšwetše pele gape a ngwala le dikgoboketše tša direto tše tshela, e lego *Kgotla o mone* (1968), *Todi ya dinose* (1968), *Molodi wa Thaga* (1968), *Molodi wa Mogami* (1970), *Kwelapele* (1970) le *Phalafala ya Koma* (1970).

4.1.3 Bokgoni bja Matsepe

Bokgoni bja Matsepe dingwalong tša Sepedi bo lemogilwe ke bangwadi, babadi le basekaseki ba bantši ka gobane bangwadi ba rata go ngwala bjalo ka yena (Matsepe). Babadi ba rata go bala dipuku tša gagwe mola bontši bja ditshekatsheko tša Sepedi e le tše di lebanego le mešomo ya gagwe mo Sepeding. Ge a hlaloša bokgoni bja Matsepe, Serudu (1987: 485) o re:

His works are rare of his ability to narrate achronologically, by inversion of events, transposition of action and digressions of various kinds - lawsuits, praise poetry and aside. Amidst all these, no, through these, he managed to tell a story of life; a story of man and his fellow man, his environment, his gods and finally of a man as creation of the living God. This is how Matsepe introduced a new novel to Northern Sotho Literature. Granted, his works may in some respect be repositories as stated above, but they are in actual fact more than that.

Serudu o tšwela pele letlakaleng la 486 ka go bolela gore bangwadi ba bafsa ba dingwalo tša Sepedi ba go swana le D.P. Sekhukhune, P.M. Lebopa, J.M. Moswane, M.J. Koma le J.R.L. Rafapa ba ile ba leka go ngwala ka ditaba tše di lebanego le setšo bjalo ka Matsepe eupša ba ile ba palelwa ka lebaka la go hloka bokgoni bja go swana le bja gagwe. Le ge go le bjalo dingwalo tša bona di batametše tše tša Matsepe. Ka gona khuetšo ya Matsepe e a bonala bangwading bao. Ge a tšwela pele lona letlakaleng leo, Serudu o hlatholla gore mokgwa wa Matsepe wa go ala ditaba o ile wa fihla ntlhoreng mo dipading tša Sepedi ka gobane mongwadi yo mongwe le yo mongwe yo a bego a ithuta go ngwala o be a nyaka go ipona a ngwadile puku ya go swana

le ya Matsepe ka dilo ka moka, kudu ka mongwalelo le polelo ya Matsepe ya go nona.

Ge a iša pele ka bokgoni bja Matsepe, Prof D. Ziervogel, ge a be a tumiša Matsepe ge a thopile sefoka sa dingwalo tša Babaso sa go bitšwa Samuel Edward Mqayi sa 1964, o rile Matsepe, ka lebaka la bokgoni bja gagwe, o ngwadile puku ya gagwe ya mathomo ya go bitšwa *Sebata - Kgomo* a sa tsena sekolo. Godimo ga fao tsebo ya Matsepe ya bophelo bja setšo e tšweletšwa ka bokgwari bjo bo makatšago mo dingwalong tša gagwe. Bokgoni bja Matsepe ga se bo lebane le setšo fela ka gobane go ya ka Ziervogel mo go *Jaarboek, Die Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, Nommer 4 (1964:54)* o re:

Met Kgorong ya Mošate lewer hy die eerste volskaalse roman, 'n historiese roman, in Noord - Sotho want hy neem sy tema uit die verlede.

Go tšwela pele Ziervogel o bolela gore Matsepe o na le bokgoni bja polelo ya setšo:

Hy beeld die wel en weë van die gewone burger uit; hy openbaar die intriges van die kapteinshof; hy wys op die rol van die tradisionele toordokter, en so meer. Alles weef hy saam tot sy ontknoping - die verskyning van die redder van sy volk (letl. 55).

Ziervogel o gatelela bokgoni bja tirišo ya polelo le diema tša Sepedi tšeо e lego dipharologantšho tše kgolo tša bokgoni bja Matsepe.

Go ya ka *Jaarboek, Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns* (1973) Prof. P.S. Groenewald ke yo mongwe wa borapolelo yoo a go tumiša bokgoni

bja Oliver Kgaswane Matsepe mo kabong ya sefoka sa dingwalo tša Babaso sa Samuel Edward Mqayi sa 1973. Ge a ngwala ka bokgoni bja Matsepe, Groenewald o gateletše ponagalo ya thulaganyo ya ditaba, e lego thekniki ya molaodiši. O re:

Hoewel die tema van sy vertelling filosofies in strekking is, is dit 'n hoogs individuele vertolking van die lewe. Juis daarin lê die diepte van die verhaal. Vir die verteller oorheers die sluheid, die onderduimshed van die mens nie die lewe nie, dit is telkens die mens wat hom na omstandighede moet skik. Desondanks is die vertelling nie didakties soos 'n Ramaila - kortverhaal nie: die verteller probeer alleen die wêreld, soos hy dit waarneem, filosofies interpreteer (letl. 83).

Ge a tšwela pele gona moo letlakaleng la 83 o gatelela gore kgegeo ya Matsepe ke ye bogale:

Sy sarksame is bytend skerp en bring selfs die kwade onder juk. Die verteller sonder hom van al die gebeurlikhede af, hy is nêrens direk betrokke nie en beoordeel persone en gebeure op 'n afstand.

Molaodiši yoo wa Matsepe o na le bokgoni bjo bo rilego bja go kgokaganya ditiragalo tše di rilego ka tsela ya filosofi. Godimo ga moo Matsepe ke mongwadi yo a atlegilego, gagolo ka tirišo ya thulano yeo e tšweletšwago ke thekniki ya phapantšho le ya molaodiši. Ka go realo, Matsepe a ka swantšhwa le bangwadi ba mafase ba go tuma bjalo ka James Joyce, William Faulker, John dos Passos, Alfred Döblin, bjalogjalo. Groenewald o ruma ka go re:

Die Bantoe - prosakuns, en insonder die Noord-Sotho-vertelkuns, het met die verskyning van hierdie werk 'n nuwe ontwikkelingsfase binnegegaan (letl. 84).

Ge a tšwetša taba yeo pele o bolela gore se segolo go di feta ka moka ke gore mongwalelo wa gagwe o dira gore dingwalo tša gagwe di kgahliše.

Go ka akaretšwa ka go re, ka go thopa sefoka sa Samuel Edward Mqayi gabedi, Matsepe o na le bokgoni bjo bo rilego bja dingwalo tša Sepedi bjo bo yago go hlokamelwa moragonyana mo nyakišišong ye. Ke ka fao go ka thwego bokgoni bja Matsepe bo bohlokwa ka gobane dingwalo tša gagwe di ratwa ke babadi le bangwadi ba dipuku tša Sepedi. Ke ka lebaka le khuetšo ya gagwe go bangwadi e lego ye maatla. Ke gore bokgoni bja gagwe bja go ngwala dipuku ke bjona bjo bo hlotšego gore a huetše bangwadi ba go mo latela.

4.1.4 Diteng

4.1.4.1. Setšo le mathata a bophelo

Dingwalong tša gagwe, Matsepe o na le go ngwala ka ga ditiragalo tša bophelo tše di lego kgahlanong le melao ya setšo. Ke gore ditiragalo tše le ge e le ditiro tša Modimo, go ya ka setšo ke bohlola. Ka gona, batho ga ba di amogele. Ditaba tša mohuta woo di tšwelela kudu mo dingwalong tša gagwe. Ye nngwe ya ditaba tše ye e tlago hlalošwa bjale, ke mathata a boKgoši Ntweleng, a Matsepe a a bolelago mo pukung ya *Kgati ya Moditi* (1974).

Gona mo pukung ye ya *Kgati ya Moditi* (1974) go tšwelela Kgoši Ntweleng yoo a nyetšego Mmatshepo. Bona ba šegofaditšwe ka thari ya basetsana fela. Taba ye e segiša ba ka mošate le setšhaba seokolela ka gobane kgoši e

swanetše go belega mošemane yoo a tlogo tla a mo hlatlama bogošing. Ba lekile ka methušo ya lefase le ka moka eupša gwa pala. Bothata ke gore a naa setšhaba se ttile go bušwa ke mang ka morago ga lehu la Kgoši Ntweleng? Molao wa Seswana mabapi le ditaba tša bogoši o re, 'tša etwa ke ye tshadi pele , di wela ka leopeng'. Ke go re mosadi a ka se buše setšhaba ka gobane a se na le bokgoni.

Ntshwarele, e lego moratho wa Kgoši Ntweleng, o ile a tšea bogoši, gomme gwa bonala gabotse gore ga a iše setšhaba seo felo. Mmatshepo o ile a swanelwa ke go gara thetho gomme a eta setšhaba pele. Ba thomile ba gana ka la gore tša etwa ke ye tshadi..., eupša ba ba ba dumela. O ile a re a sa swaretše monna wa gagwe, a lokiša tša go nyala ngwetši ye e swanetšego go tla go tswala kgoši.

Tiragalo ye nngwe ya boraro ke ya gore ngwetši yeo ya Kgoši Ntweleng le Mmatshepo, e ile ya itšibula ka lesogana, eupša lona ke lehwepe (lešwebe). Bothakga ke go re bjale gona ba hweditše kgoši yeo e tlogo ba buša ka gore mošemane o belegwe, eupša ba tlabja ke go re mošemane yoo ga a itekanel. Go ya ka Seswana lešwebe ke sehlola ebile le leša dihlong. Le ge Nkgotleleleng a tswaletšwe bogoši, bo swanetše go mo rona ka lebaka la seemo sa gagwe sa mmele le ge a se a dira ka boomo. Setšhaba ga se amogele go bušwa ke Nkgotleleleng ka lebaka la bogole bja gagwe. Sefatamollo, e lego morwa wa Kgoši Ntweleng (ga se wa lapa la bogoši) o tšea ba mphato wa gagwe gomme setšhaba se tšwa diripa tše pedi. Setšhaba se sengwe ke sa Nkgotleleleng mola se sengwe e le sa yena Sefatamollo le ge a se a tswalelwabogoši.

Ge go hlokemedišwa ditiragalo tše, go tla lemogwa gore a mangwe a mabokgoni a Matsepe a bongwadi, a tšweletšwa ke ditaba tša mohuta wo. Go ka thwe, ditaba tša mohuta wo o di hlaloša ka go tsenelela goba go di feteletša. Tšona di kgahla babadi le bangwadi ka gobane di na le

maatlakgogedi. Ka go realo, bangwadi ba bantši ba dingwalo tša Sepedi, ba fela ba rata go mo ekiša ka go ngwala ka ga ditiragalo tša mohuta wo, eupša ga ba kgone go tšweletša mathata a a raraganego ka mokgwa wo Matsepe a a raragantšitšego ka gona.

Koma, bjalo ka yo mongwe wa bangwadi bao go thwego ba hueditšwe ke Matsepe, le yena o ngwadile ka ga ditaba tše di nyakilego go swana le tša Matsepe, le ge e le gore ga a tšweletše mathata a tharano ye bjalo. Ka mo pading ya gagwe ya go bitšwa *Maganogano* (1985), o hlaloša mathata a Ngaka Poromane mo go belegwego mafahla, e lego Khutšang le Kakhutša. Go kwagala gore Poromane o be a hloile Kakhutša ka lebaka la gore mohla mafahlana ao a belegwa, Kakhutša ga se a ka a lla mola ka setlwaedi go tsebja gore ge ngwana a gorogile lefaseng go kwewa ka sella. Taba yeo e ile ya dira gore Poromane a se amogele Kakhutša. Ka ge Kakhutša e be e le yo mogolo, o ile a tabošwa dilo tše dintši ka ge go thwe, o na le mereba. Tše dingwe tša tšona, go thwe o ile a swanetše go ya komeng, a se išwe, eupša gwa išwa Khutšang yoo e bego e le yo monnyane le ge e be e le mafahla. Ka setšo tshwanelo ke go re, komeng go ya yo mogolo pele gomme gwa latela yo monnyane. Taba ye nngwe gape ke go re Khutšang o ile a nyadišwa gomme Kakhutša a tlogelwa. Kakhutša o be a swanetše go nyala pele gore a kgone go šuthelela Khutšang. Bjale ka lebaka la gore o ile mohla a belegwa a se ke a lla, Poromane o mo hloetše sona seo ka gore o re o na le kgang. Le ge Kakhutša a itekanetše, a na ga se a swanela go amogelwa ka lebaka la gore ga se a phetha taelo ya go lla mohla a goroga lefaseng?

Ge go lekodišwa taba ye ya thulano ya mathata a bophelo le melao ya setšo, go tla lemogwa gore le Koma o ngwadile ka ga ditiragalo tša setšo le bophelo, gagolo ge mathata a lebane le bogoši. Le ge mathata ao a se a alwa ka mokgwa wo wa Matsepe wa go a raraganya, eupša ke mathata a go swana. Ga go makatše ge Serudu (1987: 486) a re Koma o hueditšwe ke Matsepe.

4.1.4.2 Baetapele ba bašoro ba go se loke.

Se se makatšago mo dipading tša Matsepe ke go re ge a ngwala ka ga magoši, o ba swantšha bjalo ka batho ba bašoro ba go se loke. Go ka thwe bontši bja magoši ao a sego a loka, a tšwelela pading ye nngwe le ye nngwe yeo Matsepe a e ngwadilego. Ge e le ka go *Megokgo ya Bjoko* (1969), go tšwelela magoši a mabedi ao a sego a loka, e lego Kgoši Nthumule le Kgoši Lefehlo.

Go se loke ga Kgoši Nthumule go bonala ge a ile a gana go ilela rragoLefehlo, yoo magoši ka moka a tikologo yeo a ilego a mo ilela. Go kwala gore Kgoši Nthumule o ile a ithumula a no itulela, le go romela selo a se ke a romela selo, a ba a ganetša le batho ba gagwe go ya phihlong ya rragoLefehlo. Ka morago ga poloko, go ile gwa tlamega go ba seila sa monnamogolo yoo, seo magoši ka moka a ilego a swanelwa ke go se dira, eupša yena (Nthumule) ga se a ka a mo ilela bjalo ka magoši ao. Kilelong yeo, go thwe go be go se kgoši yeo e swanetšego go ntšha koma le ge e le nako ya yona, go be go se gwa swanelwa go ba le monyanya le ge mabjala a ntshe a hlotlilwe. Go bile gape le kilano gare ga monna le mosadi. Kgoši Nthumule ga se a ka a latela tšeо ka moka. O ile a napa a thoma ka go ntšha koma ya bašemanе le ya basetsana ka go latelana. Motseng wa gagwe gwa lla moropa bošego le mosegare, mello ya gotšwa dibešong tšeо di bego di iletšwa. Ka gona go thabela thoko mo ga gagwe, go ile gwa kgothwa mangaka ka moka a motse go tla go remela ba ba sa belegego. O tšwetše pele ka go re bahlologadi ka moka ba swanetše go apola tše ntsho ka gobane ge ba fela ba di apere, e tla ba nke ba llela tatagoLefehlo (letl. 33).

Taba ye e dirwago ke Kgoši Nthumule e laetša lenyatšo le borumulane. Ke go re, o hlohla tshele gore a boledišwe. Ka go realo, go ka thwe, ke yo mošoro ebile ga se a loka, ka ge a hlohla ntwa e le kgole.

Ge e le Kgoši Lefehlo yena go kwala gore pušo ya gagwe e be e le ya molao wa tshipi:

Pušo ya gagwe e be e le yona ya bosogana, ya go thuhlula le go kgorometša, e le pušo ya go šoga batho ditsebe le go ba soba, pušo ya go dira mo nkego mo motseng monna ke yena a nnoši, ka go realo, ya se ba natefele kudu (letl. 23).

Mo le gona go tla lemogwa gore pušo ya Kgoši Lefehlo ke ye šoro ka ge balatedi ba gagwe ba sa ipshine ka yona.

Tiragalo ye nngwe gape yeo e tšweletšago bošoro bja Kgoši Nthumule le Kgoši Lefehlo ke ya ntwa yeo e bilego gona gare ga bona. Go thwe, madira a magoši a mabedi a, a ile a hlaselana gomme kgoši ye nngwe le ye nngwe e etile bahlabani ba yona pele; ba swere marumo. Go kwagala gore ntwa yeo e be e le ye šoro ka gobane nageng ka moka go be go nkga madi fela, ge e le ditopo tšona ga go sa bolelwa ka gobane batho ba ile ba fela. Ge go tšwelwa pele go thwe, madira ao ga se a ka a fenyana ka gore a ile a palelana. Moo a palelanego gona, go ile gwa thoma magoši a mabedi ao, e lego Nthumule le Lefehlo, go lwa ka dingwathameratha gomme madira a ba bogetše. Ba ile ba phuphana, ba senyana letlalo e le ruri ka gobane ba ile ba hloka monamodi. Moo ba lapago gona, ba ile ba no lebelelana gomme ya ba gona ge ntwa e fedile (letl. 64-66).

Ge go balwa *Tšhelang Gape* (1974), le gona go ya go tsinkelwa bošoro bja magoši a mabedi, e lego Kgoši Diholamoko le Kgoši Tholaboreledi. Bona e be e le magoši a sehlogo kudu ka gobane kahlolo ya bona ya melato, e be e le ye šoro le go fetiša.

Bošoro bja Kgoši Diholamoko bo lemogwa ge a otla Thethenkgetša ka go motlemelela matsogo godimo go thapalego gomme a lekelela go fihla ge mahwafa a thoma go nyaganyaga madi (letl. 166). Kotlo ye nngwe ye šoro ke ya go tšhubela Sekae le Thethekgetša ka mollo moo ba go swa lorelore! Go kwagala gore ge tiragalo ye e direga o be a bothantše batho ka moka moo motseng go akaretšwa le difofu, difoa, dimumu, balwetši le bana go tlo bogela tiragalo yeo. Go bontšha gore taba ye ke ye šoro, go thwe, batho bao ba bego ba le fao, ba be ba tšhogile ka gobane ba bangwe ba bona, ba ile ba itshenya le go ikolobiša (letl. 221-225).

Ge e le ka lehlakoreng la Kgoši Tholaboreledi gona, go tšwelela gabotse gore ke tholaboreledi yeo go thwego teng ga yona go a baba. Yena go kwala gore o ile a ahlola Kgwara yoo a bego a epile lebitla, leo le sego la boloka motho ka tsela ye:

O ile go khunama ya re pele ga ge a thoma go bolela
kgoši a be a mo iteile ka lerumo ka lehwafeng, la
tsena la phuleletša lehwafa la ka thoko yeo la ba la ya
go fihla pelong. Go tabogeng ga gagwe o tšwa go
wela ka mola moleteng kgoši a šetše a gogile lerumo
lela, gwa se be se se mo ganetšago gore a ikhwele. Go
ile go ba ka mokgwa woo a laela bao a bego a na le
bona gore ba khupetše molete wola (letl. 78-9).

Thulano gare ga ditiro tša bošoro e godiša maatlakgogedi ka gobane babadi
ba rata go tseba gore bošoro bjoo bo felela kae.

Le bangwadi ba bangwe ba thomile go hlaloša dimelo tša magoši a dipadi tša
bona ka tsela ya Matsepe. Pading ya Moswane, *Sebego*, ya go gatišwa ka
ngwaga wa 1985, mo go yona go bonala Kgoši Taudikgomong yoo go
thwego, o be a no tšama a tsenela basadi ba motse wa gagwe ka moka, a sa

hlomphe le banna ba bona. Ba bangwe bona o be a ba belegiša bana. Ka lebaka leo batho ba motse wa gagwe ga se ba ka ba thabela taba yeo ka ge e le ye šoro ka gobane ba bangwe malapa a ile a thubega (letl. 84).

Kgoši ye nngwe yeo e bego e le ye šoro ka go Moswane ke Kgoši Mpholo. Yena go kwala gore o ile a hlasela motse wa Kgoši Kgobokanang a sa itebetše gomme kgabagareng yeo go ile gwa lobja maphelo a mantši. Ka bjona bomphenyašilo bjoo bja gagwe, go bolelwa gore o ile go bolaya šaba leo la Thulare, a thopa Kgoši Kgobokanang le mašaledi ao a phetšego a batho, gammogo le diruiwa tša bona. Ge e le motse wona go ile gwa no šala e le marope fela.

Ge go lekodišwa ditaba tše tša magoši a Moswane, go tla lemogwa gore ga di fapane kudu le tša magoši a Matsepe ka gobane magoši ao ka moka, ga se a loka ebile ke a mašoro. Ke ka lebaka leo, balatedi ba bona ba sa itswalanyego le bona ka lebaka la mediro le ditiro tša bona tše šoro tša go se amogelege.

Mohlala wo mongwe ke wa *Ntshwe*, padi yeo e ngwadilwego ke Phasha, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1986. Mo pukung ye go tla lemogwa gore le yena o ngwadile ka ga magoši a mašoro. Go bolelwa gore Kgoši Legohu e be e le kgoši ye šoro, ya go se loke ka gobane ge a thoma go se tsokama, o ile a no thoma ka go raka mapudiphooko a tatagwe ka moka gomme a ikgethela a go ratwa ke yena. O tšwela pele ka go buša setšhaba ka go se kgapukanya. O itia Mariri wo šoro moo e lego gore o nyakile go mmolaya, gomme a re go fetša ka yena ba mo tlema mohlareng ka sebong sa mošate moo go sa tsebegoo motho. Ya go di fetiša ka moka ka bošoro, ke ya go bolaya Kgokare ka go mo hlaba ka lerumo. Ke taba ye šoro kudu ye e se nago botho/kgaoegelo; e swana le ye e hlalošwago ke Matsepe ge a swantšha Tholaboreledi ge a bolaya Kgwara ka lerumo.

Go tla lemogwa gore magoši a Phasha, kudu Kgoši Legohu ga a fapane le a Matsepe, gagolo ge go hlokomedišwa polao ya Kgokare (Phasha) le Kgwara (Matsepe), ka gobane ditiragalo tše, bobedi, di swana swaniswani. Ke ditaba tše basekaseki ba bangwe ba di lemogilego ge ba bolela ba re, bangwadi bao ba hueditšwe ke Matsepe.

Ge go rungwa go ka thwe Phasha le Moswane ba kwana le Matsepe ka ga tshwantšho ya magoši a mašoro dipading tše tša bona.

4.1.4.3 Baanegwa ba bašoro ba go se loke.

Gabotsebotse ga se magoši fela a a lego baanegwa ba bašoro, le baanegwa ba bangwe, e lego dingaka, bahumi, badiidi, bjalogjalo, ba hlalošwa bjalo ka batho ba sehlogo ba go se loke. Ke go re, baanegwa ba mohuta woo, ba tšwelela pukung ye nngwe le ye nngwe ya Matsepe. Ge go balwa *Megokgo ya Bjoko* (1969), go tsupologa baanegwa bao ba go se loke, e lego Leilane, Maphuthe, mohumi le mohumanegi.

Bošoro bja Leilane bo tsupologa ge a itia mosadi wa gagwe, e lego Mohlatša. O mo iteile wo šoro moo a gore a tšhabetše ka baagišaneng a mo latelela a ba a fetetša le baagišane bao. Lebaka le legolo leo a mo itietšego lona ke go re mosadi yoo o hlatšišitšwe ke seropolotšane seo se bego se tlie go lewa ke yena, Leilane. Taba ye nngwe gape ye šoro ke ya go itia mogwegadiagwe, e lego Morara. Yena o bethelwa ge a be a leka go botšiša gore Mohlatša o hwelang. Ka morago ga go ahlolwa ka mošate o ile a tšama a senya dipolelo ka go bolela gore yena ga a bušwe ke kgoši ya setlatla ya go ahlola sepitša. A tšwela pele ka go re yena o ya go ba rapela madira a Kgoši Nthumule. Leilane o tšwetše pele ka go Iwešanya magoši a mabedi, e lego Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule gomme mafelelong ditšhaba tša magoši a mabedi ao tša fela molokwanarite. Taba yeo ya go napa e tšweletša bošoro bja Leilane ke ya go kgoromeletša Maphuthe ka legageng, moo a go ba le nneta ya gore o hwile.

Maphuthe le yena ga se a loka ka gobane ntwa ya Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule ke ditiro tša gagwe le Lielane. Taba ye nngwe gape ke taba ya go swariša Kgoši Nthumule sekatapowana gomme a tšhabiša Leilane, yoo a bego a tlemilwe ka mošate. Taba ye e ile ya tsoša dikgakgano motseng wa kgoši Nthumule ka gobane setšhaba se ile sa thoma go mo šupa ka menwana.

Moanegwa yo mongwe gape yoo Matsepe a mo swantšitšego go ba yo mošoro ke monna wa mohumi kua nageng ya Kgoši Nthonkge. Yena o ile a hwetša diphookwana tša monna wa mohumanegi di le mohlapeng wa gagwe gomme a di tsenelela ka thipa a di fagola ka moka ga sehlogo ka gobane a be a re di tšhilafatša mohlape wa gagwe ka ge di na le lekhwekhwe. Mong wa diphookwana o ile ge a fihla ga monna wa mohumi a mo tšhela ka mantšu a go bola (letl. 75-77).

Ka lehlakoreng le lengwe monna wa mohumanegi le yena, o ile a tšweletša bošoro bja gagwe ka gobane pelo ga e na tšiwana. Yena o ile a dira sehlogo sa go feta seo monna wa mohumi a go mo dira sona ka ge a ile a hwetša dipudi tša monna wa mohumi madišong di na le bašemanyana. O ile go fihla fao a tšošetša bašemanyana, ba re ge ba tšhaba yena a tsenelela dipudi tšela tša monna wa mohumi a di kgakgatholla mekaka ka thipa. O be a tloga a nyaka tše di dušago. Go kwala gore o ile go fetša go ikgotsofatša ye nngwe ya napa ya tswala. Putšane e ile ka kgopela maswi, mmayo ya re mokaka o kae. Tiro ye e šiiša namana tša mmele(letl. 78).

Gape baanegwa ba bašoro, Ntshwarele le Sefatamollo, ba bonala ge go balwa puku ya Matsepe ya go bitšwa *Kgati ya Moditi*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1974.

Go kwagala gore Ntshwarele o ile a ipea setulong sa bogoši ka morago ga tlhokofalo ya mogolwagwe Kgoši Ntweleng, yoo a bego a na le basetsana fela. O be a nyaka gore bogoši bo nape bo boe le yena mola e se bja gagwe. O

thoma ka go fatela bana ba gagwe segola seo sa bogoši. O ile ge mohumagadi a swanetše go tšea bogoši a gana nabjo ka la go re, tša etwa ke ya tshadi pele di wela ka leopeng. O ile a napa a tšwela pele ka go hlakahlakanya bogoši bjoo bja Ntweleng. Mohumagadi Mmatshepo o rile go mo amoga bogoši, gwa re go swanetše go tšwa koma ya bašemane, Ntshwarele a ya a utswa koma yeo ge bašemane ba swanetše go hlagá. Yeo taba e ile ya šašarakanya setšhaba.

Sefatamollo, morwa wa Kgoši Ntweleng, go kwagala gore o ile a napa a matlola setšhaba ka diripa tše pedi; o tšere sa gagwe, mola Mohumagadi Mmatshepo a ile a šala ka se sengwe le yena. Lebaka la go dira seo ke go re ka lapeng la bogoši go belegwe lešwebe gomme setšhaba se ka se bušwe ke motho wa mohuta woo. O ile go bona Nkgotleleleng a gola a napa a rata go mo raka mo motseng ka gobane a re ke sehlola, o swanetše go ya ga gabomogolo. Ge a buša ka wona mokgwa woo, o ile a ntšha koma gomme a rata go ganetše Nkgotleleleng go wela ka komeng yeo. Le ge go le bjalo ditiro tša mohuta wo ga se tša ka tša amogelwa ke setšhaba.

Mokgwa wo wa go hlaloša baanegwa ba go se loke wa Matsepe, o ile wa kgahla bangwadi ba bantši ba dingwalo tša Sepedi. Ke ka lebaka leo le bona ba go thoma go ngwala ka ga baanegwa ba bašoro ba go se loke. Taba ya mohuta wo e bonala ge go balwa padi ya Moswane ya go bitšwa *Sebego* yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985, moo Lenkwang a gore a na le monyanya a se iše sebego le lehlakore mošate. Ba mošate ba ile ge ba mmotšiša gore ke ka lebaka la eng a dira bjalo a ba fetola ka la gore bao ba nyakago nama ba ka be ba tlie monyanyeng. Taba ya Lenkwang e hlola tshele. Lenkwang o ile a tšweletše bopelompe bja gagwe gape ka gobane ba ile go mo ahlola kua mošate ba bolela gore ba nyaka dikgomo tše tharo. O ile a iša dikgomo tše di nyakegago tša ba tša latšwa ka lešakeng la mošate bakeng sa gore di hlabje. Gosasa ga gona dikgomo di ile tša timelela, ba mošate ba ya go Lenkwang a ba botša gore yena dikgomo o di išitše mošate. Dikgomo tše o di hweditše

pele ga ge mošate o ka di bona, gomme yena a di loya a re go fetša a di gapela thoko ya mošate. Ba mošate ba ile go di bona ba di gapela ka šakeng gomme šaka la mošate la fela ka moka gwa šala tša gagwe fela. Taba ye nngwe gape yeo e bontšhago go se loke ga Lenkwang e tšwelela ge a elwa le Kgoši Kgobokanang ka diatla:

Lentšu le Lenkwang o le feleletša a kukutlologa, kgoši ge a sa re ke tšona, a be a šetše a mo lešitše moriri a lahlile fase. Go ena le gore a mo dule godimo, a mo letela gore a tsoge. Ba ile ba swarana kgankga ya ja nkgawane, serumula sa robega gwa swa legong gwa šala molora (letl. 65).

Go kwagala gore ntwa yeo ya Lenkwang le Kgoši Kgobokanang e ile ya hloka monamodi. Ba ile go ruthana ba ba ba lebelelana, gomme mafelelong yo mongwe le yo mongwe a tla a tšea wabo ka letsogo go ya go mo hlapiša bobete.

Mohlala wo mongwe wa baanegwa ba bašoro ba go se loke o lemogwa ge go balwa *Le nna ga bo nthone*, ya go ngwalwa ke Maserumule, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985. Mo pading ye go bolelwa ka baanegwa ba babedi ba bašoro, e lego Moditole le Kgobokanang. Moditole ke mmagoKgobokanang yoo a nyakago gore Kgobokanang a dule setulong ka ge e le wa ka mošate ebile a hlalefile go feta kgoši. Mokgekolo yo ke yena a go tsenya morwagwe bopelompe bja gore a menole Kgoši Mpetšeng. Ge a thatha le dingaka, di ile tša mmotša gore go nyakega pheko ya motho gomme a tšhelela ngwana wa Kgobokanang bjoko bja kwena ka dijong; moanegwa yoo a hlokofala. Sa go gakgamatša kudu ke ge Moditole a ntšha ngwana yola ditho. Ye ke tiragalo ye sehlogo ya go hloka botho ka gare.

Ge e le Kgobokanang yena taba ya bogoši e mo tsene hlogong moo a nyakago go tloša Kgoši Mpetšeng tšatšing:

Magato a mathomo ke go tloša Mpetšeng tšatšing. Ge e le ba lapa bona ke tlide go ba hlatswa ba sa ithwele megono. Ke swanetše go ya le la naga, ke nyaka tšhetšhekwa tša go tseba tiro ye (letl. 8).

Ka morago ga mantšu a, leloko la ka mošate le ile la thoma go fela. Ngwana wa Kgoši Mpetšeng le yena a hwa. Go bolelwa gape ka go hlokofala ga bana bao ba ba hweditšego ba ba tšere ditho ka sethokgweng. Tše ka moka ke ditiro tša Kgobokanang. Go tla lemogwa gore mediro ya Kgobokanang e nyakile go swana le ya Sefatamollo ka go *Kgati ya Moditi* (1974), le ge e le gore bošoro bja Sefatamollo bo kaone ge bo bapetšwa le bja Kgobokanang.

Ditiragalo tše dingwe tša bošoro bja baanegwa di bonala gape ge go balwa padi ya go ngwalwa ke Koma, e lego *Maganogano*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1986. Ka mo go yona go bonala Ngaka Poromane yoo a hloilego morwa wa gagwe Kakhutša. Ka mokgwa wo a mo hloilego ka gona, o ka re Kakhutša ke hlabo lapeng leo etšwe go se bjalo. Go kwala gore ge a kgala Kakhutša o be a šomiša seroba, mola Khutšang yena a kgalwa ka molomo. Go thwe, le ge molatwana wa gona e se wa selo, Kakhutša o be a hwelela seroba. Go ya pele go bolelwa gore tše botse fela di be di direlwa Khutšang a nnoši: Khutšang o ile komeng pele ga Kakhutša le ge e le yo monnyane, go nyadišitšwe Khutšang gomme Kakhutša o tlogetšwe, ge go timeditšwe diruiwa Kakhutša a itiwa mola go Khutšang go se bjalo. Taba yeo e ile ya fetoša Kakhutša phaga. O be a tšama a sepela le metse a nyaka khutšo ka lebaka la tatagwe Poromane.

Mohlala wo mongwe o mo kanegelong ya go ngwalwa ke Phasha, ya go bitšwa *Ntshwe*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1986. Pading yeo go

tšweletšwa Lediane yoo a bego a itirile ngaka ya Kgoši Legohu. Yena o ile a dira gore Kgoši Legohu a lwe le barrwaragwe ka lebaka la dipheko tšeо tša gagwe tša bofora. Go feta fao, o be a hlahlathiša Legohu ka go mmotša maaka. Se sengwe gape, go thwe Legohu le Lediane ba ile go dira boithatelo ka Mariri, Lediane a tšea dihlare tša go tsebjja ke yena a mo katela tšona ka gare ga dintho tšeо ba mo ntšhitšego tšona. O ile a bolela gore dihlare tšeо ke tša go tshereanya Mariri.

4.1.5 Kakaretšo

Ge go akaretšwa go ka thwe, baanegwa ba Moswane, Maserumule, Koma le Phasha ba swantšitšwe go swana le ka fao Matsepe a tšweleditšego semelo sa baanegwa ba gagwe dipading tša gagwe ka gona. Ga go makatše ge borateori ba hlaloša gore bangwadi ba ba hueditšwe ke Matsepe.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 THULAGANYO

5.1.1 Matseno

Thulaganyo ya Matsepe dingwalong tša gagwe e ya go arolwa ka dikarolo tše pedi tše di bopago dikgaolo, e lego Thulaganyo I le Thulaganyo II.

Ge go tsinkelwa thulaganyo I ge e lebane le bokgoni bja Matsepe bjalo ka elemente ya khuetšo go bangwadi ba bangwe gona go ya go šalwa lenaneo le morago:

- Semelo sa baanegwa
- Go timelela ga moanegwa ka tsela ya semaka
- Ditaba tša bogoši
- Go hlaloša naga

5.1.2 Semelo sa Baanegwa

Ge semelo sa baanegwa se hlalošwa go nepiša bokgoni bja Matsepe bjoo bo šalwago morago ke bangwadi ba bangwe, go yo lebelelwa ditaba tše di latelago:

- Tirišo ya maina
- Thulaganyo ya direto

5.1.2.1 Tirišo ya Maina

Taba ye nngwe ye bohlokwa yeo e ka lemogwago ge go balwa dipadi tša Matsepe ke ya gore maina a baanegwa ba gagwe a sepelelana le mediro ya bona. Ke go re, ka go fa maina ao go šetšwe go tsebjia gore moanegwa yoo ke

motho wa mohuta mang. Ka mediro yeo ya bona mmadi o lemoga tebanyo ya mongwadi ka pela. Taba ye e bonala mo pukung ya Matsepe ya go bitšwa *Megokgo ya Bjoko* (1969) moo e lego gore maina a baanegwa ba, e lego Leilane, Mohlatša, Nthumule le Lefehlo, a sepelelana le mekgwa ya bona.

Ge go lekolwa leina le la Leilane go tla lemogwa gore ke motho yo a ilago khutšo le lethabo. Ke go re, moo go lego šebešebe ga a go rate. O iteile mosadi, a boa mmoetšane a itia mogwegadi. Ge ba re ba a mo kgala, o bolela gore bokaone ke ge ditaba tša gagwe di ka ya mošate ka gobane bona ba ahlola sepitša. Ge ka mošate ba mmona phošo le gona o re ba emelela Mohlatša. Ge a e nametša thaba, o tšabelga Kgoši Nthumule ka maikemišetšo a go lwešanya Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule. Ge magoši ao a elwa yena ka lehlakoreng le lengwe o thabile. Ka tšona ditiro tše tša gagwe go tla lemogwa gore o ilana le fao go lego khutšo.

Mohlatša yena ke motho wa go hlatšišwa ke lefeela. Le ge ba re go reng na motho a ka napa a hlatšišwa ke go kwa lentšu le, serapolotšwana? Nnete gona ke go re o ile a re ge a botšiša Leilane gore a o tšo tsoma neng ka go bona ditlhakwana tša serapolotšwana, ge Leilane a re ke serapolotšwana Mohlatša a napa a thoma go hlatša. Go tla lemogwa gore go hlatšišwa ke selo seo a sa se bonego o dirišwa ke leina le la gagwe. Ke go re o na le dipelwana.

Moanegwa yo mongwe yoo leina la gagwe le sepelelanago le mediro ya gagwe ke Nthumule. Nthumule o ile a no ithumula a gana go ilela tatagoLefehlo moo go sa tsebego motho gore ke ka lebaka la eng. Ka bjona borumulane bjoo bja gagwe, a ntšha koma ya bašemane le ya basetsana kgafetšakgafetša, a dira le menyanya, a ba a gotša le mello dibešong tše di ganetšwago etšwe a tseba gabotse gore ke tšona tše di iletšwago. O ile a tloga a laela bahlologadi ba mo motseng wa gagwe go apola tše ntsho ka gobane e tla ba nke ba llela tatagoLefehlo.

Lefehlo le yena ga a tšwafe go fehla ntwa. Ka lebaka la go se tšhabé ntwa ga gagwe, magoši ao a bego a le kgauswi le yena a be a mmoifa:

Magoši a mangwe ao a be a agile mantšhwahlašwahleng moo a bego a ka se bonwe sesolo, fela yena a agile pepeneneng moo go bego go thunyelela muši bošego le mosegaré, marega le selemo, ka komelelo le ka medupi, a sa iše felo ka mefoma le mefetša. Setšhaba se be se apere kobo ye e se nago dilomi ka tsebo ya gore yo a ka lekago go ba hlasela o tla ba a wetše dikomeng tša batho. Ona magoši ao re bolelago ka ona, a be a mmoifa e le ruri (letl. 23).

Naa go dula molaleng mola ba bangwe ba ikuta ga se gona go fehla ntwa? Mediro ya gagwe e tloga e hlatsela leina le la Lefehlo.

Thekniki ye ya go swantšha maina a baanegwa le mediro ya bona e tšwelela ka pading ye nngwe gape ya Matsepe ya go bitšwa *Tšhelang Gape*, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1974 moo e lego gore Mmapelo wa go nyalwa ke Sekae ka kgapeletšo ya batswadi ba gagwe ga se a ka a rata Sekae. Le ge Sekae a be a mo nyetše ga se a ka a kgaogana le Kgagohle yoo e sa lego ba ratana go tloga bjaneng. A ke re mmapelo o ja serati?

Moanegwa yo mongwe gape gona moo pukung ya *Tšhelang Gape* (1974) yoo a romilwego ke leina la gagwe, ke Tholaboreledi ka gobane go thwe ge o mo lebeletše o tla bona nke o lokile eupša dikahlolo tša gagwe ke tše šoro. Ke go re ge a be a šetše a ahlola motho ge a dirile molato, o be a se na kwelobohloko. Go kwagala gore o ile a ahlola Kgwara ka go mo hlaba ka lerumo a re go fetša, a mo fatela ka lebitleng leo yena mong (Kgwara) a go le

epa a re o tlo boloka mosadi eupša gwa se be bjalo. A re ge a botšišwa a ba botša ge seepamokoti se a ikepela.

Bangwadi ba bangwe ba ile ba thoma go hlaloša semelo sa baanegwa ka tsela ye ya Matsepe, kudu bao ba ngwadilego ka morago ga gagwe. Go realo ke go re ba ile ba kgahlwa ke go hlaloša semelo ka tsela yeo. Yo mongwe wa bangwadi bao ba reetšego baanegwa maina go ya ka mekgwa ya bona ke Moswane, ka pading ya gagwe ya go bitšwa *Sebego* yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985. Ge go balwa puku yeo go tla lemogwa gore Kgobokanang o be a no dula a bitša makgotla a go se fele, le gona a go hloka mohola. Kgoši Mpholo yena ka lebaka la go ba yo šoro bjalo ka mpholo, o ile a re Kgoši Kgobokanang a sa itebetše a mo hlasela gomme a mo thopa. Ge e le Kgwara (morwa wa Kgobokanang) o ile a no itira kgwara, a re a tseba gore ba bothopša, a tloga a ya a ratana le morwedi wa Kgoši Mpholo.

Go tla lemogwa gore le ge Moswane a swantšitše maina a baanegwa ka tsela yeo, Matsepe (1969) o tseba go tiiša semelo sa baanegwa ba gagwe ka poeletšo bjalo ka ge a re:

Ke nnete, **Huwane**, o **huwane**. (letl. 8)
... a gitla **Sohlang** ka molamu, a fela a re,
sohla maaka a a gago o be o a metše (letl. 9).

Mohlala wo mongwe gape wa go hlaloša semelo sa baanegwa ka go swantšha maina le mediro ya bona, o hwetšwa ka padinyaneng ya R. R. Phasha ya go bitšwa *Ke Dirišitšwe ke Wena*, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1994. Ka pukung yeo ya gagwe go tšwelela Mothubi yoo e lego morutiši gomme yena o rata go thuba bokamoso bja basetsana, kudu bana ba sekolo. Go kwagala gore o ile a thuba bokamoso bja Dintenne ka la go re o a mo rata eupša a bapala ka yena. Mothubi o imišitše Dintenne gomme ya ba ge Dintenne a paletšwe ke sekolo,

a buša a imiša Kamogelo yoo le yena e lego ngwana wa sekolo. Ke nnete gore Mothubi o thubela bana ba batho bokamoso.

Dintlabilo le yena o ile a tlabja ke ditaba tša Dintenne, Mothubi le Kamogelo ka ge a be a sa tsebe gore Mothubi o ratana le basetsana bao bobedi bja bona, a ba imišitšego. Seo sa go mo tlabela sa ruri ke ge a ile a re o iša Dintenne bookelong, a re o feta phapošing ya Mothubi a hwetša Kamogelo a itatile ka mapai a robetše malaong a Mothubi. Di ile tša mo tlabela pele ge Dintenne le yena a thoma go hlakahlakanelo pele. Leina la gagwe le nyalelana le go bona dikgolo.

Dintenne le yena ke moanegwa yoo e lego gore o tennwe ke ditaba le mekgwa ya Mothubi. Di mo tennego ga a sa tseba gore a direng.

Ge go ka lekodišwa gabotse go tla lemogwa gore Phasha o swantšhitše maina a baanegwa go ya le ka boitemogelo bja bona, kudu, Dintlabilo le Dintenne. Tshwantšho yeo ya baanegwa e nyakile go swana le ya Matsepe. Gape khuetšo ya Matsepe e bonala ka mo Phasha a šomišitšego mafokwana a a itšego ka gona. Taba ye e sa tlo hlokamelwa.

Yo mongwe yoo a swantšhitšego baanegwa go ya ka mekgwa ya bona ke Mpepele ka kgoboketšong ya gagwe ya dikanegelokopana ya go bitšwa *Medupi ya Megokgo*, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1985. Ka go kanegelo ya go bitšwa 'Nka se sa boeletša' go tšwelela Pherefere yoo e bego e le yo mošoro wa go hloka lešoko. Gape go bolelwa ka ga Mmakgaugelo yoo a bego a lokile kudu go fapano le monna wa gagwe, e lego Pherefere.

Ge go lekolwa gape kanegelokopana ya Nkadimeng ya go bitšwa 'Le ahlola sepitša bakgalabje', go tšwa ka go *Mmantšhaotlogele*, e lego kgoboketšo ya dikanegelokopana yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1984, le gona go lemogwa gore maina a baanegwa a latelwa ke mediro ya bona. Mohlala wo o

tšwelelago ka go kanegelokopana yeo ke wa Borumulane, mosadi wa Hohamang, yoo a bego a phela ka go rumula monna wa gagwe ka go robala malalatle, gomme ge a boa mesong a botšišwa gore o tšwa kae a nape a swabathele monna wa batho ka maroga. Bjona borumulane bjoo bja gagwe bo be bo dira gore monna wa gagwe a mo phediše ka seroba.

Ge go rungwa go ka thwe Moswane, R. R. Phasha, Mpepele le Nkadimeng ba nyakile go swana le Matsepe ka go hlaloša semelo sa baanegwa go ya ka maina a bona le ge e le gore Matsepe yena o dirile seo ka bokgoni bjo bo makatšago.

5.1.2.2 Thulaganyo ya direto

Go hlaloša semelo sa moanegwa bangwadi ba šomiša direto. Yo a thomilego go tšweletša dimelo tša baanegwa ba gagwe ka tsela yeo, ke Matsepe. Ge go balwa *Megokgo ya Bjoko* (1969) go kwagala Kgoši Lefehlo a itheta:

Ke Lefehlo le legolo basetsana ba le hloile,
Ba re le reng ya re re rata bogolo la re fehla
ditlolamelora,
Ka go realo la re gweranya le ba bannyane?
Ntlhabele ka tšhidi ya motse ngakamoloi,
Nku e tlhwana ke foufetše -
Dinalemahlo di a mponela
Ke ile ke le dithabeng tša marethefatša dilepe,
Tše di tlogego di rethefaditše tša Makwa e lego
banatli -
Lengwane gwa lla la matshelalentlhwe mofefa,
Bahlabani ba lahla marumo ba hlabathele,
Motse le maruo ya ba magugudi a bahlasedi (letl. 26).

Ka sereto se Lefehlo o tšwelela e le monna wa go rata basadi, kudu methepana. Se sengwe gape seo a se tšweletšago ka sona sereto se ke go re Lefehlo ke mohlabani yo a ratago ntwa, ebilego a sa e boife. Ke go re ga se lefšega.

Ge go tšwelwa pele ka go bala yona puku ye ya *Megokgo ya Bjoko* (1969), go bonala moanegwa yo mongwe yoo e sego kgoši, eupša e nogo ba motho fela, e lego Morara. Yena ge a itheta o re:

Kgomō e a tsha!
E gangwa ke mang?
E gangwa ke nna Puputle wa masogana,
Puputle le mo lemogeng ge e le melamo ke lediana
Leo ka lona motsomi a kgaotšego mpšhe hlogo,
Lefofa la yona a yo le rweša morwedi wa kgoši.
Ke ile ke tla gana nna morwana mpidibidi,
Ka gana dikgomō di tšhaba maribe di theogela
molapong,
Ka retšha e kgwajana ya tswala ye kgwadi -
Mo go tlago nna mpheta ka pejana.
Mohlang wola phalafala e lla molapong,
Ke tšwele ka gae ke retha petlwa ya mosetlatlou
Ba re ba mpotšiša gore afa ke tla o gotša wa tuka,
Ka re se se bonwego ke monna yo mongwe
Le nna ke nyaka go se bona (letl. 17).

Sereto se se tšweletša Morara bjalo ka motho yoo e lego thwaadi ya go tsoma. O kgona kudu go šomiša molamo. Ke go re, o kgona go retha molamo moo ebilego ge a nepile selo, a sa se phošego. Se mo tsopola gape bjalo ka motho wa matšato le sebete.

Ka ntle le Kgoši Lefehlo le Morara bao ba ithetilego ka mo pukung ye, go sa na le baanegwa ba bangwe bjalo ka Kgathudi, Tlhahlathi, Ngaka Phethedi le Kgoši Nthumule bao ba ithetago. Ka direto tšeо tša bona go lemogwa dimelo tša bona.

Ka pading ye nngwe gape ya Matsepe, e lego *Kgati ya Moditi* (1974) baanegwa ba go swana le Nkgotlelele le Sefatamollo ba itheta kgafetšakgafetša. Ka gona go šomiša direto moo ga bona dimelo tša bona di tšwelela pepeneneng.

Mokgwa wo wa Matsepe wa go rulaganya direto go bonala o ile wa kgahla bangwadi ba bangwe ba dikanegelo tša Sepedi. Ge go balwa kgoboketšo ya dikanegelokopana ya go ngwalwa ke Nkadimeng, yeo e bitšwago *Mmantšhaotlogele*, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1984, go tla lemogwa gore le yena o rulagantše direto ka tsela yeo Matsepe a dirilego ka yona. Se sengwe sa direto tša mohuta woo wa Matsepe se tšwelela mo go kanegelokopana ya go bitšwa 'Selete sa Mashite 'a Dinawana' gona ka moo go *Mmantšhaotlogele*. Ge Matalane a itheta o re:

Go tsena nna Segatlane sa meroba segatla segabola,
Pholo ye kgolo ga e kgarame e rutantšha mabotla -
E rutantšha mabotla a kgomo tša Temane
Ge e le lena matswianyana šalang le gola
Matalane o sa ile phuphu Lewelamagodi
Ke nna mmope ke mogolodi
Ke nna mokgothwa wa go nwa meetse Lepelle
Mo go tlago nna Segatle sa gaRamphorwane
Segatlela Matebele kgolekgole ke a tšwa
Kgolo ke gata ka madi sehlabeng -
Kua seleteng sa Mashite 'a Dinawana (letl. 25).

Sereto se se utolla gore Matalane ke motho yoo e lego gore ga se motho wa go bapala eupša o rutantšha bana go bapala. Se bolela gape gore Matalane ke motho wa go rata go ralala le dilete. Ke go re, ga a dule felo go tee.

Mohlala wo mongwe gape o bonala ge go balwa padi ya Koma, ya go bitšwa *Maganogano*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985. Ka go itheta ga Poromane, babadi ba thoma go tseba gore Poromane ke ngaka ya go tseba ditaola le go kgoni go alafa. Sereto seo sa Poromane se utolla gape le gore o paletše baloi ka lebaka la bongaka bjoo bja gagwe. Ke go re ga a tlankelwe. Se senola gape gore ga a kgalwe, ke go re ke senganga (letl. 31).

Koma o tloga a atlegile go rulaganya sereto se go swana le ka fao Matsepe a dirilego ka gona diretong tša gagwe ge a hlaloša dimelo tša baanegwa.

Ye nngwe gape puku yeo e nago le direto tšeo di rulagantšwego go swana le tša Matsepe ke *Ntshwe*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1986, ya go ngwalwa ke S. P. Phasha. Ka mo go yona go tšwelela Mariri a itheta bogale bja gagwe. Ka gona go reta fao Mariri o bonala bjalo ka motho yo a sego a loka, wa go se tlankelwe ka gobane o itshwantšha le mokopa. O re yena o paletše Kgoši Legohu a re o a mmolaya gomme a phološwa ke bafeti ba tsela, e lego Thamaga le Thepudi (letl. 64).

Ge go lekodišwa ka fao Nkadimeng, Koma le Phasha ba rulagantšego direto tša bona ka gona, go tloga go sa fapanie le ka fao Matsepe a beakantšego tša gagwe ka gona. Le gona mo dipading tša Lebopa (1978: 34), Sekhukhune (1975: 1), Mokwele (1985: 100) le Moloto (1989: 76) direto tša go hlaloša dimelo tša baanegwa ba bona di a hwetšagala.

5.1.3 Go timelela ga baanegwa ka tsela ya semaka.

Se bangwadi ba ba itšego ba nako/paka yeo ba se dirilego go godiša maatlakgogedi ke go timetša moanegwa yo bohlokwa, gomme baanegwa ba bangwe, le ge e le mmadi a sa tsebego gore na moanegwa yoo a ka ba a meditšwe ke eng. Taba ye e tšwelela ka go puku ya Matsepe ya go bitšwa *Megokgo ya Bjoko* (1969) moo Leilane a go no timela a letilwe ke Kgoši Nthumule ka nama. Taba ye e ile ya ba semaka go Kgoši Nthumule le go setšhaba ka moka. Ba bangwe ba ile ba se ke ba kgolwa ka tsela yeo Leilane a timetšego ka gona gomme ba fetša ka go re Nthumule o a tseba gore o ile kae o no ba a ba dira mašilo. Taba yeo e ile ya tsoša tlhakahlakano motseng wa Kgoši Nthumule.

Moanegwa yo mongwe wa go timelela ke Maphuthe. Yena o ile a no timelela mo go sa tsebego motho gore o ile kae. Go timelela moo ga gagwe kganthe o ile go hwetša Leilane. Ba ile ka šala ba mo nyaka ba ba phutha ba Bea fase. Taba ye ya go timela ga Maphuthe e godiša kgogedi ka gobane kua a tlogilego, e lego gona ga Kgoši Nthumule, o tlogetše ditaba di šašarakane ka gobane o a nyakwa. Babadi ba rata go tseba gore Maphuthe o kae, mola ka lehlakoreng le lengwe ba rata go tseba gore a na ka gore ditaba di šašarakantšwe ke Maphuthe yoo a sego gona, di ile go felela kae.

Puku ye nngwe ya Matsepe yeo e bolelago ka tšona ditaba tšeо tša go timela ga moanegwa ke *Tshelang Gape* (1974). Yona ge e balwa go bonala Lefao a timeletšwe ke ngwana a nnoši ka tsela yeo e sa kwalego. O tlogela ngwana ka ntlong, ge a boa ga a sa mo hwetša. O ile ka nyaka mo gohle ka ntlong, a mo hloka. Ebile Lefao o a tloga o ya ga gabu go ya go tšhela mmagwe ka megokgo le gore a mo fe ngwana wa gagwe. Mmagwe le yena o hloka le go di tsena. Ge a boela ka kua ga gagwe, o hwetša ngwana a le gona fale a go mo hloka gona, a bapala, ebile a kgamathetše go bontšha gore o be a bile a filwe tša go ja. Seo sa go mo tlabela sa ruri ke ge ngwana yoo a kotilwe hlogo. Ka

ge Lefao a tšhaba le go mo swara, a kitimela go Ngaka Lehufane go ya go mmotša ka bohlola bjoo le go kgopela dihlare tša gore a kgone go mo swara ka ge a sa tsebe gore o be a le kae.

Ge go balwa padi ye nngwe gape ya Matsepe e lego *Kgati ya Moditi* (1974), go lemogwa gore tiragalo ye nngwe gape ya mohuta wo wa go timelela ga moanegwa e gona. Ngwana wa ga Thibathibetša le yena, bjalo ka wa Lefao, o be a le ka ngwakong a robaditšwe. Ge mmagwe a tlo mo tšea, o hwetša ngwana a se gona. Ka morago ke ge ba bona hlware. Kganthe ngwana o meditšwe ke yona. Na hlware ka ngwakong e nyakang?

Go timelela ga moanegwa e ka re ke thekniki ye bohlokwa ye e šomišitšwego ke mongwadi yo mo dingwalong tša gagwe. Ka ntle le dipuku tše di boletšwego ka mo godimo, le yona *Kgorong ya Mošate* (1962) e hlaloša ka moo Nkabe/Boditsi a bego a timetše ka gona.

Ge go lekodišišwa dipadi tše dingwe tša bangwadi ba Sepedi bao ba ngwadilego ka morago ga Matsepe, go tla lemogwa gore le ka fao dipukung tša bona go fela go kgabaganya ditiragalo tša go nyaka go swana le tše tša Matsepe. Ge go balwa padi ya Phasha ya go bitšwa *Ntshwe* (1986) go bonala Mariri yoo e sa lego a eya pitšong ka mošate wa Kgoši Legohu. Ge ba bangwe ba boela gae, yena ga se a ka a boela. Go fetile matšatši le dibeke a sa bonale. Ge mmagwe a eya go botšiša ka mošate ga se a hwetša ntlha le thito. Ba gabomariri ba ile ba hlafelwa ke bophelo ka lebaka la go timelela ga Mariri. Tšatši leo a go hwetšwa ka lona, ba hweditše a lahlilwe mo tseleng gomme yena a gobetše wo šoro.

Taba ye nngwe gape ke gore Mariri o ile go bonala, gwa timela Kgoši Legohu le Lediane. Batho ba thomile ba re ke tlae, gwa feta le tee, la bobedi le lona la dikela ba re kootse ba sa ile ga ntilatilane ba tlo boa, ba ba ba bona beke e fela. Mohumagadi, e lego mogatša' Legohu le mmagoLegohu ba ile ba

thoma go fela pelo. Ba thoma go botša boNanabedi gore ba ye go nyaka kgoši ka gobane a sa bonale. Taba yeo e ile ya tsoša kgaruru ka mošate ka gobane bona bao go thwego ke mapudiphooke a Legohu ba be ba sa iše felo ka go timelela fao ga gagwe. Kganthe ge ba kalapišana ka mo diphokgo di tlemilwe ka kua sebong sa mošate. Ba tlemilwe ke mang ge e se Thamaga le Thepudi bao ba gore go ba tlema ba tšea Mariri ba ya go mo lahla fao a tlogo bonwa ke batho gomme bona ba ya le la naga.

Mohlala wo mongwe gape o hwetšwa pading ya Lebopa ya go bitšwa *Motho wa Maloba*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1978. Go tšwelela go timelela ga Thupana yoo go sa tsebjego gore o kae. Go tsupologa gape go timelela ga morwa wa Tau, e lego Ntwampe, moo go sa tsebjego gore o ile thoko efe ya naga. Leepa le yena o ile a timelela le setšhabana sa gagwe gwa se tsebje mo ba ilego gona. Madira a Tau a ile a leka go ba nyaka, a ba a phutha a bea fase.

Ge go rungwa go ka thwe, mohola wa thekniki ye ya go timetša moanegwa ke go godiša maatlakgogedi gore mmadi a nyake go tseba pheletšo ya motimetšwa. Taba ye nngwe gape ke ya go re bangwadi ba ba ka godimo, e lego Matsepe, Phasha le Lebopa, ba dirišitše thekniki ye ka katlego.

5.1.4 Ditaba tša bogoši

Malebana le ditaba tša bogoši, Matsepe o laodiša ka ga diphapano gare ga magoši, thulano gare ga kgoši le ngaka ya mošate, le ge e ka ba ditshele tše di lebanego le teng ya mošate ka boyona.

Ge go balwa puku ya Matsepe e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969), go bonala magoši a mabedi e lego Lefehlo le Nthumule ba elwa ka lebaka la Leilane. Go kwagala gore ka ge tše tša Leilane e le ditlaboswana, tabataba yeo ba e bakilego ke ya go re Kgoši Nthumule a se ilele tatagoLefehlo. Go ka thwe

ditaba tša Leilane di tsošološa sekgopi seo. Phapano yeo ya bona e ile ya feleletša ka tšologo ya madi:

Go lla diphalafala, madira a magoši ao a mabedi a bile a a bonana, go šetše fela go phuphana le go gagolana bjalo ka digafa. Magoši ale a mangwe a lebeletše a le kgojana. Go ile gwa ba bjang? Ba ile go swarana, gwa hwetšwa gore go swarane dikgotho ka nnete, gwa nkga mošwang, yo a iphihlago ka go tšhabana le mmele wa gagwe a iphihla, yo a hlabanago gore go ye mo go yago a dira bjalo. E be e le lešateng la kgakanego le go tšošetšana, phalafala e gohlometša ba bangwe dipelo mola ba bangwe e ba fa maatla. Ba hlwele ba phenkgišana ka wona mokgwa woo, e re mola o re Nthumule o fentšwe, o bone ba gagwe ba šetše ba rekediša ba Lefehlo ba ba betša ka maswika; ba hlwele ba phenkgišana ka wona mokgwa woo, e re mola o re ba Lefehlo ba fentšwe, o bone ba ba gagwe ba šetše ba rakediša ba Nthumule ba ba betša ka maswika (letl. 65).

Ge a hlaloša ditaba tša ntwa yeo, Matsepe o tšwela pele ka go re madira ao a ile go palelana, gwa lla phalafala ya go ba emiša gomme gwa thoma ya diatla gare ga Nthumule le Lefehlo:

Mohla e le woo, go ile gwa gahlana diragamabje e le ruri. Ka gona go sa swanelwa go bolayana eupša go lapišana le go thopana, ga ba ka ba šomiša dikhuduša bophelo, eupša mapara. Eile mola bobedi bja bona ba lapile la mafelelo go šetše go ka swarana ka diatla gore yo a yago ka fase e be yena a fentšwego, letšatši la re sefata, baeletši ba re bošego ga bo rone nta,

aowa, ba lesetšana eupša go sa šite gore Lefehlo a gagwe madira a be a šetše a lletšwe ke marumo (letl. 66).

Taba ye nngwe gape yeo e tšwelelago gona ka fao go *Megokgo ya Bjoko* (1969) ke ya thulano ya Kgoši Nthumule le mangaka a gagwe, e lego Digwere le Monokomaropana. Thulano yeo e bonala ka morago ga gore manong ale a go tšwa bohlabela a go etwa ke naledi pele, a tle a ba gakantshe ka go topa ditaola tšeotša bona go sa phekolwa. Gona fao Kgoši Nthumule o ile a botšiša dingaka tšeotša pedi gore a na motse wo wa gagwe ga se wa swarwa ke bona. Le bona ka lebaka la go tšhoga, ba ile ba no itoma diteme go se seo ba se bolelago (letl. 51-54).

Padi ye nngwe gape ya Matsepe yeo e bolelago ka ditaba tša bogoši ke *Kgati ya Moditi* (1974). Yona ge e balwa go tla lemogwa gore teng ya ka mošate e baka bogoši bja Kgoši Ntweleng yoo a bego a se na thari ya bašemane ka lapeng la bogoši. Go bonala ka morago ga lehu la gagwe go tsoga kgakgano ya gore a na setšhaba se tlilo etwa ke mang pele ka ge ba ka se dumele go etwa ke Mmatshepho, yoo e bego e le timamello, ka la gore tša etwa ke ye tshadi pele, di wela ka leope. Go bonala Ntshwarele, moratho wa kgoši, a tšeotša dilo ka moka tša bogoši tša mogolwagwe, e lego mohu Kgoši Ntweleng. Ka lebaka la gona go ja, go ile gwa bonala gore Ntshwarele o nyaka go tšeela bogoši bjoo sa ruri, ke ge Mmatshepho a mo amoga bjona. Ge Mmatshepho a tšwela pele ka pušo, ebile a sa loga maano a gore go nyakwe yoo a tlogo belega kgoši, ke ge Sefatamollo, yoo e lego yo mongwe wa barwa ba Kgoši Ntweleng, eupša e sego wa lapa la bogoši, a matlola sa gagwe setšhaba ka lona la gore le yena bogoši bjoo o bo tswaletšwe. Thulano le tšitlano di hlalošwa ka phefeletšo.

Bangwadi ba bangwe le bona ba ile ba thoma go ngwala ka yona merero yeo e lebanego le ditaba tša bogoši go swana le Matsepe. Yo mongwe wa

bangwadi bao ke Phasha ka padi ya gagwe ya go bitšwa *Ntshwe* (1986), yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1986. Ge yona e balwa go tšwelela phapano ya Kgoši Legohu le Kgoši Kukamedi. Yona e thomile ka morago ga gore Kgoši Legohu a se tsokame ka morago ga lehu la tatagwe yoo a bego a dirišana le Kgoši Kukamedi. Go kwagala gore tatagoLegohu o be a itshamile ka Kgoši Kukamedi mehleng ya pušo ya gagwe, ka gobane ge go ntšhwa koma, koma yeo o be a eya go e tšea ga Kgoši Kukamedi. Le merero ye mengwe ge e phethwa go be go tsebišwa yena Kukamedi. Bjale Legohu o rile go se dula sa bogoši, a napa a ikgaogantšha le Kukamedi ka la gore tše e be e le tša tatagwe, gomme yena a ka se hlankele monna yo mongwe e le yena kgoši. Go bonala mafelelong Kukamedi a thuša boMariri go hlasela Kgoši Legohu.

Tiragalo ye nngwe yeo e swanago le ya Matsepe ke ya thulano ya kgoši le ngaka. Yona e tsupuloga ge Kgoši Legohu a thulana le ngaka ya gagwe, e lego Lediane. Bona ba omane ka kua sebong sa mošate nako ye ba tlemilwe. Legohu o ile a roga Lediane ka lebaka la gore a re ke yena a mo lahletšago ka tšona dikgagaranyana tše tša gagwe. Go bonala gape Legohu a sa rate go tsošetša Lediane nako ye a lwala. Lediane o ile go ba kaone a botšiša Legohu gore ke ka lebaka la eng a hloka le go mo hlola etšwe a tseba gore o a lwala. O tšwetše pele ka go mmotša gore Legohu o mo nyaka ge a swanetše go phetha tša mošate le ge a sa iše felo ka yena.

Ye nngwe gape yeo Phasha a boletšego ka yona, ke ntwa ya maraganateng a ka difokeng. Go bonala Kgoši Legohu a kuna barwarragwe bokgoma le bokgomana bja ka mošate gomme a bo neela bagwera ba gagwe boNanabedi le boMaredi. Go bonala tšatšana lengwe bona bao bomorwarragwe ba mmitša kgotla, eupša a gana go ya go bolela le bona. Ka lebaka la go tšhaba tlhaselo ya Kgoši Legohu, ba ile go itia bakgomana bale ba naka tša go rwešwa, ba tšhabela go Kgoši Kukamedi yoo a go ba tsenya ka lehwafeng.

Ge motho a bala *Ntshwe*, a ka fela a re kootse le yona e ngwadilwe ke Matsepe ka gobane ditiragalo tše di swana le tša Matsepe swaniswani. Ke ka fao borateori ba bangwe ba rego Phasha o hueditšwe ke Matsepe.

Puku ye nngwe gape yeo e bolelago ka ditaba tša ka difokeng ke yeo e ngwadilwego ke Moswane, e lego *Sebego* (1985). Yona ge e balwa go bonala ntwa magareng ga Kgoši Kgobokanang le Kgoši Mpholo. Bona ba lwešanywa ke Lenkwang yoo a gore go gana go iša lehlakore le sebego mošate wa Kgoši Kgobokanang, a tšabelo go Kgoši Mpholo. Ntwa e thomile gona fao, moo e lego gore mafelelong Kgoši Mpholo o hlasela Kgobokanang a sa iketlile gomme a mo thopa.

Ge tiragalo ye e ka hlokomedisišwa, go tla lemogwa gore e swana le ya Matsepe ka go *Megokgo ya Bjoko* moo Nthumule le Lefehlo ba go lwešanywa ke Leilane. Ka go realo go ka thwe kwano yeo e lego gona magareng ga Matsepe le Moswane ke ye e tiilego ka gobane bobedi ba bolela ka ga ditiragalo tša go swana swaniswani.

Yo mongwe gape yoo a ngwadilego ka ditaba tša ka mošate ke Maserumule ka go padinyana ya gagwe ya go bitšwa *Le nna ga bo nthone* yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985. O hlaloša ka fao morwarragoKgoši Mpetšeng, e lego Kgobokanang a ratago go tšea bogoši le ge e se bja gagwe. O feditše lapa la mošate ka go le loya, a ba a dula setulong seo, eupša mafelelong a rakedišwa ke setšhaba.

Ka pukung ye nngwe gape ya gagwe ya go bitšwa *Kgoši le Ngaka*, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1988, Maserumule o hlaloša ka fao bogoši bo ithekglego ka bongaka. Ke gore kgoši e swanetše go tseba ditaola. Go bonala Sefenyeko le Matloše ba ruta morwa wa Kgoši Matilwane, e lego Morwamakwati, dipheko.

Ge go lekodišwa dipadi tša Maserumule go tla lemogwa gore, yena o bolela ka ga phedišano ye botse gare ga kgoši le ngaka (ke go re bogoši bo itshamile ka bongaka), mola Matsepe a hlaloša diphapano gare ga magoši le dingaka (ke gore le ge magoši a šomiša dingaka pušong ya bona, go fela go eba moo ba sa ba tshepego gona). Ke yona taba yeo e tlišago thulano gare ga bona.

Mongwadi yo mongwe yo a ngwadilego ka ditaba tša bogoši ke Sekhukhune, pukung ya gagwe ya go bitšwa *Lešiko la Baaparankwe* (1973). Yena o hlaloša ditaba tša bogoši ka go bolela tshepedišo ya ditaba tša bogoši. O ka re o hlatholla histori ya bogoši.

Go fapano le Matsepe, Sekhukhune o hlaloša histori ya tshepedišo ya bogoši. O ka re o ngwala ditaba tša setlogo, mola Matsepe a ngwala dikanegelo tše di bolelago ka bogoši. Eupša ba kwana ka gore bobedi ba hlaloša ditaba tše di lebanego le bogoši.

Ge go akaretšwa go ka thwe, bangwadi bao go boletšwego ka bona mabapi le ditaba tše di amanago le bogoši, ba ngwadile ka ga bošoro le go hloka kwelobohloko ga magoši le ge e le dingaka. Ka go realo go ka thwe, go na le kwano magareng ga bangwadi bao.

5.1.5 Go hlaloša naga

Se sengwe se bohlokwa mo dipading tša bangwadi bao ke ka mo ba hlalošago (a) mafelo ao baanegwa ba bona ba phelago go ona, le (b) poledišano ya baanegwa bao.

5.1.5.1 Mafelo a baanegwa

Matsepe o hlaloša mafelo ka go feteletša ka gobane dikanegelo tša gagawe ke dipadikgegeo. Gape o hlaloša lefelo ka botlalo gore babadi ba kgone go le bona ka leihlo la moya:

Felo fao e be e le dithabeng tša magaga a mafekefeke,
magaga ao a nkgago poifišo le lehu fela. Go namela
maswika ao e be e se papadi ruri (*Megokgo ya Bjoko*,
1969: 91).

Lefelo le a le hlalošago fa ke leo Leilane a ilego a kgoromeletša Maphuthe ka legageng gona. Thaba yeo ya magaga a mafekefeke e godiša poifo le letšhogo go babadi. Ka go realo go ka thwe, felo fao go emela bošoro le go se loke. Fela le ge lefelo leo e le le lešoro, Maphuthe o ile a phologa. Ka gona, bošoro bja felo fao ga se bja ka bja hola Leilane maanong ao ge e se fela go tšweletša kgegeo.

Tlhalošo ye nngwe gape e tšwelela mo letlakaleng la 23:

Magoši a mangwe ao a be a agile
mantšhwahlašwahleng moo a bego a ka se bonwe
sesolo, fela yena a agile pepeneneng moo go bego go
thunyetša muši bošego le mosegare, marega le
selemo, ka komelelo le ka medupi, a sa iše felo ka
mefoma le mefatša.

Lefelo leo Lefehlo a phelago go lona, le utollela babadi semelo sa gagwe. Ke go re ke yo bogale ebile ga a na boi. Ka lehlakoreng le lengwe magoši a mangwe e be e le mafšega ka ge a dutše ka gare ga mantšhwahlašwahleng moo

ba sa ratego go bonwa. Taba ye e tsupolla bofšega bja magoši ao. Bjona bofšega bjoo bo na le kgegeo yeo e nago le tshegišo ka gare.

Le bangwadi ba bangwe ba hlalošitše naga go no swana le ka fao Matsepe a dirilego ka gona. Ge go balwa padinyana ya Sekhukhune ya go bitšwa *Lešiko la Baaparankwe*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1973, go bonwa ka fao le yena a hlalošitšego lefelo ka botlalo bjalo ka Matsepe:

Molaladiphala ke lefelo la meetse a mantši. Mehlare ye megolo ke merula, mehlopi, mehweleretšhipi, mekgwaripa, mesehla le ye mengwe. Le ge go le bjalo e metše makata. Dithaba tša gona ke meboto ye megolo yeo e apešitšwego ke namele. Naga yeo ka moka e ikadile ka lefoka la yona (letl. 1).

Sekhukhune o hlaloša naga ya khutšo le šebešebe moo batho ba iketlilego. Ke gore tlhalošo ya gagwe ga se ya kgegeo, eupša yeo e lebanego le atmosfere ya khutšo. Ka go realo, mmadi o kgona go bona naga ye ya Molaladiphala ka leihlo la moya. Ke lefelo la phepo ka gobane meetse ke a mantši, mola naga yeo e tletše ka lefoka leo diruiwa di ipshinago ka go fula.

Ge go tsinkelwa tlhalošo ya Sekhukhune ya naga, go tla lemogwa gore o kwana le Matsepe ka go hlaloša mafelo ka botlalo. Ke gore ba bolela ka ga dithaba, mabjang, mehlare, meetse, bjaloobjalo. O fapano le Matsepe fela ka gore tlhalošo ya gagwe e batamela kanegelohistori.

Ntle le Sekhukhune, yo mongwe yoo le yena a dirišitšego thekniki ye ya go hlaloša naga ke Lebopa ka pading ya gagwe, e lego *Motho wa Maloba*, ya go gatišwa ka ngwaga wa 1978:

Ba ntše ba thetha le naga ba bethile tlhakara ba fela ba o hwetša ka nxanxa gobane bjale ba nageng ya molala ya go naba yeo e metšego mehlašana ya mešunkwane (letl. 53).

Mo le gona tlhalošo ya lefelo le e lebane le atmosfere ya pefelo ka gobane felo fa madira a Ntaka le Leshabane a mohlaleng wa boLeepa le balatedi ba gagwe ka ge ba tšabile. Ba lota mohlala eupša mohlala woo o fela o ba timelela ka ge mehlašana ya fao e le ye mennyan go tšama go gatwa godimo ga yona sebakeng sa mobu. Ka gona, go ka thwe, kanegelo ya Lebopa e nyakile go swana le ya Matsepe ka gobane ga go na kwelobohloko, go hlalošwa bošoro fela.

Mokwele le yena ka padding ya gagwe, e lego *Boitshwaro bja Motswadi* (1985) o hlalošitše naga:

Makgodu, bjalo ka dinaga tše dingwe, e ageleditšwe ke metse le metsana, e bušwa ke ona magoši bjalo ka ge tše dingwe di dira, e swana le dinaga di šele e šegofaditšwe ka dinoka ešita le tšona dithaba, melala go yona le yona e letše bjalo ka ge Mmopi a fepile tše dingwe ka yona, magaga, megobe le maope a hlalletšwe bokadinaga mabapi le makatogane, le yona ka kobo ya moyo e upilwe ga go sellwa, leratadima le yona, le ge e talafetše le apešitšwe godimo gore e be borutho go diphedi tša yona. Moya, letšatši le meuwane e filwe (letl. 1).

Tlhalošo ya naga ya Mokwele, go swana le ya Sekhukhune, e lebane le atmosfere ya šebešebe moo go phelwago gabotse.

Ba bangwe ba bangwadi bao ba tsebago go tšweletša atmosfere ye e itšego go hlaloša lefase ka botlalotlalo dingwalong tša bona, ke Nkademeng (1984: 18) le Maserumule (1988: 99).

Ge go akaretšwa go ka thwe, Nkademeng, Sekhukhune, Lebopa, Mokwele le Maserumule ba hlaloša naga ka go e lebanya le dilo tša tlhago, bjalo ka Matsepe: dithaba, mehlare, meetse, bjaloobjalo. Tšona dilo tšeо tša tlhago ba di hlaloša ka botlalo go swana le Matsepe.

5.1.5.2 Poledišano ya baanegwa

Mabapi le poledišano ya baanegwa go tla lemogwa gore ge go balwa dipuku tša Matsepe, baanegwa ba gagwe ba boledišana ka tsela ya lenyatšo le ntwa. Ge go balwa *Mogokgo ya Bjoko* (1969) go tšwelela poledišano ya Leilane le bašemanyana moo Leilane a rego:

Naa o sefoa mošaa? Ke re gona mo kgauswi mo!
(letl. 4).

Ge go lekodišwa le go theeletša mantšu a Leilane gabotse, ga se a tlhompho le setho. Ke go re ke a bogale ka gobane le ngwana yoo a bolelago le yena o ile a thoma go tšhoga. Ge a tšwela pele poledišanong ya gagwe le mogwegadi wa gagwe o bolela mantšu a:

Na o a lwa? (Mogwegadi).
Ga ke ile ntwa ke ila lethabo (Leilane) (letl. 12).

Ka poledišano ya baanegwa ba, go tsupologa atmosfere ya ntwa. Go ka thwe, baanegwa ba ba a nyatšana.

Ge go balwa puku ye nngwe gape ya Matsepe, e lego *Kgati ya Moditi* (1974), go bonala banna ba kalapišana kgorong ya Kgoši Ntweleng gomme yo mongwe wa baanegwa a etshwa mantšu a:

Homola mošaa! O re re lekgotla le lebjang? O tlwaetše ebile o lemetše (letl.1).

Mantšu a le ona go tla lemogwa gore a tletše ntwa le lenyatšo ka gobane ge go bolelwa, kudu kgorong, go swanetše go tšwelela polelo ya tlhompho le leago.

Ka poledišano ya go se loke ya baanegwa ba Matsepe, go utollwa dimelo tša bona le yona kgegeo ka ge Matsepe a ngwala dipadikgegeo. Ke go re ka poledišano yeo ya baanegwa, Matsepe o gegea baanegwa ba gagwe.

Bangwadi ba bangwe ba dipuku tša Sepedi le bona go itšhupa o ka re ba kgahlilwe ke go šomiša poledišano bjalo ka Matsepe, ka gobane le bona ba dirišitše polelo ya mabefi dingwalong tša bona go tšweletše go se loke ga baanegwa ba bona. Ge go balwa padi ya Sekhukhune ya go bitšwa *Ntlolerole* yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1975, go tla lemogwa gore le yena o šomišitše polelo ya mohuta woo.

Mošaa! Ke go re o tloga o ipshina ka go ntomatatomela? (letl. 4).

Go fapani le Matsepe, polelo ye ya baanegwa ba Sekhukhune le ge go bonala o ka re ke ya lenyatšo, eupša ke ya metlae. Go ka thwe baanegwa ga ba lwe, eupša ba ithabetše. Ke go re, moyo wo o fokago fao ke wa lethabo.

Yo mongwe wa bangwadi bao ba dirišitšego poledišano ya baanegwa ke Koma, ka pukung ya gagwe ya go bitšwa *Maganogano*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985:

Ntepa mmago tena, o bolela le nna ka wona mokgwa woo? Ke yena mmago a rego o mphetole ka wona mokgwa woo? Ge nka be ke be ke le gona ge mmagolena a le belega, nka be ke itše ge o sa nyarela ka go kgoromeletša ka bodibeng gape wa ba o etše sa ruri (letl. 4).

Ao ke mantšu a Poromane ge a be a bolela le Kakhutša. Moya wo o fokago mo ke wa go tšoša le go šiiša namana tša mmele. Poromane o tletše ka pefelo gomme babadi ga ba itswalanye le yena. Taba ye e utolla semelo sa gagwe.

Phasha le yena ka pukung ya gagwe, e lego *Ntshwe*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1986, o šomišitše yona poledišano go tšweletša semelo le go nyatša baanegwa ba gagwe.

Homola! O lemaditšwe ke ge tate a ehlwa a go faketše ka lehwafeng, o eja, o enwa, o bile o lebetše gore a gago a bogoši a ka se khorwe le ke nta (letl. 2).

Ao le ona ke mantšu a Kgoši Legohu ge a be a bolela le Mokgalabje Repo yoo e bego e le yo mongwe wa mapudiphooke a tatagwe. Go tla lemogwa gore polelo ye e tletše ka lenyatšo le boikgogomošo. Ka yona go tšwelela gore ke motho wa mohuta mang, ebile go ka thwe, mongwadi o gegea maitshwaro a gagwe bjalo ka kgoši.

Taba ye e gatelelwago fa ke gore poledišano ya baanegwa, kudu ya go se loke, e tsupolla dimelo tša bona le go tliša moya wa poifo. Polelo ye ya lenyatšo le bogale o e šomišitšwe ka pheleteletšo.

5.1.6 Kakaretšo

Mo kgaolong ye go boletšwe ka bokgoni bja Matsepe bja go tšweletša semelo sa baanegwa ka go nepiša taba yeo le tirišo ya maina le thulaganyo ya direto. Ke go re Matsepe o reela baanegwa maina ao a sepelelanago le ditiro tša bona, mola ka lehlakoreng le lengwe baanegwa ba dipadi tša gagwe ba tsupulla semelo sa bona ka tsela ya go itheta. Bangwadi ba bangwe ba go swana le Moswane, Phasha, Mpepele le Nkadimeng, le bona ba ile ba thoma go tšweletša semelo sa baanegwa ka tsela yeo.

Phapantšho ye nngwe yeo Matsepe a e dirišitšego dingwalong tša gagwe, yeo ka yona go ka thwego o hueditše bangwadi ba go mo latela, ke go timelela ga moanegwa ka tsela ya semaka.

Go tšwela pele Matsepe o boletše ka ga ditaba tše di amanago le setšo. O ngwadile ka ga diphapano gare ga magoši, thulano gare ga kgoši le ngaka ya mošate, le ka fao magoši a ahlolago melato ka gona. Bangwadi ba bangwe ba go swana le Phasha, Lebopa, Sekhukhune le Maserumule le bona ba ngwadile ka ga ditaba tše. Ka go realo, go na le kwano magareng ga Matsepe le bangwadi bao.

Ge go hlalošwa naga mo dingwalong tša Matsepe, go lemogwa gore bangwadi ba bangwe le bona ba ekiša thulaganyo ye bjalo. Matsepe o hlaloša naga ka ditsela tše pedi: mafelo a baanegwa le poledišano ya baanegwa. Yona taba yeo e bonala mo go dikanegelo tša boMoloto K.Q.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1 THULAGANYO II

6.1.1 Matseno

Thulaganyo II e lebane le tirišo ya polelo. Ge go yo sekasekwa tšhomis̄o ya polelo, go ya go hlokomelwa:

- Tebelelophelo (filosofi) ya bangwadi
- Kwano ya mafokwana

6.1.2 Tebelelophelo ya bangwadi

Bangwadi ba bantši ge ba re ba hlaloša ditaba ba tšama ba tswaka ka tebelelophelo mo dingwalong tša bona. Filosofi yeo e tšwelela mathomong le mafelelong a puku, le ge e ka ba mo gare. Ge go balwa padi ya Matsepe ya go bitšwa *Tšhelang Gape* (1974), tebelelophelo ya gagwe ya letlakala la mathomo, e tšwelela le go letlakala la mafelelo:

Ga go mang a tsebago gore lefase le na le diketekete
tše kae tša diketekete tša mengwaga le bopilwe, ga go
mang a tsebago gore legodimo le tšohle tše di lego
go lona le na le diketekete tše kae tša diketekete tša
mengwaga ge le bopilwe; ebile ga go mang yo a
tsebago gore ke diketekete tše kae tša diketekete tša
mengwaga ge motho wa mathomothomo le sephedi se
sengwe sa mathomothomo se bopilwe (matl. 5 le
233).

Seo se tsupologago fa ke gore temana ya mathomo le ya mafelelo di a swana. Seo Matsepe a se gatelelago ka ditemana tšeо ke gore mo go batho ba ba phelago mo lefaseng, ga go yo a tsebago gore legodimo le lefase di hlolegile neng. Ge batho ba eba gona ba no hwetša di le gona. O ka re bophelo ke leotwana bo a dikologa, le ge o ka re go na le tšwelopele, go feta molokoloko; fela tsebo ya botebo e sa hlokega. O gegea rena batho. Kgegeo e godišwa go fetiša ge a boeletša mafokwana: '*ga go mang yo a tsebago ...*', '*ga go mang yo a tsebago ...*', bjalogjalo. Go ka thwe Matsepe o thomile ka filosofi yeo a be a ruma ka yona.

Go lemogwa gape tebelelophelo ge go balwa puku ye nngwe ya go ngwalwa ke Matsepe, e lego *Kgati ya Moditi* (1974):

*Ga go sera seo se fetago motho, ga go pelompe ye e
fetago go ipakela; ga go sera se se fetago ya
mogologolo ye e rego sefatamollo se a iphatela,
gobane go iphatela ke gona go rata ge molomo go
emaema wa gago o nnoši gore o re o kgeba segošane
e be ba bangwe ba lla mala etšwe mogologolo a re
bana ba motho ba kgetlogana hlogwana ya tšie, a bile
a re ke mo gobotse bjang gomme go ratega bjang ge
bana ba motho ba dutše mmogo gomme ba ratana. Go
ratana ga se gona go hlahun mmogo le go iphumola
megokgo mmogo hle gomme? (letl. 1).*

Tebelelophelo ye e na le thuto mo maphelong a batho ka gobane e kgala bojato le megabaru bathong. Seo se gatelelwago ke gore batho ba swanetše go phela mmogo ka lerato le thušano. Thuto ye bohlokwa yeo e tšweletšwa ke poeletšo ya mantšu: lefokwana le '*ga go sera seo se fetago motho*', le a ipoeletša. Gape ge go badišišwa tsopolo ye ka tlhokomelo, thuto yeo e bontšha kgegeo. Matsepe gabotse ke rakgegeo. Taba yeo e lemogwa mo

dipukung tša gagwe ka moka. Megabaru yeo o e tšweletša gape ge a ngwala padi ye nngwe, e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969).

Re llela go phela, re llišwa ke go phela; Re llela go phala ba bangwe, re llišwa ke go phalwa ke ba bangwe; re llela tšwelopele, re llišwa ke tšwelopele; ka ge nnene gona bophelo e le peapeano yeo go yona mang le mang a ratago go ba tšhia ya letšatši le lengwe le le lengwe. Re llela go buša, re llišwa ke go bušwa; re llela go huma, re llišwa ke bodiidi, gobane nnene gona se sekaone se ka ganwa ke wa kgopollo ya mohuta mang? (letl. 1).

Tebelelophelo yeo e gatelelwa ka go boeletša mafokwana a:

- *Re llela go phela.*
- *Re llela go phala ba bangwe.*
- *Re llela tšwelopele, bjalobjalo.*

- *Re llišwa ke go phela.*
- *Re llišwa ke go phalwa ke ba bangwe.*
- *Re llišwa ke tšwelopele, bjaloobjalo.*

Ka mo go boletšwego, poeletšo e tšweletša thuto, gomme thuto yeo e bontšha kgegeo.

Le bangwadi ba bangwe, bjalo ka Matsepe, ba šomiša poeletšo dingwalong tša bona; ba tšamile ba tswaka ka filosofi ge ba ngwala dingwalo tše. Yo mongwe wa bangwadi bao ke Moloto ka pukung ya gagwe ya go bitšwa *Leketla la Babinatšhwene* yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1989:

Ke taba ye botse ye e kgahlišago ge lehono Mmabatho e le Mmadibekwane'a basadi. *Ke taba ye botse ye e kgahlišago* ge lehono a le mmakgoši wa Ditšhwene. *Ke taba ye botse ye e kgahlišago* ge lehono mošate wa Babinatšhwene o na le tlemagano le balata ka Nkokona le Kganedi bao bjale e lego bakgomana, makhura a lefehlo, ao re tlolago ka ona. *E sa le taba ye botse ye e kgahlišago* ge lehono Kganedi le Malesela ba ntšhana sa inong ka tša bokamoso bja bophelo (letl. 127).

Temana ye e tletše mehlala ya poeletšo:

- *Ke taba ye botse ye e kgahlišago* ge lehono Mmabatho e le Mmadibekwane 'a basadi
- *Ke taba ye botse ye e kgahlišago* ge lehono a le mmakgoši wa Ditšhwene
- *Ke taba ye botse ye e kgahlišago* ge lehono mošate wa Babinatšhwene o na le tlemagano le balata ka Nkokona le Kganedi.

Ge go badišwa gabotse go lemogwa thuto ya gore go swanetše go be le phedišanommogo gare ga batho; kudu gare ga magoši le balata. Thuto yeo ke tebelelophelo/filosofi ya Moloto. Le yona e sekametše ka thokong ya kgegeo, gagolo ge a re '*...lehono mošate wa Babinatšhwene o na le tlemagano le balata ka Nkokona le Kganedi*'. Ke gore peleng tlemagano yeo e be e se gona. Mathata a bophelo a tlie go tlemagantšha bao ba ilego ba ngangišana.

Se sengwe seo se lemogwago mo ke kwano gare ga filosofi ye le ya Matsepe (1969: 111):

... gomme ke mo gobotse bjang mme go ratega bjang
ge bana ba motho ba dutše mmogo mme ba ratana
etšwe pele ba be ba melelane meno a ka godimo?

Gare ga tsopolو ya Moloto le ya Matsepe, kwano yeo e bonala gabotse ge go bapetšwa mafokwana a:

- Moloto : *Ke taba ye botse ye e kgahlišago* ge lehono Mmabatho e le Mmadibekwane' a basadi
- Matsepe, *gomme ke mo go botse bjang mme go ratega bjang* ge bana ba motho ba dutše mmogo mme ba ratana etšwe pele ba be ba melelane meno a ka godimo?

Ge go ka tsinkelwa mafokwana a ka šedi, go tla lemogwa gore mafokwana ao a ngwadilwego ka moseka a bangwadi bao a a swana: '*ke taba ye botse ye e kgahlišago* ...' le '..., *mme ke mo gobotse bjang mme go ratega bjang* ...'. Ke go re a šupa selo se tee. Ka go realo go ka thwe, go na le kwano gare ga bangwadi bao malebana le poeletšo. Taba ye nngwe gape ye bohlokwa yeo e tsupollwago ke ditebelelophelo tša bangwadi ba, ke ya gore bobedi bja tšona di na le thuto. Bjale ba phela gabotse ka ge pele go be go na le ditšitišano. Yona thuto yeo e lebane le phedišanommogo gare ga batho.

Ge go bapetšwa Matsepe (*Letšofalela*, 1972) le Maserumule (*Kgoši le_Ngaka*, 1988), go tla lemogwa gore le gona go na le kwano ye e rilego:

Matsepe o re:

Go na le letšatši leo bophelo bo re fago sekgothi, go
na le letšatši leo bophelo bo re laetšago la mohlagare;
go na le letšatši leo bophelo bo re fago sekgothi, ra be

re boe mmoetšane re bo laetše le la mohlagare bo sa tsebe gore ke ka lebaka la eng, etšwe e be e le tefetšo ya ka moo bo tlego bo dire ka gona (letl. 1).

Maserumule o re:

Go na le nako ya go belegwa le ya go hwa
Go na le nako ye bophelo bo go phadimelago o be o lebale tša mo o yago. Go na le nako ye bophelo bo ka go nyepetlelago wa be wa duma tša mo o yago. Mo go tše ka moka wena o tsebe Mong wa lehu le bophelo, ka ge ditiragalo ka moka di le matsogong a gagwe (letl. 61).

Taba ya mathomo yeo e ka hlokomelwago ge go balwa ditebelelophelo tše tša Matsepe le Maserumule ke go re mafokwana a a latelago a ipoeletša makga a mararo go filosofi ye nngwe le ye nngwe.

Matsepe : *Go na le letšatši leo bophelo bo re fago sekgothi*
 Go na le letšatši leo bo re laetšago la mohlagare
 Go na le letšatši leo bophelo bo re fago sekgothi,

Maserumule : *Go na le nako ya go belegwa le ya go hwa*
 Go na le nako ye bophelo bo go phadimelago ...
 Go na le nako ye bophelo bo go nyepetlelago ...

Taba ya bobedi ke gore mafokwana a a šupa selo se tee, e lego thuto. Thuto ye e tšweletšwago ke tebelelophelo ye ke ya gore ge go phelwa mo lefaseng, se sengwe le se sengwe se direga ka nako ya sona. Nako yeo e beilwe ke Modimo. Tebelelophelo yeo e bontšha kgegeo. Ge o le motho o phela o swanetše go tseba gore letšatši le lengwe Yena yoo a go filego bophelo o tlie

go go amoga bjona. Taba ye nngwe gape ke gore mantšu a a swana le a ka Bibeleng mo go Mmoledi 3: 2.

Go na le nako ya go tswalwa le nako ya go hwa

Go na le nako ya go bjala le nako ya go tomola

Mantšu a, '*go na le letšatši ...*' (Matsepe), '*go na le nako ...*' (Maserumule) le '*go na le nako ...*' (Bibele), a šupa selo se tee, e lego lebaka leo ditiragalo di diregago ka lona. Kwano yeo e lego gare ga Maserumule le Bibele e tiile ge go ka badišišwa ka tlhokomelo.

Maserumule: *nako ya go belegwa le ya go hwa*.

Beibele: *nako ya go tswalwa le ya go hwa*.

Mehlala ye mengwe gape ya tebelelophelo ya go swana le ya boMatsepe e hwetšwa padding ya Moswane ya go bitšwa *Sebego*, yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1985:

Nke o mpotše wena ngwana makgoloake ge re šetše
re latišiša kgontho mo e lego ntshe, gore a e ka ba
mono go la ka kuano go phela *se sengwe le se sengwe*
sa go buša moyo le tšeо re sa di tsebego gore di buša
eng, tšeо go tšona *se sengwe le se sengwe* se tliego
go phethagatša merero goba dinepo tša sona, sephedi
se se tšeago ka a mabedi, seo se ka go beago gare
thoko go le ntshe, sona nepo goba morero wa sona go
lekhwi ke eng? (letl.1).

Filosofi ye e fa thuto ya gore motho yo mongwe le yo mongwe yo a tliego
mono lefaseng o tlie go phethagatša morero wo o itšego gomme a gomela

legodimong. Mohlala wo mongwe gape wa filosofi ya Moswane o bonala letlakaleng la 54:

Gape o tsebe yo mongwe le yo mongwe mo lefaseng go na le seo a ttilego go se dira. E tla re mohlang a se phethile, a boela gae. **Ba bangwe** ba di phethagatša e sa le masea, **ba bangwe** mola ba šetše ba tšwele mahlalagading, mola **ba bangwe** ba šetše ba tšofetše.

Go tla lemogwa gore tebelelophelo ye e swana le ya ka godimo, e fela di fapano ka thulaganyo ya mantšu. Go ka thwe temana ya mathomo letlakaleng la pele, e ipoeleditše mo letlakaleng la 54 ka tsela ye nngwe ka gobane thuto ke e tee. Gona go ka bolelwa gore Moswane o dirišitše poeletšo ya filosofi go swana le ka fao Matsepe (*Tšhelang Gape*, 1974) a dirilego ka gona. Taba ye nngwe gape ke ya gore thuto ya Moswane e lebane le kgegeo. O gegea batho bao ba hlokago tsebo ka ga merero yeo ba ttilego go e phetha mono lefaseng. Go ka thwe, o kwana le Matsepe ka taba yeo ya kgegeo. Se sengwe gape seo se tlišago kwano gare ga Matsepe (*Kgati ya Moditi*, 1974 le *Megokgo ya Bjoko*, 1969) le Moswane (filosofi ya letlakaleng la pele) ke go re bangwadi bao bobedi bja bona ba gatelela/nepiša kgegeo ka go šomiša potšišo.

Matsepe : Go ratana ga se gona go hlahuna mmogo le go iphumula megokgo mmogo hle gomme? (*Kgati ya Moditi*, 1974: 1).

Matsepe : ... gobane nnete gona se sekaone se ka ganwa ke wa kgopolو ya mohuta mang? (*Megokgo ya Bjoko*, 1969: 1).

Moswane : ... sona nepo goba morero wa sona go lekhwi ke eng? (*Sebego*, 1985: 1).

Ka ntle le bangwadi bao, go na le yo mongwe, e lego Koma, yoo le yena a tswakilego ka filosofi mo dingwalong tša gagwe. Go katsolwa mohlala mo pading ya gagwe ya go bitšwa *Maganogano* (1985: 17):

Badimo ga se ba motho eupša ke ba batho. Go swana le Yena Modimo ge e se wa motho e le wa batho ešita le bona badimo ke wa bona ka gore le bona tše re di kgopelago go bona ba di fetišetša go Yena. Ge badimo ba go robaletše ba go khoriša, motho ga se a swanela go lebala gore bona badimo bao ba mo khorišago ga se ba gagwe a nnoši ka ge a se a tswalwa a nnoši. Ba file yena gore a iphepe a be a fepe le bao a tswetšwego le bona le bao a tswalanago nabo. Ge motho a ka itebatša seo, gona o kgopela badimo ka pelotlhomogi gore ba mo furalele gore a tle a ipshine ka go topa tša fase gomme lekhura lela a bego a le ja le tlošwe mo molomong wa gagwe.

Thuto ye e tlišwago ke filosofi ye ke ya gore ge motho a atlegile ga se a swanela go tšea gore Modimo le badimo ba rata yena a nnoši. Ka gona ga se a swanela go swara ba bangwe ka diatla tša makgwakgwa ka gobane yena a na le sa gagwe. Go dira bjalo ke go ipiletša bodiidi. Go swana le difilosofi tša Matsepe, tebelelophelo ye ya Koma e lebane le kgegeo ke ge a gegea bahumi bao ba tšeago batho fela bjalo ka matlakala. Ge motho a ka itebatša go phela le batho gabotse, gona Modimo le badimo ba tlo mo otla.

Ge Serudu (1985) a bolela ka ga khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba Sepedi, o ile a re yo mongwe wa bangwadi bao ke Sekhukhune. Se Serudu a se lemogilego, ge go sa phošišwe, ke ge Sekhukhune a ngwala ka go boeletša bjalo ka bangwadi bao go boletšwego ka bona ka mo kgaolong ye, le go

tšweletšwa tebelelophelo ye e itšego. Ka padinyana ya gagwe, *Lešiko la Baaparankwe* (1973), Sekhukhune o tšweletša filosofi ge a ngwala gore:

Madimabe ga a hlapše. Dilo ka moka di dirilwe ke Modimo, di hlodilwe ke Yena, di dirilwe ke Yena, di laolwa ke Yena. A di rerela mabaka a tšona, ge a tliša gwa se tsebe motho, ge a tšea a tla bjalo ka lehodu la bošego. Mehlolo ya gagwe ga e fele, meleko ya gagwe ga e fele. Tše di tšwago go Yena, rena di a re tlabu, tša re gagola matswalo, eupša ge re tlišetšwa tše dibotse, ra di amogela ka lethabo leo le re tsikiditlago (letl. 29).

Sekhukhune o na le thuto le ge e se ya go gegea. O no hlaloša ka fao dilo di tlilego le ka fao di sepelago ka gona ka gobane o lemoša batho gore tšohle di dirilwe ke Modimo ebile di laolwa ke Yena. Ke gore re swanetše go amogela se sengwe le se sengwe seo se re diragalelago, e ka ba se sebe goba se sebotse eupša se tšwa go Modimo. Go tšwelela filosofi ye nngwe gape gona moo pukung ya gagwe:

Mokgoko wa motho le motho ke kgomo. Kgomo le kgomo ka motho. Motho o tle a re ke yena motho ka kgomo. Re phela ka kgomo, kgomo e phela ka rena. Kgomo e phelela motho, mola motho a phela ka go fela a phediša kgomo. Re ja kgomo, kgomo e ja rena. Re mafetakgomo, maswaramotho, gape re tlogue re hlaname ka gobane go sa elwe lekgotleng, re be maswarakgomo mafetamotho, mme mabakeng a mangwe re be mojagobedi, re be maswarakgomo le motho, re šitwe go ba mafetakgomo le motho.

Bophelo bo phela ka bjo bongwe. Ke gona ge re iphediša ka go phela ka wona mokgwa woo (letl. 35).

Thuto ye e hwetšwago fa, le yona ga se ya kgegeo. O no ba a hlaloša tlemagano gare ga motho le kgomo mo bophelong. Ke go re, motho a ka se kgone go phela ka ntle le kgomo, mola kgomo le yona e ka se kgone go phela ntle le motho. Go ka thwe bohlokwa bja dilo tše pedi tše, e lego motho le kgomo, ke bja neeletšano; ga go seo se lego bohlokwa go feta se sengwe. Poeletšo ya mantšu e lemogwa ge go ka lekodišišwa mantšu a 'motho' le 'kgomo' a a ipoeditšego gantsi mo temaneng ye. Ge poeletšo ya gagwe e bapetšwa le ya boMatsepe, go ipontšha Sekhukhune a e feteeditše kudu. O ka re o tlopetše poeletšo ya mantšu ao. Tebelelophelo ye nngwe yeo e nyakilego go swana le ye e hwetšwa gona moo matlakaleng a 35-6:

Motho o tswalana le motho ka motho. Motho ke motho ka motho. Motho ke motho ka setho seo se nago le botho bjo botho. Botho bja motho bo hlatholla boitshwaro bja motho. Tlhago ya motho ke setho sa gagwe. Motho wa go hloka setho sa go ba le botho bjo botho ga se mothomotho. Motho o phela ka motho. Bophelo bo laolwa ke batho magareng a bona gore bo tle bo dumise. Re kgona go tsebana le batho ka lebaka la setho seo re ka bago naso. Setho sa botho bjo botho ke sethosetho, ke setho seo se nago le botho e se bago bophoofolo.

Thuto ya filosofi ye ga e fapane le ya ka godimo ka gobane le gona mo o hlaloša tlemagano ya 'motho' le 'motho' yo mongwe. O ka re ga go motho yo a fetago goba a lego bohlokwa go feta yo mongwe. Fela se segolo ke gore filosofi ya Sekhukhune ga e na kgegeo. Seo se bonalago kudu ke poeletšo ya modu

wa *-tho* go tšwa go *motho*, *setho* le *botho*. Modu woo o šomišitšwe go fetiša tekanyo go swana le *motho* le *kgomo* ka tebelelongphelo ya ka godimo. Ge a bapetšwa le boMatsepe go ka thwe ba a kwana ka poeletšo le ge ya gagwe e feteleditšwe. O fapanā le bona ka go se gegee.

Ge go akaretšwa ditaba tše tša filosofi go tla lemogwa gore go na le kwano gare ga tebelelophelo ya Matsepe le ya Moloto, Maserumule, Moswane, Sekhukhune le Koma. Kwano yeo e lebane le poeletšo ya mantšu le mafokwana a a rilego. Kwano ye nngwe gape e lebane le thuto gare ga bangwadi bao. Thuto ya borafilosofi bao e lebane le kgegeo, ka ntle le Sekhukhune yoo yena filosofi ya gagwe e sa gegeego, eupša e nogo ba thuto ya go fa tshedimošo.

6.1.2 Kwano ya mafokwana

Ge go balwa dingwalo tša bangwadi bao ba ngwadilego ka nako e tee le Matsepe le ba ka moragonyana ga fao, go tla lemogwa kwano ya mafokwana gare ga tšeob a di ngwadilego. Ka pukung ya gagwe ya go bitšwa *Megokgo ya Bjoko* (1969), Matsepe o na le gona go hlaloša ka fao ditaba di tlogo sepela ka gona ka go bolela ka mafokwana a go swana:

..., gomme ditaba tša ntshe di tlie ka tsela ye: (letl. 3).

Anthe Leilane tša gagwe di sepetše ka mokgwa wo
(letl. 14).

... ba re di sepetše ka tsela ye (letl. 34).

Tša Leilane šedi: (letl. 50).

Di sepetše bjang hle gomme di sepetše ka tsela ye:
(letl. 75).

Ntle le Matsepe, go bonala bangwadi ba bangwe le bona ba šomišitše mafokwana a, go tšweletša ka fao ditaba di sepetšego ka gona. Ba bangwe ba

bangwadi bao ke R. R. Phasha (*Ke dirišitšwe ke Wena*, 1994), Gazina (*Kgomo go hlabana tša šaka le tee*, 1991) le Moloto (*Leketla la Babinatšhwene*, 1989):

Tša gagwe di rotogile ka tsela ye: (Phasha, letl. 3).

Di bile ka mokgwa woo (Gazina, letl. 5).

Tša go tla go ganwa tšatšing leo di eme ka tsela ye:
(Moloto, letl. 68).

Ge go hlokemedišwa mafokwana a, go tla lemogwa gore a swana le a Matsepe go no ba go fapano peakanyo ya ona fela. Ke go re a šupa selo se tee, ebile ke a go tšweletša ditaba.

Matsepe o tšwela pele go hlaloša ka fao bophelo e lego phadišano ka gona. O ka re mo bophelong se segolo ke phadišano yeo e lego gona gare ga batho. Motho yo mongwe le yo mongwe o rata go ipona a phala yo mongwe ka dilo ka moka. Taba yeo e sa tšwelela gona moo pukung ya gawe, e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969):

... ka ge nnete gona bophelo e le peapeano yeo go
yona mang le mang a ratago go ba tšhia ya letšatši le
lengwe le lengwe (letl. 1).

Mantšu a a bonala gape ka gare ga dipuku tša Gazina (1991) le R. R. Phasha (1994):

Wena o be o re kgane ba bone eng ge ba tla be ba re
bophelo ke peapeano yeo mang le mang a nyakago go
ba thwadi. (Gazina, letl. 1).

O tla reng ka gore ka moka re mo peapeanong ya bohumi (Phasha, letl. 3).

Ge a tšwela pele Matsepe o hlaloša ka fao batho ba fapanago ka dikgopolole menagano ka gona. O bolela gore go na le ba menagano ya go nagana ka lebelo le ba menagano ya go tšwafa. Bjale yena, ka pading ya gagwe, e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969), o hlaloša mehuta yeo ya batho ka tsela ye:

Ke botšiša lena ba *megopolole ya maphefo ka gore nnaena ke le boditše le mathomong gore wa ka ke morupa*, ebile le leetong le ka moka le tšamile le nkomanyetša le go nenenkela (letl. 85).

Go bonala mantšu a a kgahlile R. R. Phasha (1994) le Gazina (1991) ka gobane le bona ba a dirišitše ka gare ga dipadinyana tša bona:

Mogongwe lena ka ge le na le megopolole menagano ya maphefo, le tloga le mo kwešiša gore o lebile kae (Phasha, letl. 2).

Di boneng le lena ka ya lena ya maphefo (Gazina, letl. 86).

Le ge bangwadi ba ba fapano ka peakanyo ya mafokwana, eupša ba bolela selo se tee le Matsepe.

Matsepe (1969) le R. R. Phasha (1994) ba na le gona go hwetša ba tšea lehlakore ge ba kgahlwa ke ditiro tša moanegwa yoo a rilego. Ke go re, ba ema le moanegwa yoo ka tšeoa di dirilego. Go bapetšwa mafokwana a:

Matsepe : ... le tla ntshwarela ge ke re le nna nka
be ke dirile ka mo Leilane a dirilego
ka gona, ka gore le ge go lefa nka
lefa - le bona ba tla šala le mabadi, le
gona, ba tla tlwaologa go hlatšišwa
ke tše ke di jago (letl. 2-3).

Phasha : Nnaena ke ema le Dipono ka seo a
se boditšego batho (letl. 2).

Le ge ditaba tša Matsepe le Phasha di sa swane, fela bobedi bja bangwadi ba bo kwana ka taba ya gore ba tšeа lehlakore. Matsepe o ema le ka fao Leilane a dirilego ka gona, mola Phasha yena a kgahlwa ke ka fao Dipono a bololotšego diphiri tša Mooki Baile ka gona. Ka go realo go ka thwe, mafokwana a a kwana ka gobane a na le nepo e tee, ya go tšweletša ka fao bangwadi ba ba tšeago lehlakore ka gona.

Go tšweletša kgakanego yeo e ka bago gona go babadi, Matsepe o na le gona go gatelela taba yeo ka mantšwana a a rilego. Ge a hlaloša go se kwešišege fao o re:

Ao! Na ditaba tša batho ba di sepela bjang? Re kwele
seboledi se re Leilane o iteile mogogadi, hleng bjalo
go kwala gore o iteile mosadi? Molato wa monna yo
ke o tee goba bjang? (*Megokgo ya Bjoko*, 1969: 2).

Felo fa Matsepe ga a kwešiše gore a na molato wa Leilane ke wa go itia mogogadi goba mosadi, goba go tlišitšwe melato yeo bobedi bja yona. Taba yeo ke ye e tlišago kgakanego ka mo kgopolong ya gagwe. R. R. Phasha (1994) le yena o bolela ka taba ya go swana le yeo mo padinyaneng ya gagwe:

Ge e le bjale gona ga ke sa kwešiša. La mathomo re kwele ka ga lesea, lekgarebe, mooki le botshwamare. Bjale re kwa ka ga dillo le mekgoši. Go feta fao le gona re kwa ka kgwebo. Ga re tsebe gore ke kgwebo ya mohuta mang (letl. 4).

Phasha le yena, go swana le Matsepe, o tšweletša go se kwešiše ga gagwe ka gobane go bonala ditaba tšeо di hlalošwago di sa nyalelane, goba a palelwa ke go di tlemeganya. Ka go realo go ka thwe kwano e gona magareng a Matsepe le Phasha ka tirišo ya mafokwana a.

Taba ye nngwe gape yeo Matsepe a ratago go e dira, ke go tšweletša maikutlo a gagwe a letšhogo ka tsela ya mafokwana a a rilego. Mohlala wa mafokwana ao a hwetšwa ka pading ya gagwe, e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969):

Mohla re falalelago aretse - di ile go šita baahlodi,
gobane ga re apee selo ka ntle ga potsa fela (letl. 31).

Ka mantšu a mangwe seo Matsepe a se hlalošago fa ke go re ditaba tšeо di dirwago mono lefaseng di ile go palela baahlodi mohla re hwago ka gobane re dira dipšhešamare. Ka mantšu a go ka thwe, Matsepe o gegea batho ka gobane ba sa tsebe se ba se dirago. Gazina le yena go bonala a šomišitše mantšu ao go swana le ka fao Matsepe a dirilego ka gona le ge a sa tšweletše molaetša o tee:

Wa se dire bjalo e tla be e se go dira ka boomo ge fela
e se go apea potsa (*Kgomo go hlabana tša šaka le tee*,
1991: 3).

Kwano yeo e lego gona magareng ga Matsepe le Gazina ke ya go diriša 'go apea potsa' ka gobane lefokwana le le šupa gore o ka tla wa palelwa ka gobane o sa tsebe seo o se dirago.

Matsepe o fela a šomiša mantšu a go tšwa ka Bibeleng ge a gatelela bohlokwa bja ditaba tša gagwe. Taba yeo e tšwelela ka dipading tša gagwe tše pedi, e lego *Tšhelang Gape* (1974) le *Kgati ya Moditi* (1974):

Ka ntle ga go dira ka mokgwa woo gona *ruriruri ke a le botša*, re tla be re sa tsebe se re se dirago (*Tšhelang Gape*, 1974: 39).

Monna ke wa go dira ka mokgwa woo le mosadi ke wa go dira ka mokgwa woo gobane ka ntle ga gore bobedi bja lena le boledišane le kwane, *ruriruri ke a le botša* le tla be le itsenyetša diji ka lapeng la lena ka gore mabarebare ga a agiše (*Kgati ya Moditi*, 1974: 5).

Ruri ke a le botša, tšohle tše le tlogo di tlema mono lefaseng, di tlo tlengwa le kwa legodimong, le tše le tlogo di hunolla lefaseng, di tlo hunollwa le kwa legodimo (*Bibele*, Mateo 18: 18).

Mafokwana a, '*ruriruri ke a le botša*' go tšwa go Matsepe le '*ruri ke a le botša*' go tšwa Bibeleng, a bolela selo se tee ebile a na le mošomo o tee, e lego wa kgatelelo. Ke go re, a bontšha bohlokwa bja taba ye e rilego. Ka go realo go ka thwe go na le kwano ye e rilego gare ga Matsepe le Bibele. Ba bangwe ba bangwadi bao ba kgahlilwego ke ka fao Matsepe a dirištšego lefokwana le go tšwa Bibeleng ke S. P. Phasha (*Ntshwe*, 1986) le Nkadimeng (*Mantšhaotlogele*, 1984):

Ruriruri ke a go botša, o etile pele ka ge go na le bao
ba go šetšego morago (*Ntshwe*, 1986: 83).

Ruriruri ke a go botša baprofeta ba bantši ba ile ba
hlobaela mola ba bangwe ba ile ba kgaolwa bophelo
go feta gore motho wa moriri wa hlogo a itlhatswe
dibe tša gagwe (*Mantšhaotlogele*, 1984: 123).

Ge go hlokemedišwa mafokwana a a Phasha le Nkadimeng, go sa lemogwa
gape gore a na le mošomo wa go gatelela go swana le ka fao Matsepe a
dirilego ka gona.

Gape go tla lemogwa gore Matsepe o hlaloša boiketlo ka go tsopola
mafokwana a a rilego go tšwa ka Bibeleng:

Matsepe : Rragwe o ile go ikela le seswiswi seo ba
rego ke lehu, a tlamega *go iša setšhaba*
mafulong a matale le go lapološa moy
wa sona (*Megokgo ya Bjoko*, 1969: 23).

Beibele : O nkutamiša *mafulong a matale*, o nkiša
meetseng a makhutšo. *O lapološa moy*
wa ka; o ntshepediša mmileng wa go loka
ka baka la leina la gagwe. (*Bibele*, Psalme
23: 2-3).

Mafokwana a, '*mafulong a matale*' le '*o lapološa moy wa ka*', go tšwa go
Matsepe le ka Bibeleng, a hlaloša lefelo la khutšo le boiketlo la go hloka
ditshelle. Bjale Lebopa (1978) le R. R. Phasha (1991) le bona ba dirišitše ona
mafokwana a ka dipukung tša bona.

Lebopa : Na afa Leepa yo wa maabane a maabane a
ka hlaha setšhaba se sekaaka go fihla
mafulong a matala? (*Motho wa Maloba*,
1978: 2).

Phasha : Mo gongwe ke bona ba tlogo nkiša *mafulong*
a matala (*Ke dirišitšwe ke Wena*, 1994: 5).

Lebopa le Phasha ba dirišitše lefokwana le, '*mafulong a matala*' go swana le ka fao Matsepe a dirilego ka gona. Ka gona go ka thwe, go na le kwano ye e rilego gare ga Matsepe le bangwadi ba.

Taba ye nngwe yeo e nyakilego go swana le ya '*mafulong a matala*', ke ge Matsepe a hlatholla go loka le go hloka mathata ka tsela ye:

Bogale bja gagwe bo be bo šiiša namana tša mmele,
eupša morwedi yena e le *maswi le dinose* (*Megokgo ya Bjoko*, 1969: 12).

Felo fa Matsepe o hlaloša go loka ga Mohlatša yoo a bego a se na mathata mola rragwe yena e be e le segadi. Go loka fao o go swantšha le maswi le dinose. Mantšu a le ona a gona ka Bibeleng moo go hlalošwago naga ya go loka ya boipshino ya Kanana:

Bjale ke tletše tšona, gore ke ba namolele diatleng tša Baegipita, ke ba ntšhe nageng ye ke ba iše nageng ye botse ye e ahlamego, ye e elago *maswi le dinose*, gona ka kua go dutšego Bakanana, le Bahethe, le Baamoro, le Bapherese, le Bahefe, le Bajebusi (Bibele, Ekisodo, 3: 8).

Go tla lemogwa gore mantšu a, '*maswi le dinose*' mo go puku ya Matsepe e lego *Megokgo ya Bjoko*, a tšwelela gape le ka Bibeleng. Ka gona re ka re go na le kwano ye e rilego gare ga Matsepe le Bibebe. Yo mongwe yoo a dirišitšego mantšu a go swana le Matsepe ke Moloto ka pukung ya gagwe ya go bitšwa *Leketla la Babinatšhwene* yeo e gatišitšwego ka ngwaga wa 1989:

Mphokaneng ke naga ya go ela *maswi le dinose*, naga
ya khora nywaga ka moka, le yeo ditšhaba tše dingwe
di tlego di lle ka tšhego, di lle ka phulo, ešita le yona
pula (letl. 82).

Fa ke gona Moloto a hlalošago go loka ga naga ya Mphokaneng ka gobane ke naga ya mokhora. Le ge a šomišitše mantšwana a a *maswi le dinose* bjalo ka Matsepe, yena o a dirišitše kudu go swana le ka Beibeleng.

Matsepe o tšwela pele go lemoša babadi ka mokgwa woo ba swanetšego go ja dilo tseo ba di šometšego go swana le ka fao Bibebe e hlalošago ka gona. Taba ye e bonala dipukung tše pedi tša Matsepe, e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969) le *Kgati ya Moditi* (1974):

Ke tshwanelo ge re ba ja, gobane ka ge mang le mang
a swanetše go šeba ka *mphufutšo wa phatla ya gagwe*
ke ka lebaka la eng ge wena o swanetše go bolawa ke
tšhego etšwe phatla ya gago e tšwele phufutšo?
(*Megokgo ya Bjoko*, 1969: 14).

Mo phale o dire ka mokgwa woo o thabiše rrago o mo laetše gore le ge a se wa boelwa ke selo sa ka lešakeng, o ikamogile seo se lego *mphufutšo wa phatla ya gagwe* (*Kgati ya Moditi*, 1974: 15).

Bogobe o tlo bo ja ka *dikudumela tša sefahlego sa gagwe* (*Bibebe*, Genesi 3: 19).

Seo se gatelelwago ke Bibebe le Matsepe ke gore dithoto di a šomelwa. O ka re, gore o tle o hwetše ditseka o swanetše go di šomela ka maatla. S. P. Phasha le yena ka pukung ya gagwe, *Ntshwe* (1986) o tšweletša yona polelo ya mohuta woo.

... re ja mphufutšo wa phatla tša rena (letl. 9)

Fa le gona go tla lemogwa gore Phasha (1986: 69, 138 le 139) le yena o dirišitše mantšu a a 're ja mphufutšo wa phatla ya rena' go swana le ka fao Matsepe le Beibebe ba dirilego ka gona. Go ka thwe ba gatelela selo se tee.

Ge go akaretšwa go bonala bangwadi bao, e lego Gazina, Moloto, R. R. Phasha, S. P. Phasha, Nkadimeng le Lebopa, ba kwana ka go diriša mafokwana a go swana le a Matsepe. Kwano yeo e tsentšha bangwadi bao ka legorong le tee.

6.1.3 Kakaretšo

Seo se gatelelwago ke kgaolo ye, malebana le tirišo ya polelo, ke gore Matsepe o bolela ka ga dintlha tše pedi, e lego tirišo ya tebelelophelo le kwano ya mafokwana.

Mabapi le tebelelophelo go thwe, Matsepe ke yena wa mathomo a tšweleditšego filosofi dingwalong tša gagwe. O šomiša filosofi go tsupolla kgegeo. Go bonala bangwadi ba bangwe bjalo ka boMaserumule le bona ba thoma go diriša filosofi yeo dingwalong tša bona.

Se sengwe seo se lemogwago ke gore go na le kwano ye e rilego ya mafokwana mo dingwalong tša Matsepe le bangwadi ba bangwe ba go swana le boR. R. Phasha.

KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 THUMO

7.1.1 Matseno

Kgaolo ye e hlaloša thumo ya nyakišišo ye, yeo e rulagantšwego ka dikakaretšo tša dikgaolo tše di selelago. Godimo ga moo, go tla oketšwa ka go lekola khuetšo ya Matsepe go Rafapa. Go iša pele go tlo lebelelwa khuetšo ya tikologo go bangwadi ba Sepedi gomme gwa tswalelwa ka go gatelela bohlokwa bja Matsepe dingwalong tša Sepedi.

7.1.2 Kgaolo ya Pele

Kgaolo ye e thomile go tšweletša bohlokwa bja Ramaila bjalo ka pulamadibogo ya dingwalo tša Sepedi. Go tšwela pele go filwe le maina a dipuku tša gagwe tše di bego di kgahla babadi. Go tloga fao gwa hlokamelwa gape ka fao bangwadi ba bangwe, go akaretšwa le Matsepe, ba ilego ba tšwetša pele mediro yeo ya Ramaila. Go bonala dingwalo tša Matsepe di ile tša fapana le tša bangwadi ba paka yeo ya gagwe ka ge tša gagwe di be di kgahla babadi. Go kgahla babadi ga dipuku tša gagwe ke gona go dirilego gore nyakišišo ye e kgethe go lekola khuetšo ya gagwe go bangwadi ba go mo latela.

Go ahlaahlilwe gape le maikemišetšo a nyakišišo ye ao a lebanywago le go sekaseka khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi le go tsinkela dikokwane tše di laolago khuetšo.

Gona moo kgaolong ya pele, go tšweleditšwe basekaseki bao ba ahlaahlilego khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi, e lego Serudu (1993 le 1985), Serudu le ba bangwe (1994), Groenewald (1998) le Mampa (1992).

Go iša pele lengwalonyakišo le, le hlalošitše kamano magareng ga mongwadi, sengwalo le mmadi. Seo se gateletšwego fa ke gore dilo tše tharo tše di ka se amologantšwe ka gobane, ge mongwadi a se gona, sengwalo se ka se be gona gomme mmadi le yena a ka se bale selo. Go tšwetšwe pele ka go hlaloša tswalano ya mongwadi le mmadi bao ba tlemaganywago ke sengwalo.

Go kgethilwe gape mekgwa ya nyakišo ya meraro, e lego (a) mokgwa wa go bapetša, (b) wa go hlaloša le (c) wa go hlatholla. Ka go bapetšwa go boletšwe gore kgopolole ye e ama go bapetšwa ga khuetšo le mareo a mangwe ao a amanago le yona le go bapetša dingwalo tša Matsepe le bangwadi ba bangwe bao go thwego o ba hueditše. Go hlaloša le go hlatholla go ile gwa phethwa ka go re dikgopolole tše pedi tše di ya go lebanywa le go hlaloša le go hlatholla mareo le dikgopolole tše di amegago mo nyakišong ye. Go tšwela pele mareo a mabedi ao a ile go farologantšwa ka ge a bonala o ka re ke mahlalošetšagotee.

Ntlha ye nngwe ye e ilego ya lebelelwa ke ya taetšonyakišo ya boGroenewald yeo e ilego ya fapantšwa le naratholotši ya kgale ya boGenette. Mmotlolo wo wa boGroenewald o hlaloša sebopego sa sengwalo seo se nago le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Kgaolo ye ile ya tswalela difate ka go ala tshepedišo ya ditaba tša nyakišo ye.

7.1.3 Kgaolo ya Bobedi

Kgaolo ye e lebane le go hlalošwa ga kwano. Borateori ba ile ba e hlaloša ka go amanya le go swana ga dilo tše di bapetšwago. Malebana le dingwalo, basekaseki ba amantšhitše lereo le le go kwana ga dikarolwana tše di itšego ka gare ga dipuku tša bangwadi bao ba bapetšwago.

Go ile gwa hlokomelwa gape le tebelelo ya kwano dingwalong, yeo e arotšwego ka (a) tebelelokakaretšo ya kwano le (b) tebelelo ya kwano ge e amanywa le sebopego sa sengwalo. Malebana le tebelelokakaretšo go boletšwe ka kwano ye e lebanywago le Mmetse (go kwana ga dikhutlotharo), go swana ga diswantšho le tše di emelwago ke diswantšho tše di go swana ga diswantšho le ge di sa lekane. Ge kwano e amanywa le sebopego sa sengwalo go ile gwa hlokomelwa dikarolo tše tharo tša sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Go tšwela pele gape go filwe le mehuta ye mebedi ya kwano e lego (a) mokgwa wa diponagalo tše di lego pepeneneng le tša go iphihla tša go tšweletša kwano le (b) mokgwa wa kakaretšo le dipharologantšho tša kwano.

7.1.4 Kgaolo ya Boraro

Mo kgaolong ye go hlalošitšwe khuetšo le mareo ao a tswalanago le yona e lego kekišo, kutso le phetolelo. Mo kgaolong ye borateori ba file mehuta ya khuetšo, e lego khuetšo ya ka gare le ya ka ntle, khuetšothwii le khuetšotharedi, khuetšo ya bokgabo le ye e sego ya bokgabo, khuetšo ye botse le ye mpe le khuetšo ya mmakgothe. Banyakišiši ba tšwetše pele ka go hlatholla dikokwane tša khuetšo, e lego khuetšo ya mongwadi go mongwadi, khuetšo ya sengwalo go sengwalo le khuetšo ya tikologo go mongwadi. Gona moo go ile gwa gatelelwa bohlokwa bja khuetšo ya mongwadi go mongwadi ka ge e nepiša khuetšo ya Matsepe go bangwadi bao go thwego o ba hueditše.

Taba ya mafelelo mo kgaolong ye ke ya gore khuetšo e bapeditšwe le kekišo, kutso le phetolelo go bona ka fao di fapanago ka gona.

7.1.5 Kgaolo ya Bone

Kgaolo ye e lebane le khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ba Sepedi. Yona e thomile ka go hlaloša bophelo bja Matsepe le bokgoni bja gagwe bja go rulaganya ditaba ka dingwalong tša gagwe.

Go tloga fao go lekotšwe khuetšo ya Matsepe go bangwadi ba bangwe ka go e lebanya le diteng. Ka go diteng go tsinketšwe ditaba tše di amanago le setšo le mathata a bophelo, baetapele ba bašoro ba go se loke le batho bao e nogo ba batho fela eupša ba go se loke. Ka dikarolwana tše tša diteng, Matsepe o bapeditšwe le Moswane, S. P. Phasha, Maserumule le Koma go lekola ka fao dingwalo tša bangwadi bao di ka bago di swana le tša Matsepe ka gona.

7.1.6 Kgaolo ya Bohlano

Mo kgaolong ye go boletšwe ka ga khuetšo yeo e lebanego le thulaganyo. Dikarolwana tša thulaganyo tše go thwego Matsepe o hueditše bangwadi ba bangwe ka tšona ke semelo sa baanegwa, go timelela ga moanegwa ka tsela ya semaka, ditaba tša bogoshi, go hlaloša naga le poledišano ya baanegwa.

Mabapi le semelo sa baanegwa go hlalošitšwe ka fao maina a ka dirišwago go tšweletša mekgwa ya baanegwa. Ke go re, maina a baanegwa a sepelelana le mediro ya bona. Go hlatholotšwe gore Matsepe ke thwadi ya go tswalanya mediro ya baanegwa le maina a bona, gomme bangwadi ba bangwe le bona ba ile ba thoma go ngwala bjalo ka yena gore ba tle ba kgone go tsupolla dimelo tša baanegwa ba bona. Go boletšwe gape gore bangwadi bao ba swantšhitšego baanegwa ba bona le maina a bona ke R. R. Phasha, Moswane, Mpepele le Nkadimeng.

Malebana le tirišo ya direto go tšweletša semelo sa baanegwa, go boletšwe gore Matsepe ke motho wa mathomo wa go utolla semelo sa moanegwa ka tsela ya seretotumišo. Go thwe ge moanegwa yoo a itheta, go tla lemogwa gore moanegwa yoo ke motho wa mohuta mang le gona o tšwa kae. Go gateletšwe gore bangwadi ba go swana le Nkadirimeng, Koma, S. P. Phasha, Lebopa, Sekhukhune, Mokwele le Moloto ba tsupolotše dimelo tša baanegwa ka tsela ya diretotumišo ka moo dingwalong tša bona.

Ge e le taba ye e lebanego le go timelela ga baanegwa go thwe e bohlokwa ka gobane e godiša maatlakgogedi. Maatlakgogedi ao a godišwa ke go se tsebe gore a na moanegwa yoo yo bohlokwa o kae, ebile ditaba di tlile go feletša kae. Go boletšwe gore Matsepe o hlalošitše tiragalo ye dingwalong tša gagwe gomme bangwadi ba go swana le S. P. Phasha le Lebopa le bona ba thoma go e diriša bjalo ka yena.

Ge go hlalošwa naga gona go gateletšwe ka fao tlhalošo yeo e tšweletšago moyo wo o fokago moo nageng yeo, dinaga tša magaga a mafekefeke di ka utolla atmosfere ya go boifiša, mola tlhalošo ya naga ya meetse a mantši le mafulo a matalana e emela šebešebe le khutšo.

Go boletšwe gape ka ga bophelo bja magoši, diphapano tša magoši ka bobona le thulano gare ga magoši le dingaka tša mošate le ge e ka ba bophelo bja kgoši le bana babo ba ka mošate. Go gatelelwa gore Matsepe o kgonne go tšweletša ditaba tša mohuta wo ka bokgwari gomme bangwadi ba bangwe, bjalo ka S. P. Phasha, Maserumule le Sekhukhune ba thomile go ngwala ka ga ditaba tšeо.

Kgaolo ye e rumilwe ka poledišano ya baanegwa ya go se loke, yeo go thwego e utolla dimelo tša bona le go tliša poifo. Tirišo yeo ya poledišano e lemogwa dingwalong tša Matsepe, Sekhukhune, Koma le S. P. Phasha.

7.1.7 Kgaolo ya Boselela

Mo kgaolong ye go boletšwe ka ga tirišo ya polelo yeo e lebanego le filosofi le go kwana ga mafokwana a a rilego gare ga bangwadi.

Mabapi le filosofi go gateletšwe gore mošomo wo mogolo wa filosofi ke go ruta. Yona thuto yeo ya filosofi gantši e lebane le kgegeo. Go boletšwe gape gore tšona ditemana tšeotša filosofi di lemogwa ka poeletšo ya mantšu goba mafokwana. Go thwe tirišo ya tebelelophelo dingwalong tša Sepedi e thomilwe ke Matsepe gomme bangwadi ba bangwe ba latela.

Malebana le go kwana ga mafokwana go hlalošitšwe gore, gantši mantšwana le mafokwana ao a tšwelelago dingwalong tša Matsepe a ipoeletša go dingwalo tša bangwadi ba bangwe ba Sepedi.

7.1.8 Khuetšo ya Matsepe

Maikemišetšo a nyakišišo ye ke go hlaloša ka moo Matsepe a hueditšego bangwadi ba bangwe. Se monyakišiši a swanetšego go se hlokomela ke nywaga ya kgatišo ya dipuku tšeotša, yona e kgonthišiša yo e lego mohuetši le yo/ba e lego mo/bahuetšwa. Khuetšo yeo e ka bitšwa khuetšomotho, ka gobane bahuetšwa ba ile ba bala dingwalo tša Matsepe gomme tša ba kgahla; ba re le bona ba nyaka go ngwala dipuku tša go kgahliša, ba thoma go ngwala ka mokgwa woo Matsepe a ngwadilego ka wona. Fela taba ye ya khuetšo ya mohuta wo, e na le mathatana; monyakišiši o swanetše go ba le šedi, ka gobane mohuetšwa a ka gana a re ga se a bala tša mokete, e lego mohuetši. Kwano ye e tšweletšwago e ka ba ye e tliego ka sewelo. Mohlala:

Taba ya banna ba! A re e tlogeleng mo (Ramaila, 1951: 22).

Aretse! A re di tlogeleleng masa (Bakgale, 1992: 117).

Bangwadi ba go bonala ba makatšwa ke ditaba tšeо di diregago ka dipukung tša bona, ba a di kgotsa. Ge ba fetša go di makala, ba a laela, ke gona ge go fedile, ga ba sa tšwela pele. Ga go nnete ya gore tshwano yeo e lebanego le thumo ya dikanegelo tša Ramaila le Bakgale e ka bitšwa khuetšo, le ge kwano yeo e tlišwa ke leswaomakalo le go swana ga mafoko, ka gobane bangwadi ba bantši ba rumu dikanegelo ka taelano.

Matsepe : (*Megokgo ya Bjoko*, 1969: 103) 'Ka ge bjale re di kwele, sefata banabešo'.

Koma : (*Maganogano*, 1985: 128) 'Latswa o ntšhiele'.

Lebopa : (*Motho wa Maloba*, 1985: 118) 'Motho wa maloba'.

Marishane : (*Tlhakanantswiki*, 1983: 94) 'Sefata bana ba mokgalabje'.

Mabitje : (*Sehlabeng*, 1983: 101) 'Ka gona re tlo gahlana gape ka moswane - masa ga a na swele'.

Nkadimeng : (*Mmantšhaotlogele*, 1984: 141) 'A e je e šie marapo'.

Ge go se nnete ya gore tshwano yeo ke khuetšo, e ka hlalošwa ka kgopolole efe? Taba yeo e ka swantšhwa ka go šomiša mohlala wo wa tlhago: ge go fetile marega dihlare tša naga di ntšha matšobana, ke go re, nako ya go thunya ga matšobana e fihlile. Histori ya dingwalo tša Sepedi e ka swantšhwa ka mokgwa woo. Paka ya mathomo ke ya gore go ngwalwe, ka gobane batho ba swanetše go rutwa. Paka yeo e bitšwa ya Ramaila.

Ka ge go boletšwe kgaolong ya mathomo, maikemišetšo a Ramaila a bongwadi a be a lebane le go ruta batho go bala le go ngwala gore ba tle ba kgone go bala le go kwešiša Bibele le go opela difela tša kereke tšeо di

ngwadilwego. Ka go realo, go tla lemogwa gore tikologo yeo a bego a ngwala a lego yona e be e le ya batho ba go se kgone go bala le go ngwala, bao ba nyoretšwego go kwa lentšu la Modimo. Ke ka fao go ka bolelwago gore tikologo ya Ramaila e lebane le nako ya diphetogo ('transition'). Batho ba tloga setšong sa gabobona go ya Sedumeding. Ke ka lebaka leo Ramaila a ilego a ngwala dipuku tšeо tša gagwe gore batho bao ba sokologilego ba ithute go bala ka tšona. O ka re gore Ramaila a tle a ngwale dipuku tšeо tša gagwe o gapeleditšwe ke mabaka ao a bego a phela ka tlase ga ona; a batho ba go se rutege le go se kgone go bala le go ngwala. Bontši bja dikanelego tša bangwadi bao ke tša go etiša le tša thuto.

Paka ya bobedi e thoma ge dingwalo tša boMatsepe di thomile go gatišwa le go balwa. Go thwe babadi ba lapišwe ke tša go etiša, ba nyaka tša megopoloye e tseneletšego. Moemedi yo mogolo wa bangwadi bao ke Matsepe. O ile ge a amogela sefoka sa bangwadi sa dipadi tša Sepedi sa Samuel Edward Mqayi ka ngwaga wa 1964, ka wa gagwe wa go ja bogobe a bolela gore, dingwalo tšeо a di ngwalago ke tšeо di kgahlago babadi. Ke gore, babadi ba ipshina ka tšona ge ba di bala. Ge dipuku tšeо tša Matsepe di šala di kgahla babadi, gona ke sešupo sa gore batho ba šetše ba kgona go bala ka bontši. Gona go ka bolelwago gore tikologo yeo Matsepe a ngwalago ka tlase ga yona ke ya batho bao ba kgonago go bala le go ngwala. O ka re ke tikologo ya batho ba go rutega. Gona go ka thwe dingwalo tša gagwe o di ngwalela batho bao ba rutegilego. Ka ge bjale batho ba kgona go bala le go ngwala, ke ka fao ba lemogago bokgoni bja Matsepe bja go ala ditaba ka gare ga dingwalo tša gagwe. Ga se yena a ithomelago go ngwala dingwalo tša gagwe ka tsela yeo a ngwadilego ka gona, eupša ke tikologo ya gagwe yeo e mo gapeleditšego go dira bjalo. Fela bokgoni bja gagwe ga bja ka bja huetša bangwadi ka moka ga bona, ba bangwe ba hueditšwe ke tikologo bjalo ka boRafapa.

7.1.9 Rafapa

Rafapa, Bopape le Mashao, ke ba bangwe ba bangwadi bao Serudu (1985: 97) a rego ba hueditšwe ke Matsepe. Bjale nyakišišo ye e na le mathata ka tšeо Serudu a di boletšego ka gobane kwano ye e tšweletšago khuetšo e a hlokega. Ke ka lebaka leo taba ye e yogo lekodišišwa gabotse.

Ge e le padinyana ya Mashao, e lego *Mahloko a Mahlatse* (1979), e bolele bag a mathata a bophelo a moanegwatwadi, Mahloko, le ka mo mathata ao a fetogilego mahlatse. Thesese ye ga e lemoge khuetšo yeo Serudu a e boletšego.

Dipadi tša Bopape, *Lenong la Gauta* (1982), *Rena Magomotša* (1986) le *Tsietsi* (1995) ke dingwalo tše di hlalošago ditaba tša sebjalebjale, ga di swane le tša Matsepe. *Lenong la Gauta* (1982) ke paditseka, *Rena Magomotša* (1986), le *Tsietsi* (1995) ke kipadinyana t6se di ngwaletšwego bafsa. Diterama tša gagw, *Makgale* (1978) le *Dikeledi* (1985) ke swantšha mathata ao a lego ka mošate: *Makgale* (1978) e tšweletša Makgale le Phaladi, barwa ba mafahla ba kgoši Kgadima, ba ba bakago bogoši. Le ge di tšwelet mathata a ka mošate, mathata ao a fapania le ao Matsepe a a hlalošago.

Rafapa ke yo mongwe yobohlokwa wa bangwadi ba baswa. O ngwadile dingwalo tše mmalwanyana tša Sepedi. Dipuku tša gagwe ke *Leratosello* (1978), *Mogwane o a lla* (1981), *Tšhila ya Tsebe* (1982), *Bohwa bja Madimabe* (1983), *Bowelakalana* (1987), *Diphiri tša Soweto tšeо di gagolago* (1992) le *Tate le Morwa le Moya* (1998). Rafapa o ngwadile ka ga mathata ao a lego gona ka malapeng mola tikologo ya tšona e le ya sebjalebjale. Mathata ao ke a bogafa le ge a ka wela ka lehlakoreng la boloi le bohlakanahlogo. Atmosfere ya dingwalo tša gagwe ke ya go tšhoša le go boifiša.

Thesese ye e go tiiša phapano ye e lego gare ga tša gagwe le tša Matsepe ka go sekaseka e tee ya dipadi tša gagwe, e lego *Mogwane o a lla* (1981). Bjalo ka tša Matsepe, le tša gagwe di tlemaganywa ke diteng le thulaganyo ya tšona ya go swana. Ke ka lebaka leo go tlogo nyakišišwa e tee fela, le ge nyakišišo yeo e ka se ke ya ba ya go tsenelela kudu.

7.1.9.1 Diteng tša *Mogwane o a lla*.

Padinyana ye ya Rafapa e bolela ka Mmadikila yo a bego a nyetšwe ke Ntlheke gomme ba šegofatšwa ka dithorwana tše pedi, e lego Podile le Mmalehu. Lenyalo la bona le ile la tla la šašarakanywa ke ge Lesibana, e lego mogolwa' Ntlheke, a ile a gagara batswadi ba gagwe ka selepe ka lebaka la bogaswi. Taba ye e ile ya napa ya fa Mmadikila sebaka sa go hlala ka gobane mehla le mehla o kgotlopa Ntlheke ka mantšu a gore yena o tšhaba go kgabelelwa ka selepe ke Ntlheke ka ge bogaswi bja ka gabon bo ba dira bjalo. Taba yeo e ile ya gola go ba go fihla ge Mmadikila a phutha thoto a leba ga gabon. Kua ga gabon le gona o ile a thoma go phela bophelo bja bogwaragwara, a enwa mabjala, a kgoga metšoko ebile a robala malalatle. O ile a tla a namolelwa ke go nyalwa gape ke Seloma yoo e bego e le Morutiši. Ba ile ka tamiša madiba gomme ba boa ba ikgonere, ge e se thorwana e tee yela Mmadikila a go tla a e gapa, e lego Mmalehu morwedi wa Ntlheke. O tsebe gore Podile yena o ile a hlokofala Mmadikila a sa le ka ga gabon. Seloma le Mmadikila ba phetše ka gare ga manonganongo le matšhatšhakhura, eupša ge e le thari e ile ya ba nkhokho! Mmalehu le yena o ile go gola a phetha leo le rego ngwana ga a thopše ke mogopo gomme a ipoelela go tatagwe, e lego Ntlheke. Seloma le Mmadikila ba šala e le ba babedi go fihla ge moratho wa Seloma a ile a tla a bolaya Mmadikila ka mphaka ka lebaka la bogaswi bjoo a bo tšhabilego ka ga Ntlheke.

7.1.9.2 Papetšo ya Rafapa le Matsepe

Ditaba tše go tlogo bolelwa ka tšona ka boripana ke:

- Baanegwa
- Thulaganyo
- Tikologo
- Moko wa ditaba
- Tebelelophelo

Ge go balwa dipuku tša Rafapa go tla lemogwa gore o bolela ka baanegwa bao e lego batho ba mehleng, bao le gona ba se nago molato bjalo ka Ntlheke, Mmadikila, Lesibana, Mmalehu, Thongwa, bjalobjalo, bao e lego baanegwa ba *Mogwane o a lla* (1981). Ge e le *Bohwa bja Madimabe* (1983), moanegwathwadi ke serutegi, Ngaka Ngake, e lego ngaka ya menagano. O bileditšwe polaseng ya Morena Lebelo, yoo e lego mohumihumi, yo mogatšagwe a swerwego ke bolwetši bja monagano bjo dingaka tše dingwe di se tša kgonago go bo alafa. Ga a ngwale ka ga magoši a mašoro a go se loke, le baanegwa bao e nogo ba batho fela eupša ba se ba loka, bjalo ka Kgoši Lefehlo, Kgoši Nthumule, Leilane le Maphuthe (*Megokgo ya Bjoko*, 1969).

Mabapi le thulano ge go balwa dipuku tša Rafapa go bonwa kgakgano e tšwelela gare ga batho bao ba gagwe ba mehleng bjalo ka tlhalano ya Madikila le Ntlheke, go ngala ga Mmalehu ka ga Seloma le yona polao ya Mmadikila ke Thongwa yoo a iphokolelago ka bjokong (Rafapa, 1981). Mo go *Bohwa bja Madimabe* (1983), Rafapa o hlaloša ka moo Ngaka Ngake a ilego a katana le bolwetši bjoo bja monagano bja Molahlegi, le ka moo ditaba tše di feleletšego ka gona, e lego ge Morena Lebelo a ipolaya ka sethunya. Le ge lerato le tsene moo, padi yeo e bolela tša go šiiša namana tša mmele. Dipuku tša gagwe ga di lebane le thulano ya magoši le dingaka tša mošate (Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule ba a lwa, Kgoši Nthumule o lefiša Tšhidiamotse, ngaka ya mošate ya marumo, ge a alafile Mohlatša dintho).

Ge go bolelwa ka ga tikologo go tla lemogwa gore Rafapa o ngwadile ka ga ditaba tše di amanago le go ya Makgoweng, dikolong, bokomišinare, basadi ba go tšwara marokgo, thulano ya Makgowa le Basotho, bjaloobjalo (*Mogwane o a lla*, 1981) le bahumi ba dipolasa, dirutegi, bjalo ka Ngaka Ngake, baoki, bjaloobjalo (*Bohwa bja Madimabe*, 1983). Ka go realo, go ka bolelwa ka tikologo ya sebjalebjale, fela ya go boifiša. Ge Ngaka Ngake a be a le tseleng a eya lapeng la Morena Lebelo, o feta 'hleng ga lebitla la go phethela', tsela e 'huhumela ka moriting wo moso' (letl. 2). Atmosfere ke ya go tšoša, e sego letšhogo la ge madira a magoši a hlabana ntweng, ke la dipoko, diriti, bjaloobjalo. Tikologo ya dipadi tša Rafapa e fapano kudu le ya dipadi tša Matsepe ka gobane ga a ngwale ka ga ditaba tša setšo moo kgoši e lego modingwana wa setšhaba, fao gape melato e sa kwewago kgorong. Magoši a gona e sa le ale a kgale a go tšwara makgeswa.

Ge go lekolwa moko wa ditaba ka dipukung tša Matsepe, go tla lemogwa gore o lebane le go gegewa ga magoši le baanegwa ge bošoro bjoo ba bo dirago bo ba wela. Ka gona o ka re Matsepe ke rakgegeo. Ka dingwalong tša Rafapa kgegeo yeo ga e tšwelele le gannyane. Dipuku tša gagwe go ka thwe di lebane le saekholotši (Ngaka Ngake o bileditšwe polaseng ya Morena Lebelo go yo alafa Molahlegi yoo a swerwego ke bolwetsi bja monagano).

Malebana le tebelelophelo, go bonala filosofi ya Matsepe e lebane le thuto yeo ka yona a gegeago rena batho. Ka dipukung tša Rafapa ga go filosofi yeo e tšwelelago, ga go na thuto ka gobane ditaba tša gagwe di lebane le mathata a bophelo, gagolo go nepišwa matshwenyego a a lebanego le bolwetsi bja monagano le tša go setla pelo.

Se sengwe se bohlokwa ke gore Matsepe o gatelela filosofi le thuto ya gagwe ka go boeletša ditemana tše di hlalošago tebelelo ya gagwe: 'Ga go mang a tsebago gore lefase le na le diketekete tše kae tša diketekete tša mengwaga le bopilwe, ...' (*Tšhelang Gape*, 1974: 5 le 233). Ka ntle le ditemana tše, go

boeletšwa mafoko le mafokwana a bjalo ka: '... di tlie ka tsela ye' (*Megokgo ya Bjoko*, 1969: 3, 14, 34 le 75). Ka poeletšo yeo Matsepe o nyaka go tšweletša le go tiiša kgegeo. Rafapa ga a na poeletšo ya ditemana le mafokwana mo dingwalong tša gagwe, ke ka fao a se nago kgegeo.

Ka ge dingwalo tša Rafapa di fapanā kudu le tša kgale tše bjalo ka tša Matsepe, nyakišišo ye ga e bone taba yeo ya khuetšo.

7.1.9 Bohlokwa bja Matsepe

Matsepe ke yena mongwadi a nnoši a amogetšego sefoka sa dingwalo sa Samuel Edward Mqayi gabedi, ka ngwaga wa 1964 le wa 1972. Ge e le bangwadi ba bangwe, go akaretšwa le ba maleme a mangwe bjalo ka Sezulu, Sethosa, Setswana, bjalobjalo, ba amogetše sefoka seo gatee fela. Taba ye e bontšha bohlokwa bja gagwe.

Go ya pele, basekaseki ba bantši ba dirile dinyakišišo ka dipuku tša Matsepe go feta tša bangwadi ba bangwe. Go na le dithesese tše nne, e lego:

- *Character delineation in novels of O. K. Matsepe, 1980* (Serudu)
- *The novels of O. K. Matsepe: A literary Study, 1987* (Serudu)
- *Time order in the three novels of O. K. Matsepe: The story behind the text, 1989* (Grobler)
- *Khuetšo ya O. K. Matsepe go bangwadi ba Sesotho sa Leboa, 1994* (Mosidi)

Ka ntle le tšona go na le ditaodišwana tše seswai tše di nyakišišago dingwalo tša Matsepe:

- R. .R. Phasha: *Twee vertel strategieë, 1998* (Groenewald).

- *Extraordinary events and primeval images: magic realism in the work of Northern Sotho novelist O. K. Matsepe, 1993* (Grobler).
- *Solving the insoluble: O. K. Matsepe's Lešitaphiri and the signs in our times, 1993* (Grobler).
- *Altering the sequence of time: Narrative techniques in O. K. Matsepe's Letšofalela, 1992* (Grobler).
- *Story vs Text in O. K. Matsepe's Lešitaphiri, 1990* (Grobler).
- *The story behind the text: O. K. Matsepe's sense of time, 1991* (Grobler).
- *O. K. Matsepe's worldview: An appraisal, 1990* (Serudu).
- *The place of Matsepe's novels in the development of Northern Sotho Novel, 1985* (Serudu).

Le dinyakišo tša borateori bao ba sa sekasekego dingwalo tša gagwe, ba fela ba tsenya leina la gagwe ge ba bapetša dingwalo tšeо tša bangwadi ba bona le yena (Matsepe) ka gobane o tšewa go ba yo mongwe wa bangwadi ba bohlokwa.

Taba ye nngwe ya go gatelela bohlokwa bja Matsepe ke gore ke yena mongwadi a nnoši wa dipuku tša Sepedi yoo puku ya gagwe e fetoletšwego go leleme le šele, e lego Seafrikaans. Padi ya gagwe ya go bitšwa *Megokgo ya Bjoko* (1969) e fetoletšwe go polelo ya Seburu ke P. S. Groenewald gomme yona e bitšwa *Die harsings huil* (1988).

Le ge nyakišo ye e nepiša dipadi tša gagwe fela, go sa na le dipuku tša direto, e lego:

- *Molodi wa mogami* (1970)
- *Molodi wa thaga* (1968)
- *Phalafala ya koma* (1970)
- *Todi ya dinose* (1968)

- *Kwela pele* (1969)
- *Kgotla o mone* (1968)

Bokgoni bja gagwe bo letše kudu mo go diretotumišo, fela ke yena mongwadi wa maitekelo. Diretotumišo ga se tše a di kgobokeditšego, eupša ke tše a di ngwadilego, o ka re ke tša boikgopolelo. Gape di fapano le tša bogologolo ka ge a reta ka ga ditaba tša ka mehla, bjalo ka 'Setongwane', 'Pšantla', 'Moribu', 'Lemetša', 'Kelelagobedi', bjalogjalo. Ka ntle le diretotumišo tše, o ngwadile disonete bjalo ka, 'Di ntšifala bjang', 'Mogokolodi', 'O kgonegile', 'Sello sa pula', bjalogjalo.

Phapantšhokgolo ya direto tše ka moka ke ya gore, di ngwadilwe ke rakgegeo. Ka morago ga gore a thome go ngwala direto, go ile gwa thongwa go tsupologa bangwadi ba bantši ba diretotumišo. Bona ba ile ba thoma go latela mokgwa woo Matsepe a ngwalago diretotumišo ka wona. Mehlala ye mekaone ya diretotumišo tše di ngwadilwego go swana le tša Matsepe ke tša Maserumule (Lefakong, 1983), Serudu (Thagaletswalo, 1989: 3) le Mampuru (Senakangwedi, 1991: 5).

7.1.10 Bofokodi bja Matsepe

Le ge ditaba tše ka moka di tšweletša bokgoni le bohlokwa bja Matsepe, eupša dipadi tša gagwe di na le bofokodi. Bofokodi bjoo bo lebane le tharollo ya mathata ka mo go sa kgotsofatšego. Ge e le ka go *Kgorong ya Mošate* (1972), o hlaloša tša Boditsi ge a timelela go tšwelela Nkabe. Yena Nkabe yoo o tšwelela bjalo ka lethopša kganthe mafelelong ge a itheta go lemogwa gore Nkabe yoo ke Boditsi. Etse go a kgonega go dula le motho e le wa gabolena gomme la palelwa ke go mo tseba? Ge go balwa *Megokgo ya Bjoko* (1969), Matsepe o re a bolela ka ga ditaba tša boLeilane, gwa tšwelela Makgowa. Tiragalo yeo ga e na mohola ka ntle le gore Matsepe o be a sa tsebe ka moo a kago rumu ditaba tša padi yeo ka gona. Bothata ke gore ga se

a šitlela go tšwelela ga Makgowa ka tshwanelo. Gantši dipadi tša Matsepe ga di na tlemollo ya mathata ye e kgotsofatšago. Ge Groenewald (1981: 141) a bolela ka ga padi ya gagwe ya mafelelo, *Mahlatse a Madimabe* (1981) o re:

In places of the disturbance of the realistic presentation of matters is awkward (for instance the description of Molobi's people). Apart from this, some episodes could have been developed better.

Eupša bofokodi bjo bja dingwalo tša Matsepe ga bo fekeetše bokgoni bja gagwe ka gobane le ge go le bjalo, babadi ba no tšwela pele go di bala le go ipshina ka tšona. Ke gore bofokodi bjoo ga bo na maatla mo dipukung tša gagwe.

7.1.11 Tshegišo dingwalong

Le ge dipadi tša Matsepe di na le bofokodi, eupša Matsepe ke mongwadi wa maemo/bokgoni. Babadi ba rata go bala tše a di ngwadilego, ba kgahlwa ke dipuku tša gagwe. Gape basekaseki ba šomiša dipadi tša gagwe bjalo ka mehlala ye bohlokwa ge go bolelwa ka ga bokgoni bja bangwadi ba Sepedi.

Se mmadi a se lemogago ge a thoma go bala dipuku tša Matsepe ke tshegišo le nyefolo. Fela tshegišo yeo e fapano le ya paka ya mathomo ya dingwalo tša Sepedi. Ge go balwa Ramaila (1951) go bonwa ka fao a hlaloša tša go segiša fela. Ge a hlaloša leeto la setimela go tloga Randfontein go ya Springs, o bolela gore setimela se be se tletše ka mehutahuta ya batho bjalo ka barekiši, ditsotsi, baruti, bjalobjalo. Gona ka moo setimeleng go be go iketlilwe, go thabilwe ebile:

Thaka ya masogana le yona ka moo e tšama e letša dikaramafone (letl. 30).

Taba ye ya masogana a go letša dikaramafone ke seka sa boipshino le lethabo leo le bego le rena ka moo gare ga setimela. Go ile go sa iketlilwe ka yona tsela yeo, yo mongwe wa masogana gona ka fao setimeleng a gotetša sekerete fela sebakeng sa go lahlela lehlokwa leo le sa tukago ka ntle, a le lahlela ka mphatšeng wa lefestere la setimela seo, la hwetša ditlakala ka fao, gomme gwa napa gwa thoma go swa:

Banna bjale ba thomo tlalelwā, dikaramafone di a homola, le dikuranta di bewa fase, mathaka a mangwe a šetše a rato tlogaema (letl. 30).

Go homola ga dikaramafone ke taetšo ya tlalelo le letšhogo gammogo le manyami. Phapano gare ga lethabo la dikaramafone le khomolo ya dikaramafone di tšweletša letšhogo la go segiša.

Ge e le Tsebe ka go padinyana ya gagwe ya go bitšwa *Noto-ya-Masogana*, o hlaloša leeto la Lesibana yoo a go ka a fihla ka ntlong ya mosadi yo mongwe wa go bitšwa Madlamini. Mosadi yoo o be a rekiša dijo le mabjala. Ge Lesibana a fihla ka fao o ile a bewa phapošing ya ka morago mo a ilego a dula ka gare ga ditulo tša manonganongo, Madlamini a mo lokišetša tša go ja. Lesibana a re go bona ka fao a hlomphilwego ka gona a ba a itheta ka pelong a re:

E tla be a se nna sephontšha sa Malose. Bjale ke gona ke lego Noto-ya-masogana ka mmapale (letl. 42).

Ge Lesibana a fetša go ja, Madlamini a tloša dibjana gomme a bea semetlana sa bjala bja Sekgowa tafoleng, ba thoma go nwa. Ka morago ga galase ya mathomo Lesibana a thoma go rola dieta le go apola paki yeo a ilego a e bea ka morago ga lebati moo khuse ya gagwe le yona e bego e le gona. Ba ile go fetša go ja le go nwa Madlamini a nyaka ponto ya dijo le bjala. Ka nako yeo Lesibana o swere mašeleng a a šupago le soka. Lesibana o thomile a re kootse

mosadi yoo o a swaswa, eupša gore Madlamini o a rereša a ntšha mphaka a mo leba. Lesibana o ile a swanelwa ke go ntšha mašeleng ao a šupago le soka gore a neele mosadi yoo. O ile go e bala mosadi a befelwa kudu a re:

Tshin! Kwedin, intoni le? A r'yal o a batamela lesogana, a emišitše thipa yela. Ka go bona lehu le batametše, Lesibana a fela a katakata ka sa morago. 'Sogana la batho le be le jetše molato mpeng. A ba a itshola ka pelong gore o be a eya kae, a tlogela boThema le boMpe ba ba tsebago Gauteng go mo fetiša. A re nkabe a se itire mogajana gomme nkabe e sa mo thuše ka selo, o be a fihlile lebotong go se sa hlwe go le mo a ka tšabelago. O ganne mosadi a sa re 'feke', a be a šetše a le lefestereng. A le kalela mošimane, a re ka mafuri a re 'kilikiti'. A lebelela gomme a bona kgorwana e tšwelelago ka tseleng e kgolo. A ragoga mošimane a leba kgorong yeo (letl. 44).

Taba ye e gatelewago ke tsopolo ye ke ya letšhogo la Lesibana leo le tlišwago ke mosadi yoo a mo rakedišago ka thipa. Phapano ya go ipshina (go rola dieta, go itheta, go apola paki, bjlobjalo) le go tšhaba ga gagwe di tliša tshegišo yeo e lebanego le bofšega bja gagwe. Mongwadi o gegea Lesibana ka go mo tlontlolla (go tšhaba mosadi) le go mo nyatša.

Paka ya Matsepe yona ke ya kgegeo. Kgegeo e bohlokwa ka gobane ke seipone se mo go sona wena mong o iponago ka moo o lego ka gona, o na le mafokodi ao o sa ratego batho ba a bona. Ke ka lebaka leo bohlokwa bja dingwalo tša maemo a godimo bjalo ka Don Kwicksot ya Cervantes ye e gatišitšwego la mathomo ka ngwaga wa 1605-1615 bo bonalago ka gona.

Ke ka lebaka leo Matsepe e lego pulamadibogo wa paka ye mpsha. Kgegeo ya paka yeo ke ye e fapafapanego.

Ge go balwa puku ya Matsepe, e lego *Megokgo ya Bjoko* (1969), go tla lemogwa gore Leilane o thomile e le motho yo mošoro, yoo e lego gore rena babadi ga re itswalanye le yena. Ge a ithaloša o re:

Ga ke ile ntwa, ke ila lethabo (letl. 2).

Nnete gona o a rereša ka gobane o ile a itia mosadi le mogwegadi, a lwešanya Kgoši Lefehlo le Kgoši Nthumule, a ba a kgoromeletša Maphuthe ka legageng. Mafelelong a sokologa ka gobane go bonala a tšwelela le Makgowa ao a rerago lentšu la Modimo. O boetše o swarelane le Maphuthe le magoši ao a go a lwešanya, e lego Lefehlo le Nthumule; ebile o nyetše morwedi wa Lefehlo. Ditaba tše di hlaloša gore bjale gona Leilane ke motho wa khutšo. Se Matsepe a se gatelelago ke gore le rena batho re ka mokgwa woo, ga re swane le khudu yeo go thwego ga e lahle legapi la yona, re tsebo lahla legapi leo la mereba, bonokwane, bošoro, megabaru, bjalobjalo.

Ge e le Mpepele (1985: 76-85) o ngwadile ka ga Pherefere yoo e bego e le monna wa go se loke, wa mahlapa le go bapala ka letsogo. O be a na le ngwana o tee wa mosetsana gomme a sa rate go mmona a na le mošemanyana. Ge a mo hwetša a na le mošemanyana o be a rogana kudu moo e lego gore motho ga a kgotlelele mahlapa ao. O ile ge a tlo gakalela pele, ya ba taba ya gore Pherefere o bona Moditi a itiana le Mpho ka tladi molomo gomme go tloga letšatši leo a napa a thotha a ya a robala ka ntlong ya Moditi gore go se be mošemanyana yo a tsenago fao. Mpho o be a no tsena ntlong ya Moditi Pherefere a robetše gona ka fao ntle le go mo kwa. Tšatši le lengwe go kwala gore:

Pherefere o ile a swara Mpho ngwakong wa gagwe gomme ya re ka leselaphutiana a yo bitša diputsa tšela tša maloba go tlo mo eletša gore a dire bjang ka mpša ye e bego e mo feletša mae. Lebakeng leo ke ge Moditi a ikgadima moo go bego go se mang yoo a bego a ka gonona gobane sefolu se be se e tseba taba yeo. Pherefere o ile a tsoga a notlela lebati a le ntle a ba a bofa ka mathale gore mogolegw a se leke mathaithai. O rile go tšwa a yo bitša magagabo Mpho a laela Moditi gore a kuke tlhaka ya ntlo gomme yena a namela a tšwa gona kua letšing leo ge o rata o ka rego madingwaneng (letl. 84).

Ge Pherefere a boa a hloka Mpho, gomme ge Moditi a botšišwa gore morwalo ke wa mang, a hlaloša gore o imišitšwe ke tatagwe ka gobane o be a robala le yena ntlwaneng ya gagwe. Go tloga tšatši leo ya ba gona ge Pherefere a tlogetše go diša Moditi.

Ge go tsinkelwa taba ya Pherefere ya go diša Moditi (go gana go bona a eme le mošemane, go robala le yena ka ntlong le go notlela Mpho ka ntlong), le taba ya go robala ga Mpho ka ntlong yeo a lego go yona le go ima ga Moditi, go tšweletšwa kgegeo yeo ka yona Mpepele a hlagišago bošilo bja Pherefere. Le ge a be a dišitše Moditi ka sebele, eupša Moditi o a ima. Ka go realo o ka re mediro ya Pherefere ke seipone seo rena batho re ka itshenkago mafokodi a rena ka sona. Go ka thwe kgegeo ya Mpepele ke ye bogale ya go hlabo.

Yo mongwe wa borakgegeo ke Nkadimeng (1984). Ka kanegelokopana ya gagwe ya go bitšwa 'Nna nka se je dipute', (*Mmantšhaotlogele*, 1984) o gegea batho ba ka mehla, ba botho, ba go ba le tlhompho le lerato. Rabolepa le Malekhenene ba kwana le ba ga Mphetakapejana gore bana ba bona, e lego Galempotše (morwedi wa Rabolepa) le Seporanentekeleke (morwa wa

Mphetakapejana) ba swanetše go aga lapa ntle ga go kwana le bana bao ba bona. Go bonala Galempotše a ganana le ditaba tšeо tša go nyalwa ke Seporanentekeleke ge batswadi ba gagwe ba mmotša tšona. Le ge a be a gana, eupša batswadi bao ba gagwe ga se ba ka ba mmefelwa ka gobane nnete gona o be a gana go ja dipute ka ge e be e sa le yo monnyane.

Ge go ka hlokemediššwa gabotse go tla lemogwa gore Nkadimeng o gegea batswadi ba Galempotše bao ba kitimetšego dikromo ka go nyadiša Galempotše e se ya ba nako, ka ge e sa le thaka ya diketo. Kgegeo yeo e tlišwa ke ge Galempotše a gana go nyalwa ke Seporanentekeleke. Seporanentekeleke le yena o palelwa ke go botša Galempotše ka lebaka la go swa ka ganong. Le ge batswadi bao di ba paletše, ga se ba befelelwa bana bao ba bona. Ke ka fao Nkadimeng a sa ba pharego ka molato wa go gapeletše bana go aga lapa, seo se lego gona o a ba hlompha le gona ga a ba gegee ka go nyatša ka lebaka la gore bošaedi bja bona ga se bjo bo tshwenyago wo kaalo. Ka go realo go ka thwe kgegeo ya Nkadimeng ke ye boleta, ye borutho, ya go ba le tlhompho ka gare.

Ge go rungwa go ka thwe, paka ya tshegišo ke ya go etiša ka lebaka la gore dingwalo tša gona di be di se na thuto, ge e se fela go segiša babadi. Ke gore dingwalo tšeо di lebane le go tloša bodutu. Paka ya kgegeo yona e lebane le ge baanegwa ba emela yo e lego mmadi, ke go re, yo mongwe le yo mongwe wa rena. Kgegeo yeo e tliša botebo bja bophelo, ka mantšu a mangwe re ka re sengwalo seo ke sengwalongwalo ka ge se amana le maphelo a rena batho.

Bibliokrafi

A. DIPUKU TŠA MOTHOPO

1. Bakgale, K. 1992. *Le ba meditše*. Pretoria: Out of Africa.
2. Bopape, H.D. 1978. *Makgale*. Pretoria: J.L. van Schaik.
3. Bopape, H.D. 1982. *Lenong la Gauta*. Pretoria: J.L. van Schaik.
4. Bopape, H.D. 1985. *Dikeledi*. Pretoria: J.L. van Schaik.
5. Bopape, H.D. 1986. *Rena Magomotša*. Pretoria: De Jager-Haum.
6. Bopape, H.D. 1995. *Tsietsi*. Pretoria: Aktuapers.
7. Gazina, S. 1991. *Kgomgo go hlabana tša šaka le tee*. Pretoria: J.L. van Schaik.
8. Koma, M.J. 1985. *Maganogano*. Pretoria: J.L. van Schaik.
9. Lebopa, P.M. 1975. *Motho wa Maloba*. Pretoria: J.L. van Schaik.
10. Mabitše, S.J. 1968. *Sehlabeng*. Pretoria: J.L. van Schaik.
11. Mampuru, D.M. 1991. *Senakangwedi 5*. Pretoria: Out of Africa.
12. Marishane, R.M. 1983. *Tlhakanantswiki*. Pretoria: De Jager-Haum.
13. Maserumule, M.J. 1983. *Lefakong*. Pretoria: J.L. van Schaik.
14. Maserumule, M.J. 1985. *Le nna ga bo nthone*. Pretoria: J.L. van Schaik.
15. Maserumule, M.J. 1988. *Kgoši le ngaka*. Pretoria: J.L. van Schaik.
16. Mashao, S.M. 1979. *Mahloko a Mahlatse*. Pretoria: J.L. van Schaik.
17. Mashilo, P.M., Mohlamonyane, J.N. & Maripane, J.P. 1998. *Mokaka' kgomo 3*. Pietermaritzburg: Shuter & Shooter.
18. Matsepe, O.K. 1969. *Megokgo ya Bjoko*. Pretoria: J.L. van Schaik.
19. Matsepe, O.K. 1962. *Kgorong ya Mošate*. Pretoria: J.L. van Schaik.
20. Matsepe, O.K. 1963. *Lešitaphiri*. Pretoria: J.L. van Schaik.
21. Matsepe, O.K. 1968a. *Kgotla a mone*. Pretoria: J.L. van Schaik.
22. Matsepe, O.K. 1968b. *Molodi wa Thaga*. Pretoria: J.L. van Schaik.
23. Matsepe, O.K. 1968c. *Todi ya dinose*. Pretoria: J.L. van Schaik.
24. Matsepe, O.K. 1969. *Kwelapele*. Johannesburg: Educum.
25. Matsepe, O.K. 1970a. *Molodi wa Mogami*. Pretoria: J.L. van Schaik.
26. Matsepe, O.K. 1970b. *Phalafala ya koma*. Johannesburg: Educum.
27. Matsepe, O.K. 1972. *Letšofalela*. Pretoria: J.L. van Schaik.

28. Matsepe, O.K. 1974a. *Kgati ya Moditi*. Pretoria: J.L. van Schaik.
29. Matsepe, O.K. 1974b. *Tša ka Mafuri*. Pretoria: J.L. van Schaik.
30. Matsepe, O.K. 1981. *Mahlatse a Madimabe*. Pretoria: J.L. van Schaik.
31. Mokwele, F.M. 1985. *Boitshwaro bja Motswadi*. Johannesburg: Educum.
32. Moloti, P.D. & Legodi, W.M. 1995. *Tšhaba Mediti 4*. Pietermaritzburg: Shuter & Shooter.
33. Moloto, K.Q. 1989. *Leketla la Babinatšhwene*. Johannesburg: Educum.
34. Moswane, J.M. 1985. *Sebego*. Pretoria: J.L. van Schaik.
35. Mpepele, D.L.M. 1985. *Medupi ya megokgo*. Johannesburg: Educum.
36. Nkadirimeng, S.N. 1984. *Mmantšhaotlogele*. Johannesburg: Educum.
37. Phasha, P.S. 1986. *Ntshwe*. Pretoria: J.L. van Schaik.
38. Phasha, R.R. 1994. *Ke dirišitšwe ke wena*. Pretoria: J.L. van Schaik.
39. Rafapa, J.R.L. 1978. *Leratosello*. Pretoria: J.L. van Schaik.
40. Rafapa, J.R.L. 1981. *Mogwane o a lla*. Pretoria: J.L. van Schaik.
41. Rafapa, J.R.L. 1982. *Tšhila ya tsebe*. Johannesburg: Educum.
42. Rafapa, J.R.L. 1983. *Bohwa bja Madimabe*. Pretoria: De Jager-Haum.
43. Rafapa, J.R.L. 1987. *Bowelakalana*. Pretoria: De Jager-Haum.
44. Rafapa, J.R.L. 1992. *Diphiri tša Soweto tše di gagolago*. Pretoria: De Jager-Haum.
45. Rafapa, J.R.L. 1999. *Tate le Barwa le Moya*. Johannesburg: Heinemann.
46. Raimaila, E.M. 1935. *Tša bophelo bya Moruti Abraham Serote*. Eerste Fabrieke: Noord-Sotho Boekdepot.
47. Ramaila, E.M. 1951. *Molomatsebe*. Pretoria: J.L. van Schaik.
48. Ramaila, E.M. 1953. *Taukobong*. Pretoria: J.L. van Schaik.
49. Ramaila, E.M. 1955. *Seriti sa Thabantsho*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
50. Sekhukhune, P.D. 1973. *Lešiko la Baaparankwe*. Pretoria: J.L. van Schaik.
51. Sekhukhune, P.D. 1975. *Ntlolerole*. Pretoria: J.L. van Schaik.
52. Serudu, S.M. 1989. *Thagaletswalo 3*. Pretoria: De Jager-Haum.
53. Tsebe, D.G.P. (s.a.) *Noto ya Masogana*. Johannesburg: APB.

B. DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI TSOPOTŠWEGO

1. Abrams, M.H. 1999. *A Glossary of Literary Terms*. London: Holt, Rinehart and Winston.
2. Anon. 1920-23. *Almanaka ea mogoera oa Babaso*. Middelburg: P.G. Schultz.
3. Anon. 1929. *Almanaka*. Middelburg: P.G. Schultz.
4. Apostol, M.T. 1990. *Similarity*. Pasadena: California Institute of Technology.
5. Baldick.C. 1990. *The Concise Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
6. Barenblat, G.I. 1979. *Similarity, Self-similarity and Intermediate Asymptotics*. New York: Consultants Bureau.
7. Beckson, K. & Ganz, A. 1961. *A Reader's Guide to Literary Terms*. London: Thames and Hudson.
8. Belfiore, E.S. 1998. *Imitations and Book X of Plato's Republic*. Ann Arbor: Univeristy Microfilms International.
9. Bibebe. 2000. *Taba ye botse*. Cape Town: Lekgotla la Bibebe la Afrika Borwa.
10. Bibebe. 2004. Cape Town: Lekgotla la Bibebe la Afrika Borwa.
11. Bloom, H. 1973. *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. New York: Oxford University Press.
12. Bolt, B. & Hobbs, D. 1998. *A Mathematical Dictionary for School*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Booth, W.C. 1961. *Rhetoric of Fiction*. Chicago: University of Chicago.
14. Boshego, P.L. 1998. *J.R.L. Rafapa: An Exploration of his Novels*. DLitt Thesis. Pretoria: University of South Africa.
15. Brooks, C., Purser, J.T. & Warren, R.P. 1975. *Approach to Literature*. Eaglewood Cliffs: Prentice Hall.
16. Chatman, S. 1978. *Story and Discourse*. London: Cornell University Press.
17. Cloete, T.T. 1993. *Literêre Terme en Teorieë*. Pretoria: Literêr-Haum.
18. Cohen, B.B. 1973. *Writing about Literature*. Glenview: Scott Foreman.
19. Conte, G.B. 1986. *The Rhetoric of Imitation: Genre and Memory in Virgil and Other Latin Poets*. Ithaca: Cornell University Press.

20. Cuddon, T.A. 1978. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Oxford: Blackwell.
21. Culler, J.D. 1977. *Literary Theory: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
22. David, M.H. 2000. *Pego ya patlisiso ya leboko la Tautona Ngaka Quett Masire*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
23. De Vries, T. 1916. *Holland's Influence of English Language and Literature*. Chicago: Hammon Press.
24. Dollerup, C. & Loddegaard, A. 1992. *Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience*. Amsterdam: J. Benjamin Publishing.
25. Falkowski, A. 1995. *A Similarity Relation in Cognitive Processes: An Ecological and Information Processing Approach*. Delft: Eburon.
26. Fedder, N.J. 1960. *The Influence of D.H. Lawrence on Tennessee Williams*. New York: Mouton.
27. Forster, E.M. 1927. *Aspects of the Novel*. London: Edward Arnold.
28. Foucault, M. 1970. *The Order of Things*. London: Tavistock.
29. Fowler, R. 1987. *Modern Critical Terms*. New York: Routledge and Kegan Paul.
30. Garrison, W.B. 1952. ‘Plagiarism and the Development of Originality.’ *Religion in Life*. 21(4): 573-584.
31. Gauton, R. 2000a. *Part I: Introduction to Translation*. Volume 1. Pretoria: University of Pretoria.
32. Gauton, R. 2000b. *Part II: Translation Equivalence and Modern Translation Models*. Pretoria: University of Pretoria.
33. Gebauer, G. & Wulf, C. 1995. *Mimesis*. San Diego: University of California Press.
34. Genette, G. 1980. *Narrative Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.
35. Gentzler, E. 1993. *Contemporary Translation Theories*. London: Routledge.
36. Gerard, A. 1993. *Comparative Literature and African Literature*. Pretoria: Via Afrika.
37. Goodman, N. 1976. *Languages of Art*. Indianapolis: Hackett.
38. Goodwin, K.L. 1966. *The Influence of Ezra Pound*. New York: Oxford University Press.

39. Gows, J. 1990. ‘Foucault and Shakespeare’s Pedants, Dotards and Drunks.’ *Literature II*. 3: 29-41.
40. Graig, A.P., Griesel, H. & Witz, L.D. 1994. *Conceptual Dictionary*. Kenwyn: Juta.
41. Grobler, G.M.M. 1989. *Time and Order in Three Novels of O.K. Matsepe: The Story Behind the Text*. DLitt Thesis. Pretoria: University of South Africa.
42. Grobler, G.M.M. 1990. ‘Story Versus Text in O.K. Matsepe’s *Lešitaphiri*. *South African Journal of African Languages*. 10(3): 89-92.
43. Grobler, G.M.M. 1991. ‘The Story Behind the Text: O.K. Matsepe’s Sense of Time.’ *South African Journal of African Languages*. 11(1): 9-13.
44. Grobler, G.M.M. 1992. ‘Altering the Sequence of Time: Narrative Techniques in O.K. Matsepe’s *Letšafalela*.’ *South African Journal of African Languages*. 12(2): 48-51.
45. Grobler, G.M.M. 1993a. ‘Extraordinary Events and Primeval Images: Magic Realism in the Works of Northern Sotho Novelist O.K. Matsepe.’ *Literature*. 14(1): 89-97.
46. Grobler, G.M.M. 1993b. ‘Solving the Insoluble: O.K. Matsepe’s *Lešitaphiri* and the Signs in our Times.’ *South African Journal of African Languages*. 13(2): 44-47.
47. Groenewald, P.S. 1973. *Jaarboek*. Pretoria: Suid Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns.
48. Groenewald, P.S. 1981. *South African Literature*. Johannesburg: A.D. Donker.
49. Groenewald, P.S. 1988. *Die Harsings Huil*. Johannesburg: Educum.
50. Groenewald, P.S. 1991. *Sesotho sa Leboa*. B.A.(Hons): Dingwalo. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
51. Groenewald, P.S. 1993a. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*. Pretoria: Via Afrika.
52. Groenewald, P.S. 1993b. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2*. Pretoria: Via Afrika.
53. Groenewald, P.S. 1993c. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3*. Pretoria: Via Afrika.
54. Groenewald, P.S. 1993d. *Literator Supplement No.1* p.112.

55. Groenewald, P.S. 1996. R.R. Phasha: Twee Vertelstrategieë. *South African Journal of African Languages*. 8(3): 68-71.
56. Guerin, W.L. 1966. *A Handbook of Critical Approaches to Literature*. Oxford: Oxford University Press.
57. Harris, W.V. 1992. *Dictionary of Concepts in Literary Criticism and Theory*. New York: Greenwood Press.
58. Hawthorn, J. 2000. *A Glossary of Contemporary Literary Theory*. London: Edward Arnold.
59. Heese, M. & Lawton, R. 1993. *The new Owl Critic: An Introduction to Literary Criticism*. Cape Town: Nasou.
60. Hermerêñ, G. 1975. *Influence in Art and Literature*. Princeton: Princeton University Press.
61. Hintz, H.W. 1903. *The Quaker Influence in American Literature*. Westport: Greenwood Press.
62. Hirsch, E.D. 1967. *Validity in Interpretation*. Yale: Yale University Press.
63. Holman, M. & Boase-Beier, J. 1998. *The Practices of Literary Translation: Constraints and Creativity*. Manchester: St Jerome.
64. Homes, S. 1995. *Neoism, Plagiarism and Praxis*. Edinburgh: A.K. Press.
65. House, J. 1981. *A Mode for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr.
66. Howard, M.W. 1976. *The Influence of Plutarch in the Major European Literature of the Eighteenth Century*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
67. Jabavu, D.D.T. 1973. *The Influence of English on Bantu Literature*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
68. Joist, F. 1974. *Introduction to Comparative Literature*. New York: Bobbs-Merrill.
69. Kekana, M.I. 2000. *Moelelwę: Padinyana ya Boitshwaro*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
70. Kerkhoff, E.L. 1962. *Kleine deutsche Stilistik*. Berlin: Francke Verslag.
71. Kgatla, P.M. 2000. *Kgolo, Tšwetšopele le Katlego ya Kanegelokopana ya Sepedi (1951-1999)*. Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

72. Kind, J.L. 1966. *Edward Young in Germany: Historical Influence upon German Literature*. New York: A.M.S. Press.
73. Klapper, M.R. 1974. *The German Literary Influence on Byron*. Salzburg: Institut für Englische Sprache und Literatur, Universität Salzburg.
74. Lantemann, E.P. & Feger, H. 1980. *Similarity and Choice*. Vienna: Hans Huber.
75. Lazarus, A. & Smith, H. 1983. *A Glossary of Literature and Comparison*. Illinois: Urbana.
76. Lebaka, K.J. 1999. *Megokgo ya Lethabo: Kangelorato ya Sepedi*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
77. Lekganyane, E.M. 2002. *Tlhalošo ya semelo sa moanegwa dingwalong tša Sepedi*. Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
78. Leipold, P. 1989. ‘Meaning Despite Ambiguity: Discourse of Narrator and Character in Bernard’s *Monsieur Quine*.’ *Literature*. 10(3): 55-71.
79. Lindey, A. 1952. *Plagiarism and Originality*. London: Harper.
80. Levin, C.M. 1997. *Random House Webster Unabridged Dictionary*. New York: Random House.
81. Lucas, F.L. 1974. *Style*. London: Cassell.
82. Magapa, N.I. 1997. *Papetšo ya Dikanegelotseka tša Lebopa*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
83. Mahole, B.F. 2002. *Lenong la Gauta: Padi ya Botseka*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
84. Maila, R.A. 1997. *Tshekatsheko ya A mo swina ngwanana’ thakana*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
85. Maibelo, J.R., Nkomo, P.S., Lentsoane, H.M.L. & Mojalefa, M.J. 1993. *Direti tše nne*. Johannesburg: Vivlia.
86. Mampa, S.M. 1992. *The Study of Themes and Expressions in the Poetry of H.M.L. Lentsoane*. M.A. Thesis. Pretoria: University of South Africa.
87. Mandler, J.M. 1973. *Recall and Recognition of Picture by Children as a Function of Organisation and of Distractor Similarity*. San Diego: University of California.
88. Marggraff, M.M. 1994. *The Moral Story in Zulu*. D.Litt. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.

89. Masote, S.E. 2001. *Tshekatsheko ya Leboko la ga Kgosi Molofi K. Pilane jaaka Pokothoriso*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
90. Mathibe, M.A. 2001. *Patpetšo ya direto tša Lehu le Polokong, Ratlabala le Matšoba, Lentsoane*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
91. Matzukis, C. 1989. ‘Byzantine and the Classics.’ *Ekklesiastikos Pharos*. 70: 34-43.
92. Mauriello, A. 1992. *Teacher’s Tools in Translation Class*. Rome: Slaverno.
93. Meyer, I.A. 1990. *Letterkundeonderrig in ’n Demokratiese Suid Afrika: ’n Eklektiese Benadering met Tekservaring en Teksbestudering as Leerstrategieë*. M.A. Thesis. Pretoria: University of South Africa.
94. Mogale, N.S. 1998. *The Nature and the Development of Northern Sotho Detective Narratives*. DLitt Dissertation. Pretoria: University of South Africa.
95. Mohlala, M.J. 1994. *Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
96. Mojalefa, M.J. 1995. *Pego ye e beakantswego ya Makxothlo (Lekgathoane)*. Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
97. Mojalefa, M.J. 1996. *Ntlhahle ya Boraro B.A. Sepedi 303*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
98. Monroe, B. 1958. *Aesthetics*. New York: Harcourt, Brace and World.
99. Mosidi, M.H. 1994. *Khuetšo ya O.K. Matsepe go bangwadi ba Sesotho sa Leboa*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
100. Msimang, C.T. 1981. *Imagery in Zulu Praise Poetry: Limi 9(1) and 9(2)*. Pretoria: University of South Africa.
101. Muir, E. 1974. *The Structure of the Novel*. London: Hogarth.
102. Newmark, P. 1987. *A Textbook of Translation*. New York: Phoenix.
103. Newmark, P. 1991. *About Translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
104. Nida, E.A. & Taber, G.R. 1974. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
105. Notestein, J.E. 1974. *Selected and Annotated Bibliography of Campus Planning Literature*. Monticello: Council of Planning Librarians.
106. Novitz, D. 1977. *Pictures and Their Use in Communication*. The Hague: M. Nijhoff.

107. Ntuli, D.B. 1973. *Imitation in Zulu Poetry*. M.A. Dissertation. Pretoria: University of South Africa.
108. Olsons, G. 1982. *Literature as Recreation in the Later Middle Ages*. Ithaca: Cornell University Press.
109. Onega, S & Landa, J.A.G. 1996. *Narratology*. London: Longman.
110. O'Toole, L.M.L. 1982. *Structure, Style and Interpretation in the Russian Short Story*. New Haven: Yale University Press.
111. Page, T.N. 1969. *Dante and his Influence*. New York: Kennikat.
112. Pajalich, A. 1988. ‘The Influence of Vorticism on Roy Campbell’s *The Flaming Terrapin*.’ *AUETSA Conference Papers*. Potchefstroom: University of Potchefstroom.
113. Peach, L. 1982. *British Influence on the Birth of American Literature*. London: Macmillan Press.
114. Peterson, R.S. 1981. *Imitation and Praise in the Poems of Ben Johnson*. New Haven: Yale University Press.
115. Phala, R.S. 1999. *Thellenyane Batlabolela: Tiragatšo ya Boitshwaro*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
116. Potter, J.L. 1967. *Elements of Literature*. New York: Odyssey Press.
117. Prince, G. 1988. *A Dictionary of Narratology*. Aldershot: Scholar Press.
118. Pym, O. 1990. ‘A Definition of Translational Competence Applied to the Teaching of Translation.’ In: Mladen Jonavoric (ed.). 1990. *Translations: A Creative Profession; 12th World Congress of FIT Proceedings*. Belgrade: Prevodilac. pp.541-546.
119. Quine, W.U. 1981. *Theories and Things*. Cambridge: Harvard University Press.
120. Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London: Methuen.
121. Robinson, D. 1997. *Becoming a Translator*. London: Routledge.
122. Ryan, R. & Van Zyl, S. 1982. *An Introduction to Contemporary Literary Theory*. Johannesburg: A.D. Donker.
123. Schnaars, S.P. 1994. *Managing Imitation Strategies: How Later Entrants Seize Markets from Pioneers*. New York: Free Press.

124. Scott, A.F. 1967. *Current Literary Terms: A Concise Dictionary of Their Origin and Use*. London: MacMillan.
125. Sebake, S.J. 2002. *Leeto: Dingwalong tša Sepedi*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
126. Serudu, S.M. 1980. *Character Deliniation in Novels by O.K. Matsepe*. M.A. Dissertation. Pretoria: University of South Africa.
127. Serudu, S.M. 1985. ‘The Place of Matsepe’s Novels in the Development of the Northorn Sotho Novel.’ *South African Journal of African Languages*. 5(3): 96-101.
128. Serudu, S.M. 1987a. *The Novels of O.K. Matsepe: A Literary Study*. D.Litt. Dissertation. Pretoria: University of South Africa.
129. Serudu, S.M. 1987b. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager-Haum.
130. Serudu, S.M. 1990. ‘O.K. Matsepe’s Worldview: An Appraisal.’ *South African Journal of African Languages*. 10(2): 41-51.
131. Serudu, S.M., Kgobe, D.M., Mabopape, M.L. & Boshego, P.L. 1994. *Only Guide for NST101 – V(Literature)*. Pretoria: University of Pretoria.
132. Shipley, J.T. 1968. *Dictionary of World Literary Terms*. Boston: The Winter.
133. Sjöberg, L. 1972. *A Cognitive Theory of Similarity*. Sweden: Gotenberg Psychological Reports.
134. Starkie, E. 1960. *From Gautier to Eliot: The Influence of France to English Literature (1851-1939)*. London: Autchinson.
135. Stassen, K & Stassen, P. 1995. *Nuwe Wetgewing*. Pretoria: University of South Africa.
136. Stearns, L. 1992. ‘Copy Wrong: Plagiarism, Process, Property and the Law.’ *California Law Review*. 80(2): 513-583.
137. Strachan, A. 1988. *Uthingo Lwenkosazana van D.B.Z. Ntuli: 'n Narratologie Ondersoek*. DLitt Thesis: Pretoria: University of Pretoria.
138. Swanepoel, C.F. 1990. *African Literature: Approaches and Applications*. Pretoria: Haum.
139. Thobakgale, R.M. 1996. *Tshekatsheko ya dikanegelo ka Nkadimeng*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

140. Tshauke, M.H. 1992. *The Poetry of N.S. Puleng*. Pretoria: University of South Africa.
141. Turco, L. 1992. *The Book of Literary Terms: The Genres of Fiction, Drama, Non-fiction, Literary Criticism and Scholarship*. Hanover: University Press of England.
142. Turco, L. 1999. *The Book of Literary Terms: The Genres of Fiction, Drama, Non-fiction, Literary Criticism and Scholarship*. Hanover: University Press of England.
143. Turman, J.R. 1979. *The Influence of Mysticism and Idealist Philosophy on Early German Romantic Literature*. D.Litt. Dissertation. Texas: University of Texas.
144. Van Gorp, J. 1991. *Lexicon van Literaire Termen*. Netherlands: Wolters Norrdhoff & Groningen.
145. Van Luxemburg, J., Bal, M. & Weststijn, G. 1982. *Inleiding in die Literatuurwetenskap*. Muiderberg: Coutinho.
146. Van Wyk, E.B. 1993. *Linguistica Festchrift*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
147. Vosniadou, S. & Ortony, A. 1989. *Similarity and Analogical Reasoning*. New York: Cambridge University Press.
148. Wales, K. 1993. *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman.
149. Weisstein, U. 1973. *Expressionism as an International Literary Phenomenon*. Budapest: Akademiai Kiado.
150. Welleck, R. & Warren, A. 1973. *Theory of Literature*. Harmondsworth: Penguin.
151. White, H.O. 1965. *Plagiarism and Imitation*. New York: Octagon Books.
152. Yelland, H.L., Jones, S.C. & Easton, K.S.W. 1983. *A Handbook of Literary Terms*. London: Angus and Robertson.
153. Ziervogel, D. 1964. *Jaarboek*. Pretoria: Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns No.4.

C. DIPUKU TŠEO DI BADILWEGO EUPŠA DI SEGO TŠA TSOPOLWA

1. Celine, L.F. 1974. *Romans II*. Paris: Gallimard.
2. Damane, M. & Sanders, P.B. 1974. *Lithoko: Southern Sotho Praise Poems*. Oxford: Clarendon Press.
3. De Groot, A.W. 1935. *Wesen und Gesetze der Caeser*. Leiden: E.J. Brill.
4. Fish, S.E. 1982. *Is there a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Harvard University Press.
5. De Jong, M. 1983a. ‘Die Blootgestelde Leser: Wolfgang Iser se Model van die Interaksie Tussen Teks en Leser I.’ *Standpunte*. 336(2):47.
6. De Jong, M. 1983b. ‘Die Blootgestelde Leser: Wolfgang Iser se Model van die Interaksie Tussen Teks en Leser II.’ *Standpunte*. 336(3):45.
7. Kgobe, D.M. 1994. *Content, Form and Technique of Traditional and Modern Praise Poetry in Northern Sotho*. DLitt Thesis. Pretoria: University of South Africa.
8. Lotman, J.M. 1968. *Lektsii po Struktural'noi Poetike*. Providence: Brown.
9. Mphahlele, M.C. 1993. *Mohlokapasa ke Mokaahwile*. Pretoria: De Jager-Haum.
10. Phala, D.M. 1935. *Kromo a thswa*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.
11. Sayers, W.C.B. 1935. *The Grammar of Classification*. London: Haxes, Watson and Viney.
12. Sebeok, T.A. 1960. *Style in Language*. New York: Technology Press.